

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка
Навчально-науковий інститут фізичної культури
Кафедра логопедії

Дорошенко Аліна Русланівна

**ФОРМУВАННЯ ФОНЕМАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ДІТЕЙ
МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ДИСГРАФІЄЮ З
ВИКОРИСТАННЯМ ГРИ**

Спеціальність : 016 Спеціальна освіта (Логопедія. Спеціальна психологія)

Галузь знань : 01 Освіта/Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник:

_____ Л.В. Мороз,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри логопедії

« ____ » _____ 20__ року

Виконавець

_____ А.Р. Дорошенко

« ____ » _____ 20__ року

Суми 2020

Зміст

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I	7
Загальна характеристика порушень писемного мовлення	7
1.1. Поняття про писемне мовлення	7
1.2. Дисграфія як порушення письма.....	11
1.3. Фонематичні процеси: їх формування і розвиток в онтогенезі	17
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I	23
РОЗДІЛ II	24
Організація і методи дослідження фонематичних процесів у дітей молодшого шкільного віку з дисграфією	24
2.1. Організація і методи дослідження	24
2.2. Аналіз результатів дослідження фонематичних процесів в учнів молодшого шкільного віку з дисграфією	38
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II	46
РОЗДІЛ III	47
Методика формування фонематичних процесів в учнів молодшого шкільного віку із дисграфією з використанням гри	47
3.1. Обґрунтування методики формування фонематичних процесів в учнів молодшого шкільного з дисграфією з використанням гри.....	47
3.2 Аналіз ефективності розробленої експериментальної методики.....	58
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ III	66
ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	69
ДОДАТКИ	75

ВСТУП

Актуальність проблеми. Писемне мовлення відіграє важливу роль у житті кожної людини. Воно є особливою формою мовленнєвої діяльності, засобом спілкування та пізнання навколишнього світу. У зв'язку з цим писемне мовлення є умовою успішного навчання в школі.

Дослідження сучасних вчених, таких як О. Гопіченко, О. Корнева, І. Лазарева, Р. Лалаєвої, Т. Пічугіна, Л. Парамонові, Ю. Коломієць, О. Ніжинської вказують на збільшення кількості учнів в початкових класах, які мають труднощі в оволодінні навичками письма.

За даними дослідження вченої Т. Пічугіної (2001 р.) поширеність порушень писемного мовлення серед учнів початкової ланки загальноосвітньої школи становить від 3 % до 15 % .

Причини, механізми виникнення та методи усунення порушень писемного мовлення досліджувалися різними вченими: психологом О. Лурія, дефектологом М. Хватцевим, нейропсихологами О. Корневим, С. Мнухіним, Р. Ткачовим, Л. Цветковою, психофізіологом О. Токаревою, лінгвістом В. Орфінською та логопедами і психологами Р. Левіною, Г. Каше, Л. Спіровою, І. Садовніковою, Н. Чередніченко.

Порушення писемного мовлення негативно впливає на весь процес навчання, спричиняючи труднощі в оволодінні орфографією, в шкільній адаптації, мовленнєвому та психічному розвитку дитини, формуванні її особистості. М. Бернштейн, О. Корнев, О. Лурія, Л. Цветкова показали, що оволодіння навичкою письма відбувається на основі взаємодії вищих психічних функцій, які забезпечують процеси розрізнення звуків, їх графічні позначення та перекодування у систему рухів руки.

За дослідженнями О. Гопіченко, Р. Лалаєвої, І. Лазаревої, О. Малярчук, І. Садовнікової, В. Тищенко, Н. Чередніченко процес формування у дітей первинних навичок писемного мовлення відбувається у першому класі. У другокласників повинні бути сформовані операції письма [22, с. 119-120].

Дослідження останніх років таких дослідників, як Е. Данилавічюте, І. Лазарева, О. Корнєв, В. Тарасун, Л. Цветкова Н. Чередніченко підтверджують, що успішність формування навички письма у молодших школярів залежить від несформованості невербальних форм психічних процесів: зорово-просторових уявлень, слухо-моторних та оптико-моторних координацій, цілеспрямованої свідомої діяльності, самоконтролю за діями та уваги. Рівень їх сформованості визначає готовність дітей до опанування грамотою [52, с. 81].

Численні дослідження науковців (Н. Гаврилова, Е. Данілавічюте, В. Ільяної, Л. Коваль, Ю. Рібцун, О. Савченко, Є. Соботович, В. Тищенко, Л. Цветкова доводять, що недорозвинення фонематичних процесів призводить до порушень звуковимови, навичок писемного мовлення, негативно позначається на розвитку лексико-граматичної сторони та зв'язного мовлення.

Проблему ігрової діяльності досліджували В. Анісімов, Л. Артемова, А. Вербицький, Р. Гуревич, Л. Кабанова, А. Лопатіна, П. Підкасистий, В. Семенов, але питанню використання ігор у початковій школі в корекційно-логопедичному процесі приділено недостатньо уваги [6, с.170].

Сучасна наукова думка визначає, що гра охоплює всі періоди життя людини. З грою людина не розлучається все життя, змінюються лише її мотиви, форми проведення, ступінь вияву почуттів та емоцій. Гру можна використовувати для вирішення завдань мовленнєвого розвитку. Гра може мати велике пізнавальне значення, так як розширює кругозір дітей, навчає порівнювати предмети, знаходити в них спільне і відмінне, розвиває мовленнєву активність, закріплює і уточнює словник, навички вибору найбільш вдалого слова, навчає змінювати і утворювати слова, вправляє у складанні зв'язних висловлюваннях, розвиває пояснювальне мовлення [6, с.171].

Таким чином, не зважаючи на численні дослідження різних науковців, проблема порушення писемного мовлення внаслідок несформованості фонематичних процесів є актуальною і потребує подальшого розроблення.

Об'єкт дослідження – корекційно-логопедична робота серед дітей із порушенням писемного мовлення.

Предмет дослідження – формування фонематичних процесів в дітей молодшого шкільного віку з дисграфією з використанням гри.

Мета дослідження: розробити та експериментально перевірити методику формування фонематичних процесів у дітей молодшого шкільного віку з дисграфією з використанням гри.

Завдання дослідження:

1. Аналіз науково-теоретичної та методичної літератури за темою дослідження.

2. Виявити рівень сформованості фонематичних процесів у дітей молодшого шкільного віку з дисграфією.

3. Розробити та науково обґрунтувати методику формування фонематичних процесів у дітей молодшого шкільного віку з дисграфією з використанням гри.

4. Експериментально перевірити ефективність методики формування фонематичних процесів у дітей молодшого шкільного віку з дисграфією з використанням гри.

Методи дослідження: аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, опис, пояснення, спостереження, прогнозування, перевірка прогнозу, експеримент.

Елементи наукової новизни одержаних результатів. Була створена експериментальна методика формування фонематичних процесів у дітей молодшого шкільного віку з дисграфією, яка передбачала використання гри як активного дієвого засобу з метою підвищення ефективності корекції порушень письма.

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні розробленої методики у закладах загальної середньої освіти для підвищення ефективності формування фонематичних процесів та корекції порушень письма. Матеріали дослідження можуть бути використані для поглибленого

вивчення студентами дисципліни «Логопедія» у закладах вищої освіти, під час проходження курсів підвищення кваліфікації вчителями логопедами.

База дослідження: Комунальна установа Сумська спеціалізована школа І-ІІІ ступенів № 29, м. Суми, Сумської області.

Апробація результатів магістерської роботи здійснювалась шляхом практичного застосування розробленої методики формування фонематичних процесів у дітей молодшого шкільного віку з дисграфією на базі Комунальної установи Сумська спеціалізована школа І-ІІІ ступенів № 29 у м. Суми 2019-2020 рр.

Публікації. Основні положення магістерської роботи висвітлені у наукових статтях:

1. Дорошенко А. Р. Особливості сформованості фонематичних процесів в учнів молодшого шкільного віку з дисграфією. Актуальні проблеми спеціальної педагогіки, психології та реабілітації: матеріали ІV Всеукраїнської студентської заочної науково-практичної конференції (25 вересня 2020 року, м. Суми). Суми. ФОП Цьома С. П. 2020. С. 74-78.

2. Дорошенко А. Р., Мороз Л.В. Динаміка формування фонематичних процесів в учнів молодшого шкільного віку з дисграфією у процесі корекційно-логопедичної роботи Сучасні проблеми логопедії та реабілітації: матеріали ІХ Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції (15 грудня 2020 року, м.Суми). Суми. ФОП Цьома С.П. 2020 (прийнято до друку).

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається із 3 розділів; з 12 рисунків та 11 таблиць; з 3 додатків: А, Б і В; із 54 використаних джерел. Робота містить у собі 142 сторінки разом із додатками та списком використаних джерел.

РОЗДІЛ І

Загальна характеристика порушень писемного мовлення

1.1. Поняття про писемне мовлення

Кожне мовленнєве висловлювання, кожен акт породження або сприймання мовлення багатосторонньо обумовлений. Поняття «мовленнєва діяльність» означає діяльність або поведінку людини, в тій чи іншій мірі опосередковану знаками мови. Л. Виготський вважав: «що, мовленнєва діяльність – це така діяльність, під час якої людина формулює мовленнєве висловлювання і використовує його для досягнення певної заздалегідь поставленої мети.

Існує дві форми мовлення: усне і писемне. Відомо, що не одна дитина не може відразу або випадково навчитися писати. Кожна дитина має пройти через етап початкового навчання, для якого буде характерна та чи інша кількість помилок під час письма.

Писемне мовлення – це складна мовленнєва дія, яка з'являється пізніше у психічній сфері людини, ніж інші вищі психічні функції. Як зазначав Л. Виготський: «... до початку навчання писемного мовлення всі основні психічні функції, що лежать в його основі, не закінчили і навіть ще не почали справжнього процесу свого розвитку; навчання спирається на незрілі, тільки започатковані перший і основний цикли розвитку психічних процесів» [30, с. 57].

Для різних форм мовленнєвої діяльності первинною може бути як усне, так і писемне мовлення. Якщо усне мовлення виділила людини з тваринного світу, то писемність слід вважати найбільшим з усіх винаходів, створених людством. Писемне мовлення здійснило переворот не лише в методах накопичення, передачі та обробки інформації, а й також змінило людину, її здатність до абстрагування.

Поняття «писемне мовлення» включає в себе дві складові: читання та письмо. «Письмо – це знакова система фіксації мови, що дозволяє за

допомогою графічних елементів передавати інформацію на відстані й закріплювати її в часі. Будь-яка система письма характеризується постійним складом знаків» (з енциклопедії «Українська мова», К., 2000 р.).

На даному етапі розвитку лінгвістики процес письма – це не лише моторний акт руки, а в свою чергу складна за структурою форма мовленнєвої діяльності, яка дає можливість людині розрізняти смислову сторону спілкування та позначати її умовними графічними знаками.

Писемне мовлення пов'язане з усним, і тому останнє повинно бути на високому рівні для того, щоб забезпечувати процес письма, який здійснюється завдяки роботі мовно-рухового, мовно-слухового, зорового та рухового аналізаторів. Письмо вважають довільним видом навчальної діяльності, що складається з багатьох умінь та навичок. Його структура, в першу чергу, залежить від етапу оволодіння навичкою, завдання та характеру письма.

Процес письма дорослої людини є автоматизованою, цілеспрямованою діяльністю для передачі змісту й фіксації його, та характеризується і відрізняється від письма дитини цілісністю, синтетичністю та зв'язністю. Слово відображається графічно як єдине ціле, а не за окремими літерами. Слово є єдиним моторним актом. Процес письма відбувається під кінестетичним і зоровим, а іноді й слуховим контролем. Автоматизоване письмо відповідає тому процесу, який в психології називають «інтеріоризацією психічної дії», тобто переведенням у внутрішній план [46, с. 68].

О. Лурія визначив наступні складові, які становлять функціональну систему письма:

- процеси опрацювання слухо-мовленнєвої інформації (звуковий аналіз почутого, слухо-мовленнєва пам'ять);
- диференціація звуків на основі кінестетичної інформації;
- актуалізація зорових образів літер;
- розміщення елементів у літері, рядка у просторі;
- моторне (кінетичне) програмування графічних рухів;
- планування, реалізація та контроль акту письма;

- підтримання робочого стану, активного тону кори головного мозку.

У засвоєнні зазначених вище компонентів письма бере участь велика кількість мозкових ділянок, кожна з яких робить свій специфічний внесок у цей процес. До цих ділянок входять: потилична, скронева, тім'яна, тім'яно-скронево-потилична ділянки, передні ділянки кори головного мозку, а також премоторна ділянка та лобні відділи [28, с. 547-548].

Вчений М. Безруких виділив етапи у процесі формування навичок письма. Перший етап він назвав – елементарне письмо. На цьому етапі формується зоровий і руховий образ букв, здійснюється усвідомлення різниці та диференціювання їх. Дітей вчать звуко-буквенному аналізу, перетворення фонем у графічні символи; діти вчать правильно писати всі елементи букв; навчаються дотримуватися правил граматики та орфографії; вчать списувати рукописні та друковані літери.

Другий етап має назву – грамотне письмо. На даному етапі дитина вчиться писати диктант під диктовку, тобто усвідомлене використання звуко-буквенного аналізу; вчиться писати нескладне власне висловлювання, використовуючи правила пунктуації та правопису; вчать писати власні тексти або письмові перекази.

На третьому етапі – грамотне писемне мовлення: формується розуміння особливостей різних жанрів писемного мовлення й уміння використовувати їх; грамотне та структуроване складання тексту до відповідної теми; застосування в писемному мовленні виражальних засобів; ефективне використання словників; розуміння особливостей і грамотне написання коротких письмових повідомлень, наприклад, смс-повідомлень, листів на електронну пошту [16, с. 4].

О. Лурія виділив операції процесу письма, керуючись результатами нейропсихологічного дослідження вищих психічних функцій людини.

Аналіз звукового складу слова, яке підлягає написанню – це перша операція письма. За допомогою неї людина може правильно визначити кількість та послідовність звуків у слові. Виділення послідовності звуків, що

утворюють слово, є першою умовою для перетворення мовленнєвого потоку в серію членороздільних звуків. Другою умовою – уточнення звуків та перетворення почутих звукових варіантів в узагальнені мовленнєві звуки, тобто фонема, де фонема – це стійкий у мовленні звук, зміна якого змінює значення слова

Другою операцією письма є переведення фонем чи їх комплексу в зорову графічну схему, тобто літеру, яка має відрізнятися від їй подібних. За допомогою зорового аналізатора відбувається засвоєння оптико-просторового образу літери.

Третя операція письма – перетворення оптичних знаків, тобто літер у потрібні графічні накреслення за допомогою рухів руки. Ця операція вимагає достатнього рівня сформованості графо-моторних навичок. Рухове або кінестетичне програмування графічних рухів забезпечує плавність переходу при написанні літер.

Отже, процес письма складається з комплексу таких операцій як:

- мотив і внутрішнє програмування писемного висловлювання;
- конструювання, запам'ятовування і послідовний аналіз і синтез структури фрази, яка підлягає запису;
- фонематичний аналіз та синтез слів;
- співвіднесення фонем з графемами;
- написання графем [28, с. 549-552].

Лише за умов цілеспрямованого навчання у період опанування грамоти відбувається становлення функції письма. Передумови її формування закладаються ще до початку навчання в школі. Труднощі, з якими стикається дитина під час опанування письмом, полягають не лише у потребі в усвідомленні його знаково-символічної функції, а й у розрізненні змістового аспекту знака (значення) і його форми, у високому ступені довільності акту письма та наявності у дитини складно-організованої сенсо-моторної бази.

Для того, щоб дитина змогла опанувати письмом, необхідно, щоб вона досягла рівня «шкільної зрілості». Шкільна зрілість – це рівень фізичного,

психічного, мовленнєвого та інтелектуального розвитку дитини, який визначає, що вона готова до постійного навантаження та нового режиму життя, який не буде для неї занадто виснажливим.

Досягнути «шкільної зрілості» означає мати достатній рівень розвитку передумов, що забезпечують успішне опанування навички письма на початковому етапі шкільного навчання. До передумов відносять: високий рівень розвитку усного мовлення дитини, сформованість функціональної бази (когнітивних, сенсомоторних процесів) [28, с. 552-553].

1.2. Дисграфія як порушення письма

Письмо є складним психічним видом діяльності, яким людина оволодіває поступово. В процесі письма беруть участь різні аналізатори, при ураженні яких виникає порушення письма, яке позначають такими термінами як: аграфія – повна нездатність до засвоєння письма; і дисграфія – специфічне порушення письма [16, с. 4].

Дисграфія – це частковий розлад письма в дітей молодшого шкільного віку, при якому є стійкі специфічні помилки. (за І. Садовніковою (1995)) При дисграфії відсутнє зниження інтелектуального розвитку чи виражене порушення слуху, зору. Нерегулярність шкільного навчання також не є причиною виникнення специфічних помилок на письмі [22, с. 121].

Такий вчений, як О. Корнєв (1997, 2003) визначає дисграфію, як стійку нездатність опанувати навичками письма, користуючись правилами графіки (фонетичний принцип письма) при достатньому рівні інтелектуального і мовленнєвого розвитку та відсутністю виражених зорових чи слухових розладів [45, с. 197].

У 2003 році А. Сиротюк називає дисграфію частковим порушенням навичок письма, яке виникає внаслідок ураження, недорозвинення або дисфункції кори головного мозку [17, с. 8].

Дисграфія – часткове специфічне порушення процесу письма (за Р. Лалаєвой) [30, с. 59].

На сьогоднішній день немає єдиного розуміння, коли необхідно діагностувати порушення письма, в якому віці та в який період шкільного навчання.

Поширеність порушень письма залежить як від статі: у хлопчиків дисграфія зустрічається у 4,5 разів частіше, ніж у дівчаток (за О. Корнєвим), так і від характеру писемності, показник якого найвищий в англомовних країнах (10-15 %) та у Венесуелі – 33 % (за Л. Тарнополом, М. Тарнополом) [51, с. 94].

Дослідження сучасних вчених з різних галузей наук, визначили, що більша частина дітей з дисграфією має певні особливості нервово-психічного здоров'я, що відрізняє їх від свої однолітків. У більшості випадків дисграфія не є моносимптоматичним станом. Такого висновку дійшли вчені Л. Цветкова, О. Корнєв, Т. Ахутіна, в результаті клініко-психологічних і нейропсихологічних досліджень [23, с. 119].

Порушення письма виникають внаслідок недостатності церебральних функцій, а також супроводжуються когнітивними, неврозоподібними і психо-органічними порушеннями. Звідси виявляються психопатологічні особливості дитини з дисграфією: емоційно-вольова незрілість, низька розумова працездатність, підвищена стомлюваність, труднощі з довільною концентрацією уваги. Виявлення цих особливостей дозволить правильно організувати корекцію писемного мовлення, підключити інших спеціалістів для комплексної організації та ефективності корекційного впливу.

Багато вчених причинами виникнення дисграфії називають несприятливий перебіг пренатального, натального і постнатального періодів: патологію вагітності і пологів – токсикоз вагітності, інфекційні захворювання, хвороби матері – нефропатії, діабет, гіпотиреоз, алкоголізм матері, несумісність крові матері та плоду, недоношеність, стрімкі пологи, акушерські ускладнення у вигляді гіпоксії плоду, затяжні пологи, асфіксія; патологічну спадковість – труднощі навчання у батьків, психічні захворювання.

Також до причин ще відносять черепно-мозкові травми голови, соматичну ослабленість, вірусні та бактеріальні нейроінфекції та часті інфекційні захворювання в постнатальний період.

О. Лурія, С. Ляпідевський та М. Хватцев виявили, що органічні ураження ділянок головного мозку, які беруть участь у процесі письма, спостерігають у дітей з алалією, афазією та дизартрією.

Серед причин виникнення дисграфії також виділяють функціональні порушення діяльності ділянок мозку. Вони можуть бути пов'язані з впливом як внутрішніх (хронічні соматичні захворювання), так і зовнішніх (неправильне мовлення оточення, двомовність) чинників, які затримують формування психічних функцій, що забезпечують оволодіння навичками письма.

В. Ковальов, В. Ковшиков, С. Мнухін, О. Корнєв з позиції клініко-педагогічного підходу наголошують на явищах недорозвинення та ураження центральної нервової системи. У результаті найчастіше порушення письма спостерігаються в синдромі мінімальних мозкових дисфункцій (ММД), затримки психічного розвитку (ЗПР), олігофренії (РВ), дитячого церебрального паралічу (ДЦП), порушень слуху [28, с. 560-561].

При дисграфії основним симптомом є наявність стійких специфічних помилок, які не пов'язані із застосуванням орфографічних правил. Патологічні помилки слід відрізнити від звичайних, які учні допускають при вивченні нової теми. Специфічні помилки мають наступні ознаки: стійкість, здатність закріплюватись та збільшуватись, якщо не здійснювати корекційний вплив.

Український правопис ґрунтується на трьох основних принципах: фонетичний або фонематичний, морфологічний та традиційний або історичний.

Перший принцип письма є основою українського правопису. Він полягає у тому, що слова записують так, як чуються і вимовляються. Для засвоєння цього принципу письма дитина має оволодіти такими операціями: звуковим аналізом (поділ слова на звуки); співвіднесення звука з буквою. У період засвоєння цих операцій дитина може допускати помилки в словах, наприклад, пропускаючи, переставляючи чи додаючи зайві літери. Ці помилки будуть

вважатися тимчасовими і повинні з часом зникнути. Якщо цього не відбулося і учень продовжує пропускати голосні та приголосні звуки під час їх збігу, замінювати літери, які схоже звучать, або замінювати букви, які схожі за написанням, то все це підтверджує труднощі в оволодінні операціями письма і такі помилки вважаються патологічними.

Морфологічний принцип письма означає, що під час написання зберігається сталість буквеного позначення морфем, незважаючи на те, що в різних фонетичних умовах їх вимовляють і чують по-різному. Якщо з'являється невідповідність між вимовою і написанням, правильну літеру пишуть, керуючись відповідним орфографічним правилом.

Традиційний принцип письма, його ще називають історичним (Л. Щерба, 1983). У шкільній програмі – це словникові слова. Помилки, зроблені в орфограмах, які ще не вивчали, не є патологічними. Помилки вважають патологічними в тих випадках, якщо учень знає правило і не застосовує його, постійно допускає одні й ті ж орфографічні помилки [51, с. 96-97].

Дисграфії класифікують на основі різних критеріїв.

М. Хватцев у 1959 році визначив такі види дисграфії:

- дисграфія на основі акустичної агнозії та вад фонематичного слуху;
- внаслідок порушень усного мовлення («графічна недорікуватість»);
- на основі порушень вимовного ритму;
- оптична;
- в разі моторної та сенсорної афазії.

У 1969 році О. Токарева на основі психофізіологічного підходу визначила три види дисграфії: акустичну, оптичну, моторну [28, с. 576-577].

Найбільш доречною та обґрунтованою є класифікація дисграфій, розроблена співробітниками кафедри логопедії ЛДГТІ імені О. Герцена під керівництвом Р. Лалаєвої у 1989 році.

Вони визначили такі види дисграфій:

- артикуляторно-акустична;

- на основі порушень фонемного розпізнавання (диференціації фонем);
- внаслідок порушень мовного аналізу та синтезу;
- аграматична;
- оптична.

Артикуляторно-акустична дисграфія виявляється у неправильній вимові звуків в усному мовленні, опора учнів на неправильне промовляння під час написання. Спостерігаються заміни, пропуски літер, які відповідають замінам та пропускам звуків в усному мовленні. Найчастіше вона виникає у дітей, які мають діагноз: поліморфна дислалія, ринолалія та дизартрія. Іноді заміни літер на письмі залишаються навіть тоді, коли вимова звуків виправлена. Заміни і пропуски звуків в усному мовленні діти не завжди переносять на письмо [6, с. 18].

Дисграфія на основі порушень фонемного розпізнавання (диференціації фонем), або по-іншому називають акустична дисграфія. При ній спостерігаються заміни літер, які є акустично близькими, наприклад свистячі на шиплячі і навпаки, при тому що вимова самих звуків правильна. Найчастіше така форма дисграфії виникає при сенсорній алалії та афазії.

Р. Левіна, Л. Спірова стверджують, що заміни літер на письмі пов'язані з фонематичним недорозвиненням, несформованістю уявлень про фонему, порушенням операції вибору фонем. А Є. Соботович, О. Гопіченко, Е. Данілавичюте основні причини акустичної дисграфії виявили у порушенні фонематичних уявлень про звуки близькі за звучанням.

Дисграфія внаслідок порушення мовного аналізу та синтезу проявляється на письмі у спотворенні звуко-буквеної або морфологічної структури слова та структури речення. Спостерігається порушення різних форм мовного аналізу та синтезу: синтаксичного, морфологічного та фонематичного, а також морфологічних та синтаксичних узагальнень. Найчастішими помилками є:

- пропуски, перестановки та додавання до слів зайвих літер, що пов'язано з несформованістю фонематичного аналізу та синтезу;

- написання разом слів, особливо прийменників, з іншими словами, написання разом частин двох слів, роздільне написання частин слова, відривання префікса від кореня;
- відсутність позначень або неправильне визначення меж речення: великих літер та крапок, пропусках слів та частин речень та порушенні послідовності слів у реченні.

Ця форма дисграфії більш ширше висвітлена в працях Р. Левіної, Л. Спірової, І. Садовнікової, Г. Чиркіної, Е. Данілавічюте [6, с. 19].

Аграматична дисграфія виявляється у недорозвиненні граматичної будови мовлення: морфологічних та синтаксичних узагальнень. Найчастіше зустрічається у дітей із загальним недорозвиненням мовлення. Може виявлятися на рівні слова, словосполучення, речення, тексту.

Аграматизми на рівні речення проявляються у спотворенні морфологічної структури слова, заміні префіксів, суфіксів (морфемний аграматизм), у неправильному вживанні відмінкових закінчень під час узгодження слів у словосполученні та реченні. Також спостерігається порушення синтаксичного оформлення мовлення – це труднощі конструювання складних за будовою речень, пропуски членів речення, порушення послідовності слів у реченні.

Аграматизми на рівні зв'язного писемного висловлювання викликають в учнів труднощі у встановленні логічних зв'язків між реченнями. Вони неправильно розуміють послідовність подій, змінюють місцями фрагменти тексту, внаслідок цього порушуються смислові та граматичні зв'язки у тексті.

Оптична дисграфія виникає внаслідок недорозвинення зорового гнозису, аналізу та синтезу, просторових уявлень і зорової пам'яті. При ній спостерігаються заміни та спотворення літер на письмі, які схожі за оптичними та просторовими ознаками. Дзеркальне письмо відносять до оптичної дисграфії [6, с. 20].

Дітей з порушеннями письма обстежують з метою точного визначення симптомів, етіології та механізмів цих порушень. У ході логопедичного обстеження визначають ступінь вираженості, характер, тип порушення для

розробки ефективного подальшого корекційного впливу. Лікарі-спеціалісти визначають стан слуху, зору, нервової системи, пізнавальної діяльності дитини, які необхідні для визначення загального розвитку дитини. Аналізуючи письмові роботи учнів, складають таблицю дисграфічних помилок, визначають однотипні помилки [28, с. 610-611].

1.3. Фонематичні процеси: їх формування і розвиток в онтогенезі

Однією з найважливіших проблем у логопедії є формування фонематичних процесів у дітей із порушенням мовлення. Вона охоплює виховання культури мовленнєвого слуху, вироблення вмінь розпізнавати певний звук у слові, аналізувати звуковий склад слова.

До фонематичних процесів відносять: фонематичний аналіз і синтез, фонематичне сприймання, фонематичні уявлення. Фонематичні процеси формуються послідовно, від простішого до складнішого: фонематичне сприймання, фонематичні уявлення, фонематичний аналіз та синтез – такий висновок зробили такі вчені як: О. Вінарська, Е. Данілавічюте, М. Савченко, Є. Соботович, В. Тищенко [13, с. 2-3].

Фонематичне сприймання – це процес прийому, розрізнення звуків мовлення за фізичними та акустичними ознаками, розпізнавання в них загальних фонем. Воно є основою розуміння мовлення та засвоєння мови. У своєму розвитку має два етапи, залежно від цього розрізняють сенсорний та перцептивний рівні.

Сенсорний рівень – базовий, адже він формується в онтогенезі першим. На основі нього в дитини у 6-8 міс. з'являється лепет, що складається зі звуків та звукосполучень, які схожі на мовлення оточуючих людей. Це свідчить про нормальне функціонування даного рівня. Проте спираючись лише на сенсорний рівень фонематичного сприймання, дитина не може орієнтуватись у світі звуків, запам'ятовувати та впізнавати звуковий склад слів. Без сенсорного рівня

слухового сприймання формування наступного рівня (перцептивного) стає неможливим.

В. Орфінська, Є. Соботович, Л. Чистович визначили, що на сенсорному рівні сприймання мовлення слуховий аналізатор здійснює аналіз сприйнятих мовних сигналів (слів), унаслідок чого стає можливою диференціація звуків мовлення за їхніми фізичними, акустичними ознаками та імітування їх.

Перцептивний рівень сприймання – це розрізнення звуків мовлення за узагальненими (розрізнявальними) ознаками. Сформованість цього рівня сприймання зумовлює стабілізацію звукового складу слова. На відміну від попереднього періоду, з 1 р. 6 міс. до 1 р. 8 міс. фонематична диференціація звуків мовлення відбувається значно інтенсивніше за немовленнєві звуки, і саме на цій основі з 1 р. 8 міс. формується зв'язок між звучанням слова та його значенням. В онтогенезі перцептивний рівень формується з 10 міс. до 2 років.

До двох років дитина в нормі розрізняє на слух усі звуки мовлення, що свідчить про достатній рівень розвитку у неї фонематичного слуху та сприймання [37, с. 121].

Робота з розвитку фонематичного сприймання передбачає формування слухової уваги, пам'яті; формування вміння виконувати дії за мовленнєвими інструкціями, наслідувати звуки, виділяти окремий звук серед інших.

Сформованість фонематичного сприймання є основою для подальшого розвитку та формування фонематичних уявлень. Дослідження В. Ільяної, Л. Коваль, Н. Нікашиної, Г. Каше, Ю. Рібцун, Л. Спірової, засвідчили, що основною умовою успішної корекції мовленнєвих порушень неодмінно є розвиток сприймання звуків мовлення. Не уміючи диференціювати звуки на слух, в подальшому неможливо оволодіти навичками звукового аналізу й синтезу [13, с. 3-4].

Фонематичні уявлення – внутрішні, узагальнені за акустичними та артикуляційними ознаками звукові образи слів, здатність сприймати кожний мовленнєвий звук у різних варіантах його звучання, що дає змогу правильно використовувати звуки для розрізнення слів.

У дошкільників з 2,5 до 3,5-4 років формуються фонематичні уявлення, які відповідають їх віковій звуковимові, а з 4-5 років фонематичні уявлення вже повністю сформовані та відповідають віковій нормі розвитку мовлення в цілому. При цьому дитина повинна диференціювати всі звуки у власній вимові та на слух [7, с. 88].

Мета розвитку фонематичних уявлень – навчити дитину виділяти спільний звук у запропонованих словах з опорою на слух та вимову, підбирати слова з певної лексичної теми на заданий звук; підбирати слово, яке починається на той самий звук, що і слово, запропоноване логопедом; вміння дитини контролювати вимову звуків.

Формування фонематичних уявлень неможливе без фонематичного синтезу та аналізу, бо завдяки цим операціям зі слова можна виділити звуки, і навпаки, поєднати їх у слова. Перед тим, як записати слово дитині необхідно здійснити аналіз слова, а потім в процесі записування виконати синтез, тобто уявне поєднання звуків в єдине ціле слово.

Фонематичний аналіз і синтез – це розумові операції, які здійснюють виокремлення звуків у словах та поєднання окремих звуків у слова.

Поняття «фонематичний аналіз» включає в себе як елементарні, так і складні форми звукового аналізу. До елементарних форм аналізу належить виділення звука на фоні слова. Більш складною формою є виділення першого та останнього звуків зі слова та визначення їхнього місця – на початку, всередині, вкінці. Найскладнішим вважається визначення послідовності звуків у слові, їх кількості та місця щодо інших звуків [37, с. 122].

Після 4 років у дітей з'являються первинні навички аналізу. Спочатку вони формуються на основі зовнішнього слухового сприймання, а потім поступово переходять у внутрішній план, тобто без опори на власне слухове сприймання. Після 5 років і протягом навчання в початковій школі у дітей формуються та закріплюються навички диференціації голосних та приголосних звуків, м'яких та твердих, дзвінких та глухих; визначення місця звука в слові;

знаходження спільного звуку у запропонованих словах; визначення кількості звуків у слові [7, с. 88].

Корекційна робота, яка спрямована на формування звукового аналізу відповідно до закономірностей формування розумової дії повинна враховувати складності певного виду аналізу. П. Гальперін зазначав, що розумова дія буде сформованою тоді, коли її засвоєння відбуватиметься послідовно в декілька етапів. Нижче представлені ці етапи.

Перший етап полягає в усвідомленні завдання за допомогою вимови окремих звуків у слові. Дітям дається можливість «проникнути» в звукову структуру слова.

Другий етап – це засвоєння дій з предметами, тобто звукову структуру слова надають у вигляді матеріальних одиниць – фішок, схем.

Третій етап – це засвоєння дій в плані голосного мовлення. Дитина послідовно промовляє звуки, не викладаючи схему слова.

Четвертий етап – це перенесення дій в розумовий план та їх становлення. Дитина не промовляє звуки, а здійснює звуковий аналіз у внутрішньому розумовому плані, тобто керуючись своїми уявленнями.

Існує декілька видів мовного аналізу. Першим видом є морфологічний аналіз. Він формується найпершим і це пояснюється наступними чинниками:

- 1) морфема є мінімальним носієм семантики, і тому орієнтація на її значення полегшує виділення її зі складу слова;
- 2) межі морфем досить часто збігаються з межами складів, тому у цьому випадку ритмічна структура слова допомагає виділенню морфеми;
- 3) деякі морфеми (суфікси, закінчення) часто знаходяться в кінці слова під наголосом, що привертає увагу до них і, як наслідок, полегшує виділення їх;
- 4) висока частота повторень, з якою слова з однотипним морфологічним оформленням трапляються в мовленні [28, с. 257].

На неусвідомленому рівні морфологічний аналіз є сформованим здебільшого у старших дошкільників. Про це свідчить, зокрема, оволодіння системами словозміни та словотворення у цьому віці. Дитина визначає

словотворчі суфікси, які вказують на зменшувально-пестливу форму або незрілість, а також префікси –приїхав, прийшов. Найскладнішим є виділення спільнокореневих слів –ліс, лісовий, лісок, полісся. Морфологічний аналіз використовується в подальшому як основа для більш складного звукового аналізу слова (дослідження В. Орфінської, Є. Соботович, Л. Бартенєвої, В. Тищенко) [28, с.258].

Звуковий аналіз має кілька різних за складністю рівнів. Найпростішим аналізом вважається заданий звук з ряду звуків, що вимовляються ізольовано. Наприклад, ізольований голосний звук серед приголосних, дещо складнішим – ізольований голосний звук серед голосних. Потім – приголосний серед голосних: приголосний серед приголосних, які є далекими за акустико-артикуляційними ознаками; приголосний серед приголосних, близькими за акустико-артикуляційними ознаками. Така послідовність повинна бути під час корекції фонематичних процесів.

Аналіз заданого ізольованого звука з ряду інших звуків за своєю психологічною структурою схожий до слухового гнозису – впізнавання звуків. Труднощі його виконання можуть вказувати на певні порушення слухового сприймання, або про розлади слухової уваги чи слухової пам'яті.

Більш складнішим видом звукового аналізу є аналіз звуків на фоні слова. Впізнавання звуків у складі слова. Складність полягає в тому, що в межах слова звуки впливають один на одного, наприклад, у межах слова одні звуки можуть бути у вигідніших фонетичних умовах – сильна позиція, а інші звуки під фонетичним впливом звуків, які стоять поряд – слабка позиція [28, с.258].

Повноцінний синтез можливий лише на основі сформованого аналізу звукової структури слова. Фонематичний (або звуковий) синтез – це розумова дія по синтезу звукової структури слова, тобто злиття окремих звуків в склади, а складів в слова.

Д. Ельконін підкреслював, що «не вміючи виділити звуки зі слова, називати їх послідовність, учні не зможуть у процесі письма дібрати та правильно застосувати для них відповідні літери. В результаті цього неможливе

не лише опанування грамоти, а й мови загалом. Без формування навичок звукового аналізу, без розвитку у дітей фонематичного сприймання навчати грамоти важко» [28, с. 257].

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I

Аналіз науково-теоретичної та методичної літератури за темою дослідження дозволив нам поглибити та узагальнити знання про писемне мовлення, його особливості, розвиток в онтогенезі, етапи формування навичок та операцій письма під час навчання грамоти, а саме: аналіз звукового складу слова, яке підлягає написанню; переведення фонем чи їх комплексу в зорову графічну схему, тобто літеру; перетворення оптичних знаків, тобто літер у потрібні графічні накреслення за допомогою рухів руки.

Ми дослідили різні погляди щодо визначення терміну «дисграфія», обґрунтували та розширили знання про причини виникнення дисграфії в учнів молодшого шкільного віку, а також зазначили найпоширеніші класифікації дисграфій, за допомогою яких визначають форму та особливості прояву порушень писемного мовлення. Детально розглянули визначення та розвиток в онтогенезі фонематичних процесів, а саме: фонематичного сприймання, фонематичних уявлень, фонематичного аналізу та синтезу.

Ми дійшли до висновку, про необхідність вивчення проблеми порушень фонематичних процесів при дисграфії, які виникають в учнів молодшого шкільного віку, для підвищення ефективності корекційного впливу саме на ці процеси: адже приділяючи недостатню увагу їм, вчитель-логопед таким чином знижує рівень ефективності корекції порушень письма в цілому, що в майбутньому призводить до закріплення патологічних помилок на письмі в старших класах та відношення до таких учнів як «до не освідчених».

РОЗДІЛ II

Організація і методи дослідження фонематичних процесів у дітей молодшого шкільного віку з дисграфією

2.1. Організація і методи дослідження

Організація та проведення дослідження відбувались поетапно і передбачало 4 послідовних етапи.

На першому етапі вивчалася науково-методична та спеціальна література, законодавча документація за напрямком наукового дослідження. Узагальнювався досвід роботи із учнями з порушеннями письма, з'ясовувалась сутність проблеми, здійснювався аналіз існуючих корекційно-логопедичних засобів та методів. Усе це дозволило сформулювати мету та завдання нашого дослідження.

На другому етапі було проведено первинне обстеження рівня фонематичних процесів та визначення форм дисграфії в учнів молодшого шкільного віку, в результаті чого здійснювалася інтерпретація та аналіз результатів (у вигляді таблиць) діагностики учнів, обґрунтування та формування висновків. Більш детальний аналіз досліджуваного контингенту подано в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Контингент обстежуваних дітей

Вік, роки	9 років		10 років	
	Хлопчики	Дівчатка	Хлопчики	Дівчатка
Стать	8	2	3	1
Разом	10		4	
У цілому	14			

У ході нашого дослідження ми дотримувалися таких умов організації та оформлення діагностики досліджуваного контингенту учнів:

1. Відсутність зайвих звуків та людей.

2. Достатній рівень освітлення приміщення.
3. Окреме приміщення для діагностики.
4. Використовували відповідний нормам, розмір шрифту друкованих завдань.
5. Зрозумілий для учнів почерк та його розмір.
6. Картинки із зображеннями предметів чи істот були яскравими та зрозумілими для сприймання.
7. Під час диктанту голос дослідника був впевненим, середньої гучності, а темп був помірним.

У ході нашого дослідження ми дотримувалися наступних принципів:

1. Принцип послідовності. Виконання спочатку простих завдань з поступовим їх ускладненням.
2. Принцип доступності. Матеріал для діагностики відповідав рівню розумового розвитку даної вікової категорії дітей.

В обстеженні брало участь 14 учнів молодшого шкільного віку 9 та 10 років. В залежності від статті обстежуваний контингент поділявся таким чином (рис.2.1.): дівчаток з дисграфією нараховувалося троє, що у відсотковому відношенні – 21 %, а хлопчиків із порушеннями письма 11 учнів, тобто 79 %.

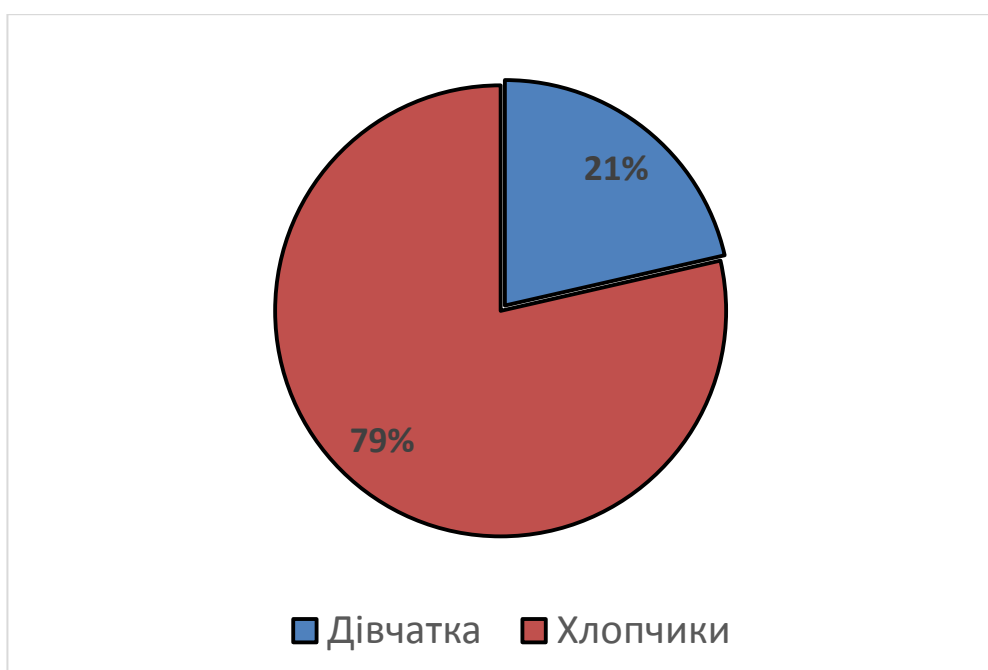

Рис. 2.1. Кількісний розподіл обстежених дітей за статтю (у %)

Дівчаток із порушеннями писемного мовлення, які відвідують логопедичні групи менше, аніж хлопчиків. Така статистика зумовлена, на наш погляд, статевими особливостями організації та функціонування головного мозку людини. Наразі доведено, що відмінності полягають у шляхах формування пізнавальних функцій, темпів, способів переробки і засвоєння інформації, а також організації уваги [2, с. 230].

Ліва півкуля головного мозку у дівчаток розвивається швидше, ніж у хлопчиків, в наслідок чого і мовлення розвивається швидше, дівчатка раніше починають говорити, читати та опановувати іноземними мовами. У хлопчиків швидше розвивається права півкуля головного мозку, що забезпечує їм просторове і логічне мислення, а також математичні здібності [2, с. 230].

На третьому етапі після первинного діагностування були сформовані дві групи: основна та порівняльна. У основну групу увійшли учні, які в подальшому займалися за розробленою нами експериментальною методикою, а порівняльна група займалась за тією програмою, що використовувалась у зазначеному вище базовому закладі загальної освіти.

Час проведення занять та склад груп не змінювався, експериментальне дослідження ми проводили спираючись на вже розроблений план (теми) та розклад занять, а також не змінюючи склад уже сформованих логопедом груп. Учні були поділені шкільним логопедом на групи відповідно віку та змін навчання в школі: перша, друга зміна. Як наслідок – кількісний склад основної групи та групи порівняння є нерівнозначним. Наше завдання полягало не у створенні нових умов для корекції писемного мовлення в учнів, а саме апробація нашої методики, для цього необхідно було підлаштуватися під шкільний режим та режим логопедичного пункту.

Таблиця 2.2.

Детальна інформація про досліджуваний контингент

Прізвище, ім'я	Клас	Група	Час відвідування логопедичних занять	Кількість відвідувань на тиждень
1.Віталій Ж.	4-В	Основна	10.20 – 11.00	Двічі на тиждень
2.Оля Д.	3-Д	Основна	10.20 – 11.00	Двічі на тиждень
3.Руслан П.	3-Д	Основна	10.20 – 11.00	Двічі на тиждень
4.Дар'я В.	3-Д	Основна	10.20 – 11.00	Двічі на тиждень
5.Артем М.	3-Д	Основна	10.20 – 11.00	Двічі на тиждень
6.Олександр З.	3-Д	Основна	10.20 – 11.00	Двічі на тиждень
7.Олександр Ч.	3-Є	Основна	11.15 – 11.55	Двічі на тиждень
8.Тимур А.	3-Є	Основна	11.15 – 11.55	Двічі на тиждень
9.Роман Р.	3-Є	Основна	11.15 – 11.55	Двічі на тиждень
10.Богдан Г.	3-Г	Основна	11.15 – 11.55	Двічі на тиждень
11.Артем К.	3-Б	Основна	11.15 – 11.55	Двічі на тиждень
12.Дмитро К.	4-В	Порівняльна	9.20 – 10.00	Двічі на тиждень
13.Максим П.	4-А	Порівняльна	9.20 – 10.00	Двічі на тиждень
14.Діана Б.	3-Є	Порівняльна	9.20 – 10.00	Двічі на тиждень

На четвертому етапі проводилося вторинне констатувальне обстеження учнів, в ході якого перевірялася ефективність розробленої нами методики корекційно-логопедичної роботи в рамках науково-дослідної роботи, при цьому здійснювалося узагальнення результатів, обґрунтування висновків та оформлення науково-дослідної роботи.

При проведенні констатувального експерименту нами були використані наступні методи:

- педагогічне спостереження;

- вивчення документації та зошитів учнів;
- логопедичне обстеження дітей.

Експериментально-педагогічне дослідження проводилося у два етапи:

1. Підготовчий етап дослідження.

Мета цього етапу: вивчення контингенту дітей, проведення моніторингу умов навчання, виявлення індивідуальних особливостей учнів з порушеннями письма.

2. Основний етап дослідження.

Метою етапу було виявлення особливостей розвитку та сформованості фонематичних процесів в учнів початкових класів із дисграфією. Але перед тим, як проаналізувати рівень сформованості фонематичного сприймання, аналізу, синтезу та уявлень, потрібно було визначити форми дисграфії.

У відповідності до діагностичних принципів проведення обстеження була використана експрес-діагностика обстеження писемного мовлення за І. Садовніковою [39, с. 95], яка дозволила визначати види помилок на письмі, і відповідно, форму дисграфії, а також застосовувалися мовленнєві проби, запропоновані Р. Лалаєвою, О. Мальцевою і О. Лурія, за допомогою яких визначався рівень сформованості фонематичних процесів [14, с. 3].

Методика І. Садовнікової для обстеження писемного мовлення та визначення форм дисграфії проводилася у 3 етапи (вона була модифікована нами), використовувалася бально-рівнева система, яка потім була переведена у відсотки [39, с. 95].

ЕТАП 1. Контрольне списування

Завдання 1. Контрольне списування друкованого тексту.

Матеріал для дослідження: роздатковий матеріал – картки зі словами.

Мета: визначити вміння правильно та без граматичних помилок списувати слова через кому, які надруковані.

Інструкція: списати надруковані слова.

Слова: лящ, жук, сніг, бант, мишка, псець, ковзани, зебра, дятел, муха, вагон, майка.

Завдання 2. Контрольне списування рукописного тексту.

Матеріал для дослідження: роздатковий матеріал – картки зі словами.

Мета: визначити вміння правильно та без граматичних помилок списувати слова через кому, які написані від руки.

Інструкція: списати рукописні слова (написані від руки).

Слова: плащ, кріт, лелека, прапорець, комаха, берізка, драбинка, учень, тріщина, веселощі.

Критерії оцінювання:

Норма (8-10 балів)

10 балів – правильне і точне списування всіх слів.

8-9 балів – наявність лише орфографічних помилок у словах при списуванні.

Середній рівень (4-7 балів)

6-7 балів – наявність 1-2 дисграфічних помилок, а також орфографічних.

4-5 бали – наявність 3-5 дисграфічних помилок, а також орфографічних.

Низький рівень (0-3 балів)

2-3 бали – наявність 6 і більше дисграфічних помилок, а також орфографічні.

0-1 бал – завдання взагалі не виконане.

ЕТАП 2. Слуховий диктант

Завдання 1

Матеріал для дослідження: картка із буквами українського алфавіту.

Мета: визначити наявність слухового, зорового, рухового запам'ятовування літер українського алфавіту, правильне їх відтворення на аркуші паперу.

Інструкція: записати під диктовку великі і малі літери українського алфавіту через кому.

Літери: У у, Б б, Г г, Е е, Ж ж, Ц ц, И и, Х х, М м, Ю ю, В в, Є є, Ш ш, Й й, Т т, І і, А а, Д д, З з, Ї ї, К к, Л л, Н н, О о, П п, Р р, С с, Ф ф, Ч ч, Щ щ, Я я, Ь.

Примітка: Кожна літера повинна бути написана окремо. Якщо учень не пам'ятає як пишеться та чи інша буква, то замість неї він повинен залишити прочерк.

Завдання 2

Матеріал для дослідження: картка із складами різного наповнення.

Мета: визначити вміння правильно записувати склади на слух.

Інструкція: написати під диктовку склади.

Склади: Ор, ми, ся, уп, оді, сту, окн, злі, жде, взле, пні, аіо, хви, урн,осту, щац.

Завдання 3

Матеріал для дослідження: картка із словами різної звуко-складової будови.

Мета: визначити вміння правильно записувати почуті слова.

Інструкція: записати під диктовку подані слова.

Слова: куля, стілець, грач, пишу, сила, книга, правда, клубок, трава, впав, береза, ступенечка, пружина, хворий.

Завдання 4

Матеріал для дослідження: картка із словами різної звуко-складової будови.

Мета: визначити вміння правильно записати речення, яке не має логічного наповнення.

Інструкція: записати речення після одноразового прослуховування.

Речення: У ялинки пухнастий зайчик.

Завдання 5

Матеріал для дослідження: картка із диктантом для рівня 3 класу.

Мета: визначити вміння граматично правильно записувати речення під диктовку, розставляти розділові знаки.

Інструкція: написати диктант під диктовку.

Диктант «Ластівки»

Був теплий сонячний ранок. У відчинені двері до нашої кімнати залетіли дві ластівки. Покружляли і вилетіли. Потім з'являлися ще кілька раз. Дзвіночками розсипався їхній веселий щебет. У куточку кімнати ластівки зліпили гніздо. Там вони вивели пташенят.

Ластівки дуже працюваті й охайні. У їхньому гнізді завжди чистенько. У дзьобиках вони виносять сміття на подвір'я. Влітають до кімнати через відчинене вікно.

Критерії оцінювання:

Норма (8-10 балів)

10 балів – правильне і точне відтворення тексту.

8-9 балів – наявні лише орфографічні помилки.

Середній рівень (4-7 балів)

6-7 балів – наявність 1 або 2 дисграфічних помилок, а також орфографічних.

4-5 балів – наявність 3 або 5 дисграфічних помилок, а також орфографічних.

Низький рівень (0-3 балів)

2 бали – наявність 6 і більше дисграфічних помилок, а також орфографічні помилки.

0 балів – текст взагалі не відтворено.

ЕТАП. 3. Розповідь.

Матеріал для дослідження: картка із темою розповіді.

Мета: визначити вміння самостійно складати розповідь і правильно її граматично і логічно оформлювати.

Інструкція: скласти розповідь на тему «Мій найкращий друг (подруга)», де вказати якості, які подобаються в другові.

Критерії оцінювання

1.Смислова цінність:

Норма (8-10 балів)

10 балів – розповідь відповідає ситуації, має всі смислові ланки, розташовані в правильній послідовності.

8-9 балів – смислові ланки відтворені з незначними скороченнями.

Середній рівень (4-7 балів)

6-7 балів – неправильне відтворення причинно-наслідкових зв'язків або відсутність сполучних ланок.

4-5 бали – випадання окремих смислових ланок.

Низький рівень (0-3 балів)

0-3 балів – істотно спотворений сенс або розповідь не завершена.

2. Лексико-граматичне оформлення:

Норма (8-10 балів)

10 балів – точно і правильно відтворення тексту без помилок.

8-9 балів – наявність лише орфографічних помилок.

Середній рівень (4-7 балів)

6-7 балів – наявність 1 або 2 дисграфічних помилок, а також орфографічних.

4-5 балів – наявність 3 або 5 дисграфічних помилок, а також орфографічних.

Низький рівень (0- 3 балів)

0-3 балів – наявність 6 і більше дисграфічних помилок, а також орфографічних.

Другою методикою (яка нами модифікована) була сукупність мовленнєвих проб, запропонованих Р. Лалаєвою, Є. Мальцевою і О. Лурія, за допомогою яких визначався рівень сформованості фонематичних процесів [14, с. 3]. У ній застосовувалася бально-рівнева система. Експрес-варіант складався з 4 серій завдань, але ми проводили лише 3 серії, тому що серія 1 включала в себе обстеження звуковимови, яке було в усіх обстежуваних учнів було нормативним. Такі висновки були зроблені з власних спостережень та в результаті обговорення цього питання зі шкільним вчителем-логопедом.

Серія 1. Перевірка стану фонематичного сприймання. Максимальна кількість балів – 3.

Серія 2. Обстеження звуко-складового аналізу. 4 завдання. Максимальна кількість балів – 12 (за кожне завдання від 0 до 3 балів)

Серія 3. Обстеження звукового (фонематичного) синтезу. Максимальна кількість балів – 3.

Максимальна кількість балів за всі правильно виконані завдання становить 18 балів.

Загальний рівень сформованості фонематичних процесів:

Високий рівень – 15 – 18 балів.

Середній рівень – 10 – 14 балів.

Низький рівень – 0 – 9 балів.

СЕРІЯ 1. Обстеження фонематичного сприймання

Матеріал для дослідження: картинки із зображеннями істот чи неістот, в назвах яких є схожі за звучанням голосні та приголосні звуки.

Мета: визначення рівня фонематичного сприймання.

Інструкція: записати назви зображень на картинках (картинки роздаються по парно, наприклад «лис – ліс», різниця в голосних звуках).

Нижче, на рисунку 2.2. представлені картинки із зображеннями для диференціації голосних та приголосних звуків в словах, схожих за звучанням.

Рис. 2.2. Картинки із зображеннями, назви яких відрізняються голосними і приголосними звуками, але схожі за звучанням.

Критерії оцінювання:

- 3 бали – правильне виконання
- 2 бали – порушення диференціації за однією ознакою
- 1 бал – порушення диференціації за двома ознаками
- 0 балів – порушення диференціації більше ніж за двома ознаками.

Визначення рівня:

- Високий рівень – 3 бали.
- Середній рівень – 2 бали.
- Низький рівень – 0 – 1 балів.

СЕРІЯ 2. Обстеження фонематичного аналізу

Завдання 1

Матеріал для дослідження: картка із словами.

Мета: визначити вміння видіти звук зі слова.

Інструкція: читається ряд слів, якщо почуєте заданий звук у слові, то потрібно підняти вгору відповідну літеру.

Слова:

Звук С: місяць, кішка, абрикос, олівець, кишень, посуд, скеля, весна, мішок.

Звук Ц : цукор, чайник, цеп, чек, чак, цап, чапля, цапля, цистерна.

Звук Р: лапа, рама, пила, рана, підлога, марка, сокира, малина, Марина, брат, намет, барбарис.

Рис. 2.3. Картинки із зображеннями літер С, Ц, Р.

Критерії оцінювання:

3 бали – правильне виконання завдання

2 бали – при виконанні помилки у словах зі збігом приголосних

1 бал – при виконанні помилки у словах зі збігом приголосних і у багатоскладових словах.

0 балів – помилки при виділенні звука в простих словах на початку або в кінці слова.

Завдання 2

Матеріал для дослідження: картка із словами, які мають різну звуко-складову будову.

Мета: виявити вміння виділяти перший та останній звук в слові на слух.

Інструкція: називається слово і потрібно визначити в ньому перший та останній звуки.

Слова: телевізор, сніговик, синиця, діжка, місяць, криниця, йорж, холодильник.

Критерії оцінювання:

3 бали – правильне виконання завдання.

2 бали – помилки при визначенні першого, другого звуку.

1 бал – помилки при визначенні останнього звуку.

0 балів – не виконане завдання.

Завдання 3

Матеріал для дослідження: картка із словами, які мають різну звуко-складову будову.

Мета: визначити рівень звукового аналізу.

Інструкція: називається слово, учню потрібно послідовно назвати всі звуки в слові і порахувати їхню кількість.

Слова: будинок, кішка, кухар, снігур, ваза, бджола, креманка, схвалення, сімсот, книжка.

Критерії оцінювання:

3 бали – правильне виконання завдання

2 бали – помилки при аналізі трьохскладового слова зі збігом приголосних.

1 бал – помилки при аналізі трьохскладового слова без збігу приголосних.

0 балів – помилки при аналізі двоскладових слів.

Завдання 4

Матеріал для дослідження: роздатковий матеріал – картинки із зображенням предметів.

Мета: визначити вміння визначати на слух місце звука в слові (на початку, всередині, в кінці).

Інструкція: розкладаються предметні картинки і потрібно визначити відповідний звук (показати картинку) на початку слова, всередині чи в кінці

Слова-картинки:

Визначити звук [ш] : машина, **ш**карпетки, гуа**ш**.

Визначити звук [р] : жирафа, ромашка, самовар.

Визначити звук [с] : ковбаса, самокат, лис.

Визначити звук [з] : замок, газета, телевізор.

Визначити звук [л] : малина, лопата, стіл.

Визначити звук [ц] : цибуля, матрац, мотоцикл.

Рис.2.4. Картинки із зображенням предметів для визначення місця звука в слові.

Критерії оцінювання:

3 бали – завдання виконане правильно.

2 бали – помилки при визначенні звука в середині слова без наочності.

1 бал – помилки при визначенні звука в середині слова з опорою на наочність.

0 балів – помилки у визначенні звука на початку і в кінці слова з опорою на наочність.

Визначення рівня:

Високий рівень – 9 – 12 балів.

Середній рівень – 5 – 8 балів.

Низький рівень – 0 – 4 балів.

СЕРІЯ 3. Обстеження фонематичного синтезу

Матеріал для дослідження: картка із наборами букв, запис на дошці.

Мета: визначити рівень сформованості звукового синтезу.

Інструкція: на дошці записуються букви в хаотичному порядку з яких потрібно скласти слова.

Набори літер: ЛОБУГ, ЗИМОВОРО, РУКАК.

Правильні відповіді: голуб, морозиво, курка.

Критерії оцінювання:

3 бали – правильне виконання завдання.

2 бали – допущена одна помилка.

1 бал – допущено дві помилки.

0 балів – допущено три і більше помилок

Визначення рівня:

Високий рівень – 3 бали.

Середній рівень – 2 бали.

Низький рівень – 0 – 1 бали [14, с. 4].

За результатами виконання діагностичних завдань було зібрано інформацію про рівень сформованості фонематичних процесів та визначені форми дисграфії в учнів молодшого шкільного віку.

2.2. Аналіз результатів дослідження фонематичних процесів в учнів молодшого шкільного віку з дисграфією

Всі отримані результати первинного експериментального обстеження були оформлені у формі таблиць. Було обстежено 14 учнів молодшого шкільного віку. Обстеження писемного мовлення та рівня сформованості фонематичних процесів в учнів подано у таблицях 2.2., 2.3. та 2.4.

Обстеження писемного мовлення відбувалося в 3 етапи. На першому етапі учні виконували 2 завдання, першим з яких було списати слова, які були

надруковані, а другим – списати слова, написані від руки. Другий етап містив у собі 4 завдання, які поступово ускладнювались. Спочатку необхідно було записати малі та великі літери українського алфавіту під диктовку, а потім – склади, слова та речення. Третій етап включав у себе лише 1 завдання – скласти розповідь на задану тему та записати її.

Таблиця 2.2

Результати обстеження писемного мовлення

Етап методики	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	Абсол. число	%	Абсол. число	%	Абсол. число	%
Етап. 1	7	50	6	43	1	7
Етап. 2	–	–	3	21	11	79
Етап. 3	–	–	3	21	11	79
Разом	7	16	12	29	23	55

Примітка: Етап 1. – контрольне списування; Етап 2 – слуховий диктант; Етап 3 – розповідь.

Половина обстежуваних списали слова без жодних труднощів, незначна частина учнів мала середній та низький рівень, які були зумовлені пропусками або додаванням букв чи складів. Більшість учнів мають низький рівень написання диктанту (шість і більше помилок), а також власної розповіді. Найскладнішими завданнями були написання диктанту та власної розповіді.

На рис. 2.5. показано, що на етапі контрольного списування 50 % обстежуваного контингенту має високий рівень, 43 % середній та 7 % низький. Високий рівень спостерігається лише при виконанні завдання на списування, а інші завдання, такі як диктант та розповідь не мають високого рівня, переважає в основному низький – 79 % та середній – 21 %.

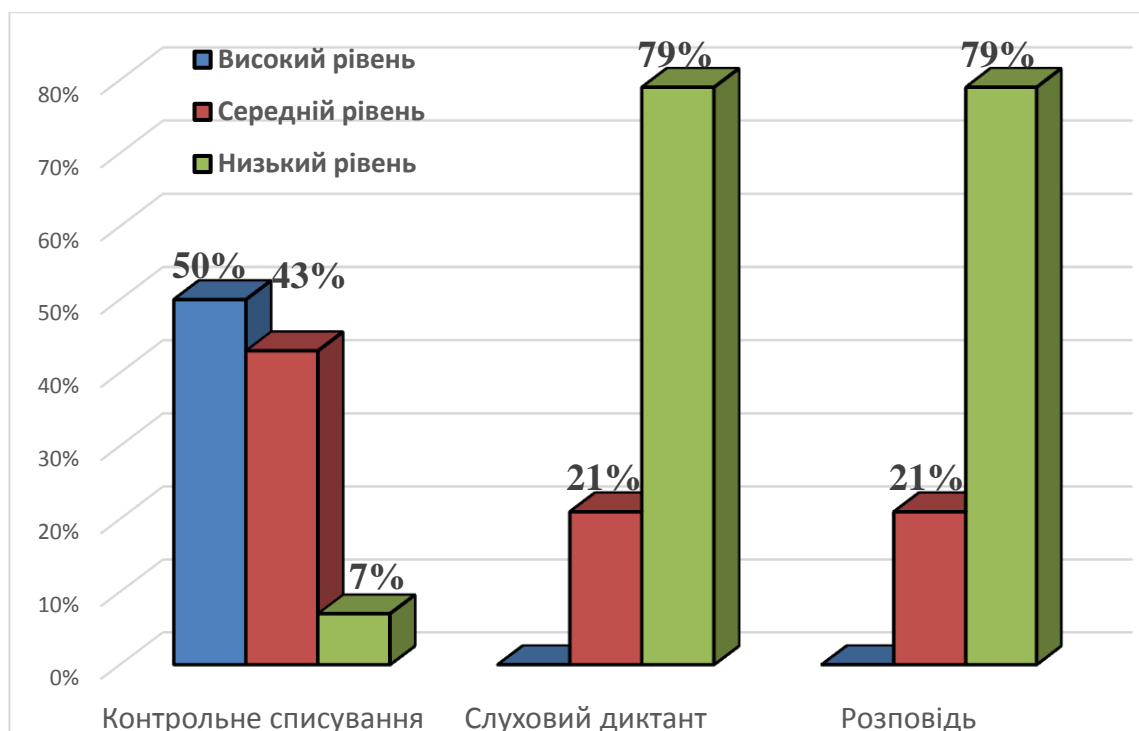

Рис. 2.5. Результати обстеження писемного мовлення (у %)

Нижче, у таблиці 2.3. представлено інформацію щодо диференціації форм дисграфії за результатами обстеження молодших школярів [39, с. 95].

Таблиця 2.3.

Форми дисграфії за результатами обстеження письма

Форми дисграфії	Абсолютне число	%
Акустична	4	29
Змішана (акустико-аграматична)	8	57
Змішана (акустико-оптична)	1	7
Оптична	1	7
Разом	14	100

За результатами написання диктанту ми диференціювали форми дисграфії у обстежених дітей молодшого шкільного віку. У дослідженні використовували класифікацію Є. Собонович і О. Гопіченко [28, с. 565], відповідно якої помилки поділяються на: фонетичні, графічні та оптико-просторові, лексико-граматичні.

Форми дисграфії визначалися за класифікацією Р. Лалаєвої (1989), основою якої є несформованість певних операцій процесу письма [28, с. 576 – 580].

Лексико-граматичні помилки під час письмових завдань вказують на аграматичну форму дисграфії, в результаті якої дитина слова пише разом, пропускає розділові знаки в реченнях та між реченнями, записує першу букву нового речення з маленької літери.

Акустична форма дисграфії визначалася в тому разі, коли учні неправильно писали літери в словах – змінювали букви в словах (букви, які схожі за акустичними ознаками, наприклад, глухі на дзвінки, свистячі на шиплячі або навпаки), пропускали голосні чи приголосні звуки в словах.

Наявність оптичної форми дисграфії визначалася присутністю графічних та оптико-просторових помилок, таких як: дзеркальне відтворення, відсутність певних елементів букв.

Змішана форма дисграфії зустрічається найчастіше, в ній поєднуються в основному дві підформи. Виявлення дисграфії в школі часто відбувається із запізненням. Учителі скеровують учнів із порушенням писемного мовлення до логопеда в 2-3 класі, іноді пізніше. Якщо вчасно помітити симптоми і звернутись до фахівця, то можна скоригувати писемне мовлення дитини та вберегти її від невдач у майбутньому.

На рис. 2.6. представлено поширеність різних форм дисграфії серед обстежуваного контингенту. Найбільше учнів було зі змішаною формою дисграфії, а саме акустико-аграматичною. На другому місці акустична, третє місце розділили оптична та акустико-оптична форми дисграфії.

Рис. 2.6. Показник кількісного розподілу форм дисграфії (у %)

Отримані нами результати узгоджуються з даними наукової літератури, у яких визначено, що найпоширенішою формою дисграфії є змішана, будь-яка інша форма дисграфії «в чистому вигляді» зустрічається не часто [2, с. 226].

Результати дослідження сформованості фонематичних процесів у дітей молодшого шкільного віку з дисграфією, що проводилось за методикою Р. Лалаєвої, О. Мальцевої та О. Лурія [14, с. 3] наведені в таблицях 2.4. та 2.5.

Таблиця 2.4.

Результати первинного обстеження сформованості фонематичних процесів

Серії завдань	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень		Разом	
	Абсол.ч исло	%	Абсол. число	%	Абсол. число	%	Абсол. число	%
Серія 1.	8	57	6	43	–	–	14	100
Серія 2.	3	21	8	58	3	21	14	100
Серія 3.	3	21	6	43	5	36	14	100

Примітка: серія 1 – фонематичне сприймання, серія 2 – фонематичний аналіз, серія 3 – фонематичний синтез.

Фонематичні процеси формуються послідовно від простішого до складнішого: фонематичне сприймання, фонематичне уявлення, фонематичний аналіз та синтез – такий висновок зробили вчені О. Вінарська, Е. Данілавичюте, М. Савченко, Є. Соботович, В. Тищенко [13, с. 2-3].

Ми не включали серію завдань на визначення порушень звуковимови, тому, що по-перше вона відноситься до порушень фонетичної сторони, а не фонематичних процесів, а по-друге за нашими спостереженнями та бесідою з вчителем-логопедом порушень вимови звуків у дітей не спостерігалось.

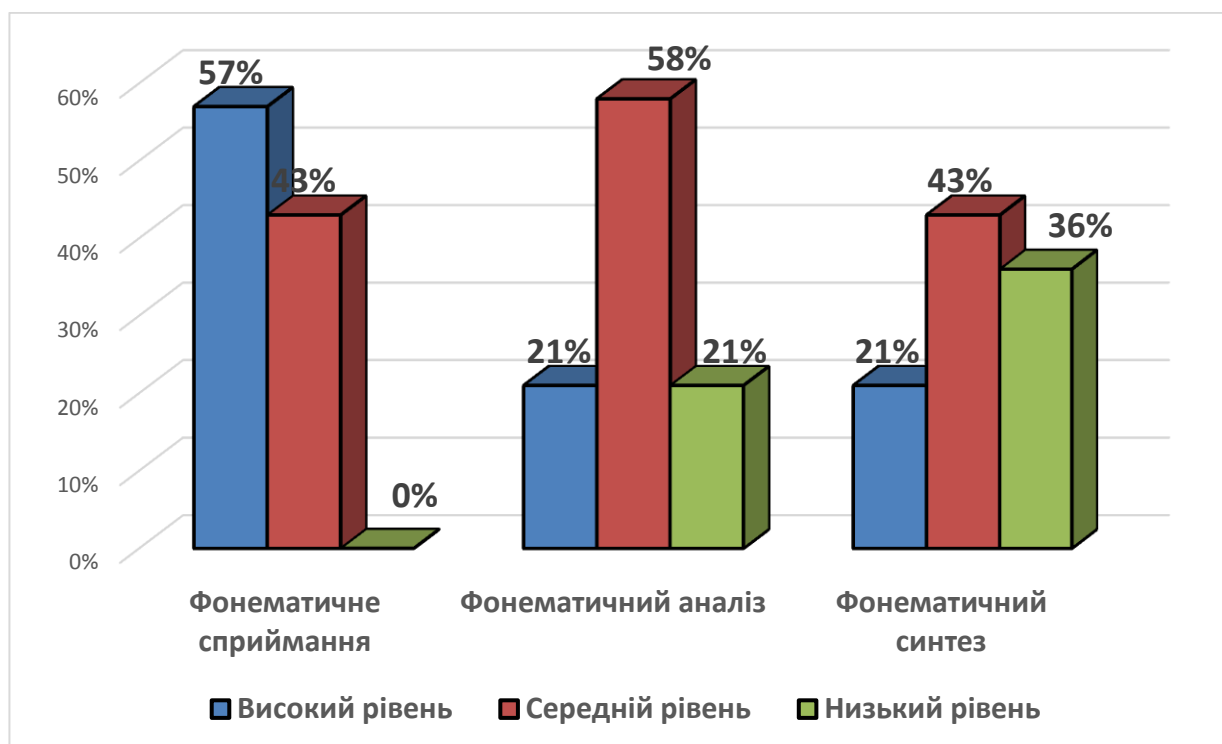

Рис. 2.7. Результати обстеження рівня сформованості фонематичних процесів (у %)

Аналізуючи обстеження фонематичного сприймання, було виявлено, що більшість учнів впоралися із завданням, для них воно не було складним і не викликало особливих труднощів.

Виконання завдань на перевірку стану фонематичного синтезу викликало найбільші труднощі у більшості обстежуваних дітей. Необхідно зауважити, що для усіх учнів надавалися підказки з боку логопеда у формі позначки цифрою першої букви, а також другої та третьої, але навіть за підказки, деякі учні не розуміли, які далі необхідно писати літери для того, щоб скласти відповідне слово.

Дослідження сформованості фонематичного аналізу показало, що перше завдання на виділення певного звуку в слові з ряду слів було виконано без зайвих труднощів з боку обстежуваних, друге завдання викликало у деяких учнів складнощі, які виявлялися у визначенні останнього звуку в словах. Аналіз третього завдання показав, що майже всі учні не достатньо добре розрізняють звуки та букви, не можуть правильно порахувати кількість звуків, тому що деякі літери українського алфавіту означають два звуки, а також те, що м'який знак це лише буква. З четвертим завданням на визначення місця звуку в слові усі учні впоралися.

У таблиці 2.5. подано загальний рівень сформованості фонематичних процесів.

Таблиця 2.5.

Результати первинного обстеження сформованості фонематичних процесів

Загальний рівень сформованості фонематичних процесів	В. р.		С. р.		Н. р.		Разом	
	Абсол. число	%	Абсол. число	%	Абсол. число	%	Абсол. число	%
	3	21	8	58	3	21	14	100

Примітка: В. р. – високий рівень, С. р. – середній рівень, Н. р. – низький рівень.

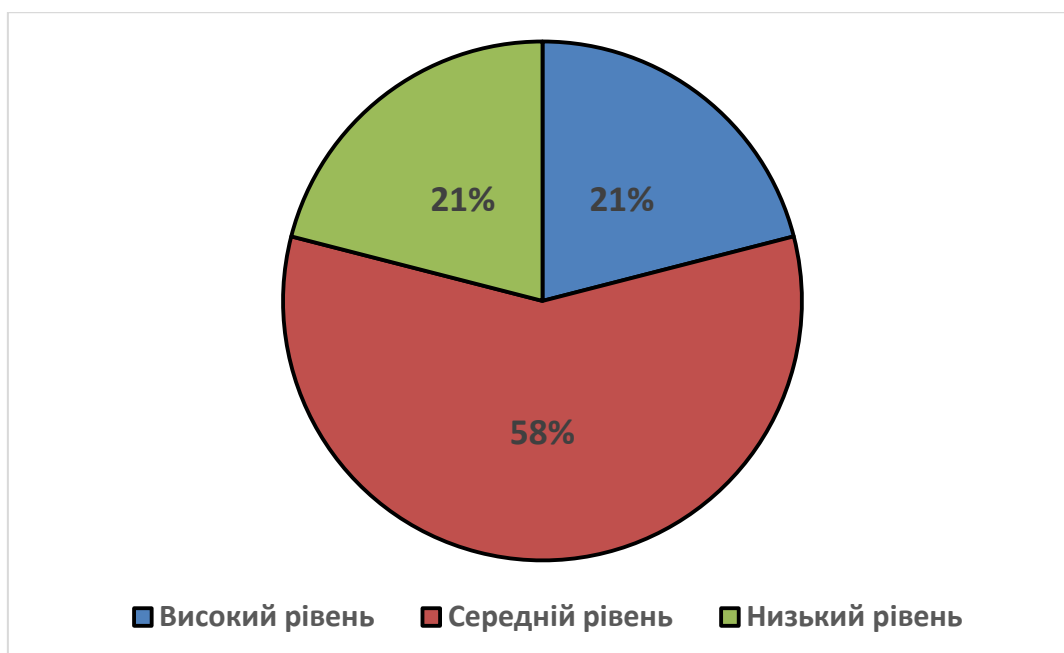

Рис.2.8. Показники загального рівня сформованості фонематичних процесів (у %)

З рисунку 2.8. видно, що у переважній кількості дітей спостерігалась незавершеність формування фонематичних процесів, а саме середній рівень спостерігався у більше ніж у половини учнів – 58 %, високий рівень – лише у 21 %, а низький рівень – у 21 %.

Отже, у переважній кількості обстежених нами дітей з дисграфією спостерігалась незавершеність формування фонематичних процесів. Логопедичне обстеження учнів молодшого шкільного віку обов'язково повинно включати завдання для виявлення стану фонематичних процесів тому, що врахування цього компонента мовлення є важливою передумовою ефективної корекційно-логопедичної роботи з означеною категорією дітей.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II

Для обстеження писемного мовлення та визначення форм дисграфії ми застосовували методику І. Садовнікової. Для виявлення сформованості фонематичних процесів в учнів молодшого шкільного віку у відповідності до діагностичних принципів проведення обстеження були використані мовленнєві проби Р. Лалаєвої, О. Мальцевої та О. Лурія.

Методика І. Садовнікової складалась з 3 етапів: контрольне списування, слуховий диктант і розповідь. На кожному етапі виконувалася відповідна кількість завдань. Отримані у ході дослідження результати свідчать, що найчастіше у дітей молодшого шкільного віку зустрічається змішана та акустична форми дисграфії, рідше – оптична.

Серед основних помилок, що допускали учні при виконанні завдань були такі: заміна схожих за акустичними характеристиками букв; пропуски м'якого знаку, апострофа, крапки; написання першого слова в реченні з маленької літери; написання слів разом. Таким чином, у процесі проведеного дослідження було з'ясовано, що учні початкових класів з порушенням письма потребують корекційно-логопедичної роботи з формування фонематичних процесів та корекції відповідних форм дисграфії.

Мовленнєві проби Р. Лалаєвої, О. Мальцевої та О. Лурія. включали 3 серії завдань, а саме: завдання для перевірки стану фонематичного сприймання; звукового аналізу та звукового синтезу. Для оцінки сформованості фонематичних процесів та диференціації форм дисграфії була використана бально-відсоткова система, яка включала в себе такі рівні: «високий рівень», «середній рівень» та «низький рівень».

У переважної кількості обстежених нами учнів з дисграфією спостерігалась незавершеність формування фонематичних процесів. Середній рівень спостерігався у більше, ніж половини учнів – 58 %, високий рівень – лише у 21 %, низький рівень мав показник у 21 %. Найкращі результати нами були виявлені при обстеженні стану фонематичного сприймання, а найгірші – стану фонематичного синтезу.

РОЗДІЛ III

Методика формування фонематичних процесів в учнів молодшого шкільного віку із дисграфією з використанням гри

3.1. Обґрунтування методики формування фонематичних процесів в учнів молодшого шкільного з дисграфією з використанням гри

Підвищення ефективності та якості навчання учнів молодшого шкільного віку загальноосвітніх закладів передбачає своєчасне виявлення, попередження та усунення у них наявних недоліків усного та писемного мовлення.

Проблема формування писемного мовлення не може бути розв'язана без належної організації процесу взаємозв'язаного навчання усного і писемного мовлення молодших школярів. Оволодіння писемним мовленням, яке розпочинається з першого класу шкільного навчання, ґрунтується на усному мовленні дітей [18, с. 140].

Для майбутнього учня найголовніше – рівень розвитку інтелекту, психічних процесів – пам'яті, уваги, уваги та мовлення. Стан розвитку мовлення є показником готовності до школи, дітям із мовленнєвими вадами важче здобувати знання з основ наук. Не потрібно чекати доки повністю проявиться мовленнєве порушення. Ранній початок корекційної роботи із учнями із дисграфією є однією із основних умов успішного навчання в школі.

Недоліки з боку фонематичних компонентів негативно впливають на навчання письму та провокують виникнення стійких розладів у писемному мовленні дітей. На час ознайомлення дитини з графічними образами звуків у неї мають бути сформованими вміння виділяти окремий звук у слові та визначати послідовність звуків слова. Ці вміння забезпечуються достатнім рівнем сформованості фонематичних процесів – сприймання, уявлення, звукового аналізу та синтезу слів. Рівень цих процесів залежить від рівня розвитку слухової уваги, пам'яті, слухового контролю, а також достатнього рівня розвитку розумових операцій [43, с. 35].

Для ефективної організації корекційної роботи, ще під час планування та добору завдань, вчителю-логопеду необхідно дотримуватись послідовності визначених етапів становлення фонематичних процесів, відповідно до психолінгвістичної періодизації розвитку мовлення :

- 1) фонематичне сприймання;
- 2) фонематичні уявлення;
- 3) звуковий аналіз у зовнішньому плані;
- 4) звуковий синтез у зовнішньому плані;
- 5) звуковий аналіз у внутрішньому плані;
- 6) звуковий синтез у внутрішньому плані [19 , с. 48].

Гра – незамінний вид діяльності дітей дошкільного віку. Якщо говорити про дітей молодшого шкільного віку, то зміна провідного виду діяльності ніяк не зменшує значення гри для успішного розвитку особистості дитини. Саме у грі учні відчувають психологічний комфорт, тому що тут їм надане право на ініціативу та самостійність. У грі дитина не боїться помилитися, і тому вона сповна реалізує свій потенціал [32, с. 63].

На нашу думку, гра є своєрідною мотивацією до відвідування учнями молодшого шкільного віку логопедичних занять, а також є ефективним засобом формування фонематичних процесів при різних формах дисграфії.

Наша методика розроблена для учнів початкових класів з дисграфією із використанням логопедичних зошитів для розвитку усного і писемного мовлення «Грамотійко» (автор Т. Момот), рекомендованих Міністерством освіти і науки України [34, 35, 36]. Також використовувались конспекти Т. Ярош «Подолання дисграфії в учнів початкових класів» (частина 1 і 2) [53, 54].

Мета корекційно-логопедичної роботи – формування фонематичних процесів у дітей молодшого шкільного віку з використанням гри.

Завдання корекційно-логопедичної методики:

1. Створення умов для проведення логопедичних занять.

2. Використання ігор для формування фонематичних процесів та для підвищення мотивації до занять.

Планований підсумковий результат – досягнення учнями рівня сформованості фонематичних процесів, відповідного або наближеного до вікової норми в умовах корекційно-логопедичної роботи на базі шкільного логопедичного пункту з використанням гри.

Відповідно до завдань нами була розроблена методика, яка була впроваджена на базі комунальної установи Сумська спеціалізована школа І-ІІІ ступенів № 29, м. Суми, Сумської області протягом 3-х місяців з кінця листопада 2019 до початку березня 2020 року.

Принципи, на яких ґрунтується розроблена нами експериментальна методика:

1. Принцип систематичності та послідовності вимагає дотримуватись чіткої структури та організації навчального матеріалу: виконання спочатку простих завдань з поступовим їх ускладненням для поетапного засвоєння матеріалу.

2. Принцип доступності: матеріал відповідав рівню розумового розвитку даної вікової категорії дітей.

3. Принцип наочності полягав у залученні якомога більшої кількості різних органів чуття для кращого сприймання та аналізу матеріалу.

4. Принцип розвитку мовного чуття (іншими словами «чуття мови») полягав у засвоєнні закономірностей мови та мовлення на підсвідомому рівні в результаті постійного та систематичного використання мовленнєвих засобів.

5. Принцип врахування віку дітей полягав у визначенні рівня актуального розвитку учнів, тобто середніх показників їх розвитку на даному віковому етапі та формування властивостей особистості, потрібних у навчальному процесі. Тісно пов'язаний з принципом доступності.

Реалізація нашої методики передбачала проведення 22 корекційно-логопедичних занять, які умовно можна поділити на 2 етапи: спочатку ми

формували простіші процеси – фонематичне сприймання та уявлення, а потім складніші – фонематичний аналіз та синтез.

Формування фонематичних процесів в учнів з дисграфією відбувалось в процесі логопедичних занять, які проводилися 2 рази на тиждень у першій половині дня в кабінеті логопеда тривалістю 40 хвилин.

Кожне заняття складалося із трьох частин:

I – Вступна частина (або організаційна). Її тривалість 5-7 хвилин. У цій частині відбувалася організація учнів, повідомлення теми заняття, її запис та актуалізація знань учнів з даної теми.

II – Основна частина (25-30 хвилин). У цій частині здійснювалося проведення самого заняття, яке включало завдання на розвиток усного та писемного мовлення, в центрі якого було формування фонематичних процесів. До занять обов'язково включалися ігри на формування фонематичних процесів, які повинні були зацікавлювати учнів та підвищувати ефективність логопедичного впливу.

III – Заключна частина (тривалість до 5-7 хвилин). У цій частині відбувалося підведення підсумків заняття та формулювання домашнього завдання.

Головною особливістю нашої методики було використання гри як дієвого, а головне – привабливого, цікавого для учнів виду діяльності у корекційного-логопедичному процесі. Методика передбачала активне застосування загальновідомих та дидактичних ігор власної розробки.

Серед ігор власної розробки були наступні:

Ігри із настільним дзвіночком.

1. Гра «Дзвіночок. Хто перший?»

Мета: формування фонематичних уявлень.

Інструкція до гри: логопед дає відповідний звук на який необхідно придумувати слова, хто перший придумав, той дзвонить у дзвіночок.

2. Гра «Дзвіночок»

Мета: формування фонематичного сприймання.

Інструкція до гри: прослуховування ряду слів та виділення слів із відповідним звуком серед інших, подзвонивши у дзвіночок.

Ігри з резиночками

1.Гра з резиночками «Склади»

Мета: формування фонематичного аналізу.

Інструкція до гри: логопед роздає картки із словами, учню необхідно визначити кількість складів у кожному слові і одягнути таку ж кількість резиночок на кожен палець : великий палець – це перше слово, вказівний палець – це друге слово і т.д.

Ігри з м'ячем

1.Гра з м'ячем «Поверни зайве»

Мета: формування фонематичного сприймання.

Інструкція до гри: логопед кидає мяч кожній дитині, при цьому вимовляючи три склади послідовно, які відрізняються лише одним складом, необхідно визначити зайвий склад, вимовити його і повернути м'яч логопеду.

2.Гра з м'ячем «Придумай слово»

Мета: формування фонематичних уявлень.

Інструкція до гри: потрібно, щоб учні стали в коло, передаючи м'яч, по черзі, придумували слова на заданий логопедом звук.

3.Гра з м'ячем «Скажи навпаки»

Мета: формування фонематичного сприймання та уявлень.

Інструкція до гри: логопед кидає м'яч по черзі, кожному учню, вимовляючи склад, а учень, повертаючи м'яч, говорить склад зі зміненим приголосним звуком, наприклад, звук ш потрібно замінити на звук с у тому чи іншому складі.

4.Гра в м'яч «Заміни один звук на інший»

Мета: формування фонематичного сприймання та уявлень, аналізу та синтезу.

Інструкція до гри: логопед кидає м'яч кожному учню, говорячи певне слово, в якому необхідно змінити один звук на інший і кинути м'яч говорячи вже нове слово та пояснити значення як заданого слова, так і зміненого.

Ігри з кубиками

1. Гра з кубиком «Підкинь, подивись, придумай»

Мета: формування фонематичних уявлень.

Інструкція до гри: на кубикі є склади із буквою, яка вивчається на даному занятті. Учні по черзі підкидають кубик і кому який склад випаде, на такий потрібно придумати слово, додаючи до цього складу або один звук, або один-два склади.

2. Гра-змагання «Склади з кубиків»

Мета: формування фонематичного аналізу та синтезу.

Інструкція до гри: логопед ділить учнів на дві команди, кожній з яких дає кубики з буквами, учням необхідно з цих букв скласти якомога більше слів та записати окремо на аркуші паперу.

Настільні логопедичні ігри

1. Настільна гра «Логопедичне лото»

Мета: формування фонематичного аналізу та сприймання.

Інструкція до гри: потрібно накрити той малюнок, в назві якого є заданий звук. Наприклад, логопед називає звук [ю], а учні накривають картинку із зображенням юнги буквою Ю.

2. Настільна гра «Логопедична ходилка. Букви З і С»

Мета: формування фонематичних уявлень.

Інструкція до гри: необхідно поділити учнів на дві групи по 2 чи по 3 особи. Кожній групі дається настільна гра, кожному гравцеві по 1 фішці і по одному кубикі з цифрами або крапочками. Кидаючи кубик, випадає певна цифра, у грі потрібно переставити свою фішку на відповідну цифру (або порахувати, наприклад, якщо фішка стоїть на 5, а випало 6, то необхідно рахувати від 5). У певному полі намальована буква, на яку потрібно придумати слово, озвучивши його, «ходить» наступний гравець. Перемагає той, хто перший прийде до фінішу.

Інші ігри

1.Гра-змагання «Хто найбільше».

Мета: формування фонематичного синтезу.

Інструкція до гри: логопед поділяє учнів на дві команди. Кожній команді дає картку, яка складається із букв з яких необхідно скласти якомога більше слів, записати на окремому аркуші паперу. Перемагає та команда, яка найбільше складе слів.

2.Гра «Сліди»

Мета: формування фонематичного сприймання.

Інструкція до гри: логопед називає слова, а учням необхідно «продвинути» на одні сліди вперед, якщо почують слово, в якому є той чи інший звук.

3.Гра «Чарівний мішечок»

Мета: формування фонематичних уявлень.

Інструкція до гри: логопед пропонує кожному учневі дістати із мішечка по одній картинці, на яких намальовані букви, які вивчаються на даному занятті. Яку літеру дістане учень, на таку потрібно придумати слова та записати їх у зошит.

4.Гра-змагання в командах «Заховані слова»

Мета: формування фонематичного аналізу та синтезу.

Інструкція до гри: потрібно придумати якомога більше слів, які «заховані» у даному слові та записати на окремому аркуші паперу. Яка команда знайде найбільше слів та й виграла.

Наочний матеріал для проведення занять добирався із врахуванням таких критеріїв:

- вікової категорії дітей;
- врахуванням лексико-граматичних тем календарно-тематичного планування шкільного вчителя-логопеда;
- естетичне оформлення матеріалу;
- наочний матеріал повинен викликати формування певних образів;

- стимуляція розумової діяльності;
- доступність (демонстраційний, роздатковий).

Формування фонематичних процесів у дітей молодшого шкільного віку із дисграфією відбувалося в процесі логопедичних занять, які проходили за розкладом і тими темами, що вже були визначені в календарно-тематичному плані шкільного вчителя-логопеда (табл. 3.1.).

Таблиця 3.1.

Лексико-граматична тематика корекційно-логопедичних занять

Грудень	1 тиждень – 1-2 заняття	Тема 1: Диференціація звуків і букв У-Ю». Тема 2: «Диференціація голосних звуків першого та другого ряду».
	2 тиждень – 3-4 заняття	Тема 3: «Позначення пом'якшення приголосних на письмі». Лексична тема: «Прогулянка в ліс». Тема 4: «Диференціація парних звуків та букв З-С». Лексична тема: «Сніжна зима».
	3 тиждень – 5-6 заняття	Тема 5: Диференціація парних звуків та букв «З-С». Лексична тема: «Сніжна зима». Тема 6: «Диференціація звуків та букв Б-П». Лексична тема: «Продукти».
	4 тиждень – 7 заняття	Тема 7: «Диференціація звуків та букв Б-П». Лексична тема: «Птахи та звірі».
Січень	2 тиждень – 8-9 заняття	Тема 8: «Диференціація звуків та букв Т-Д». Лексична тема: «Транспорт». Тема 9: «Диференціація звуків та букв К-Г».
	3 тиждень – 10-11	Тема 10: «Диференціація звуків та букв Х-Г». Тема 11: «Диференціація звуків та букв Х-Г». Лексична тема: «Дикі та домашні тварини».
	4 тиждень – 12-13 заняття	Тема 12: «Диференціація звуків та букв Ж-Ш». Лексична тема : «Продукти та страви».

		Тема 13: «Диференціація звуків та букв Ж-Ш». Лексична тема : «Побутові та господарські речі».
Лютий	1 тиждень – 14-15 заняття	Тема 14: «Диференціація звуків і букв Ч – Щ». Тема 15: «Диференціація звуків і букв Ч – Щ».
	2 тиждень 16- 17 заняття	Тема 16: «Диференціація звуків і букв Ч – ДЖ». Тема 17: «Диференціація звуків і букв С-Ш». Лексична тема: «Професії».
	3 тиждень 18- 19 заняття	Тема 18: «Диференціація звуків і букв С-Ш». Лексична тема: «Професії». Тема 19: «Диференціація звуків і букв З-Ж». Лексична тема: «Ліс».
	4 тиждень 20- 21 заняття	Тема 20: «Диференціація звуків і букв З-Ж». Лексична тема: «Ліс». Тема 21: «Диференціація звуків і букв Ч-Ц».
Березень	1 тиждень 22 заняття	Тема 22: «Диференціація звуків і букв Ч-Ц».

Далі подано зразок конспекту заняття за нашою експериментальною методикою, де ми використовували логопедичні зошити для розвитку усного і писемного мовлення «Грамотійко» Т. Момот [34, 35, 36], а також конспекти Т. Ярош «Подолання дисграфії в учнів початкових класів» (частина 1 і 2) [53, 54]. Методика передбачала активне застосування загальновідомих та власних розроблених дидактичних ігор: ігри з кубиками, з м'ячем, з настільним дзвіночком, настільні логопедичні ігри, словесні ігри.

Зразок конспекту заняття.

Тема: «Диференціація звуків та букв Б-П. Птахи та звірі»

Мета : закріпити навички написання букв П та Б у різних позиціях слова; збагачення словникового запасу; розвиток фонематичних процесів (сприймання, уявлення) як в усному мовленні, так і на письмі; навчити встановлювати смислові зв'язки між словами.

Матеріал: настільний дзвіночок, картки із завданнями, настільна гра «Логопедичне лото» (6 наборів- ігрове поле, фішки), картинки-символи звуків (для зразка).

Хід заняття

I. Вступна частина. Організація дітей до заняття: написання числа, класної роботи, повідомлення теми заняття. Повторення матеріалу з минулого заняття.

II. Основна частина. Виконання письмових вправ та ігор за темою заняття.

Вправа 1

Утворити однину іменників від множини. Запис у зошити.

дуби – ..., супи – ...,зуби –..., степи –...,двори –... , коти – ...,морози–

2.Гра «Дзвіночок»

Придумати слова на звук [б], [п]. Учні сидять за партами, як у колі. Той учень, який перший придумав слово на заданий звук, відразу дзвонить у дзвіночок.

3.Утворення родового відмінку множини іменників.

Вправа 2

Зразок

Є

НЕМА

шуби

шуб

риби -

жаби -

труби -

4. Настільна гра «Логопедичне лото. Звірі та птахи.»

Потрібно накрити той малюнок, в назві якого є заданий звук. Наприклад, логопед називає звук [п], а учні накривають картинку із зображенням леопарда фішкою із буквою п.

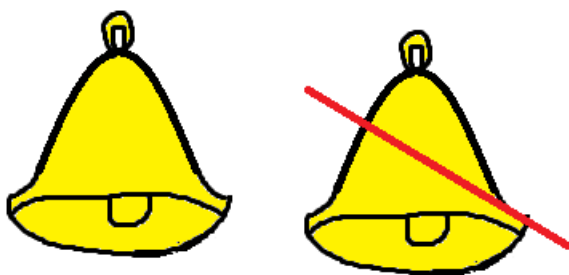
Картинки: леопард, пелікан, півень, бурундук, папуга, бобер, бегемот, білка, борсук, пінгвін, мавпа, черепаха.

5. Символічний диктант

Виділити слова із звуками [п], [б] серед слів (намалювати малюнок-символ).

Так, як звук б – дзвінкий, а звук п – глухий, то їхні відповідні символи.

Вправа 3

Слова: клуб, папір, жабка, пушок, яблуня, сипати, боби, яструб, суп, дуб, копати, збирати, навич, білка, трап, копати, глобус, шпак, верба, гребінь, сапа, кубло, рубанок, ліпити, фабрика, спорт, жабеня, шепотіти, хоробрий.

6. Закріплення матеріалу. Підбір пар слів за значенням за допомогою запитання (усно): Яке слово із 1-ї колонки можна об'єднати із словом з 2-ї колонки і скласти з ними речення?

Вправа 4

біб

суп

куб

кріп

чуб

ромб

дуб

голуб

хліб

Йосип

гриб

лісоруб

дзьоб

хлібороб

III. Заключна частина. Підведення підсумків заняття. Домашнє завдання: вивчити скоромовку на звук [б] або [п].

3.2 Аналіз ефективності розробленої експериментальної методики

Керуючись даними науково-методичної літератури, результатами спостережень та результатами обстеження сформованості фонематичних процесів в учнів молодшого шкільного віку з дисграфією нами було розроблено методику формування фонематичного компоненту та впроваджено її в корекційно-логопедичну роботу серед означеної категорії дітей.

Нагадаємо, що для констатувального експерименту було сформовано дві групи: основна та порівняльна. У основну групу увійшли учні, які в подальшому займалися за розробленою нами експериментальною методикою, а порівняльна група займалась за тією програмою, що використовувалась у зазначеному вище базовому закладі загальної освіти.

Протягом 3-х з половиною місяців застосування корекційно-логопедичних занять ми активно проводили спостереження за учнями. Після завершення впровадження експериментальної методики нами спостерігались певні зміни щодо досліджуваних показників у дітей.

Проводячи повторне обстеження рівня сформованості фонематичних процесів в учнів молодшого шкільного віку з порушеннями письма після формувального експерименту нами були зафіксовані наступні результати. (табл. 3.2.).

Таблиця 3.2.

**Динаміка показників сформованості фонематичних процесів
протягом експерименту**

Завдання	До						Після					
	В.Р.		С.Р.		Н.Р.		В.Р.		С.Р.		Н.Р.	
	АЧ	%	АЧ	%	АЧ	%	АЧ	%	АЧ	%	АЧ	%
С. 1.	8	57	6	43	–	–	14	100	–	–	–	–
С. 2.	3	21	8	58	3	21	8	57	5	36	1	7
С. 3.	3	21	6	43	5	36	10	72	4	28	–	–

Примітка 1: серія 1 – фонематичне сприймання; серія 2 – обстеження фонематичного аналізу; серія 3 – обстеження фонематичного синтезу.

Примітка 2: В.р. – високий рівень, С.р. – середній рівень, Н.р. – низький рівень, АЧ – абсолютне число.

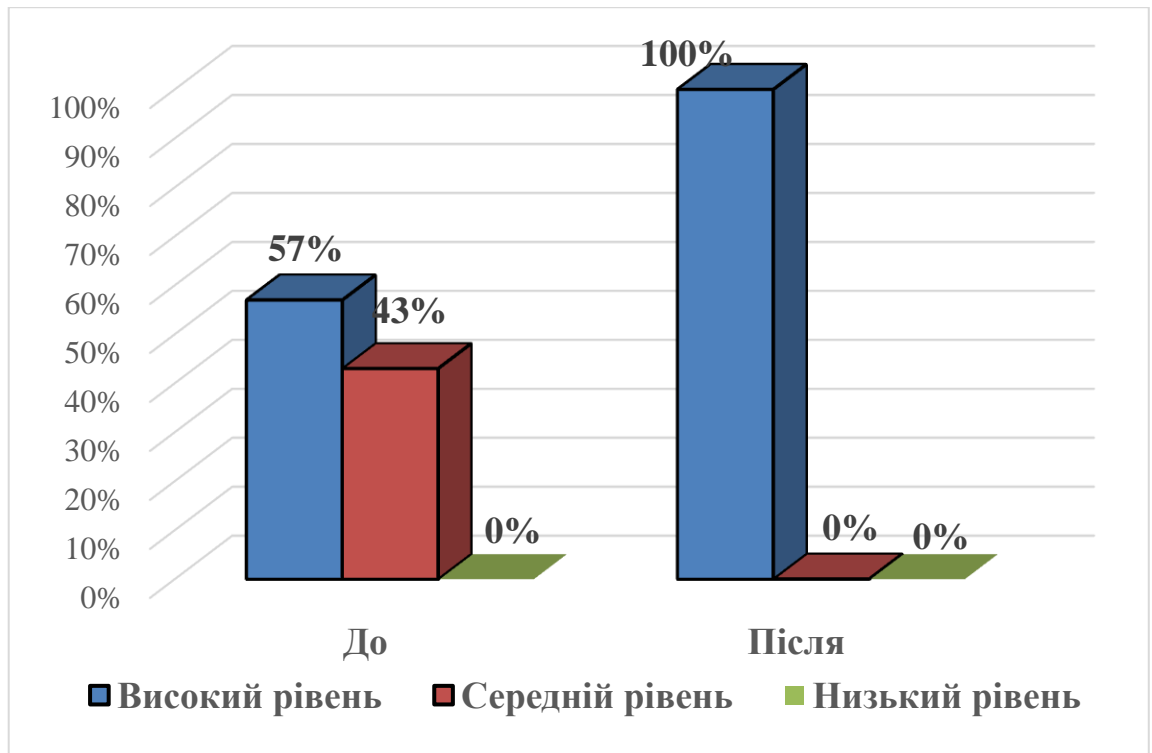

Рис.3.1. Динаміка показників сформованості фонематичного сприймання протягом експерименту (у %)

Під час повторного визначення рівнів сформованості фонематичних процесів, а саме обстеження фонематичного сприймання був зафіксований лише високий рівень – 100 %, середнього рівня не було виявлено, хоча при первинному обстеженні цей рівень спостерігався у 43% учнів. (рис.3.1.)

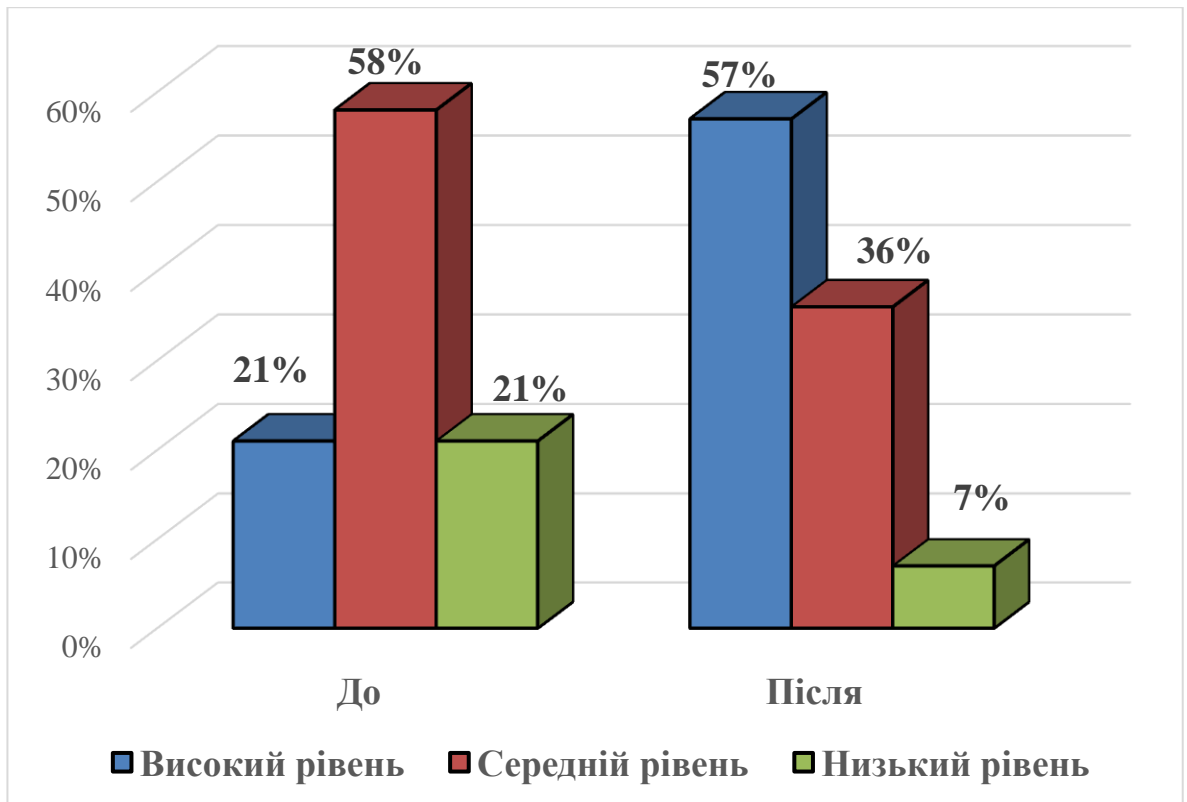

Рис.3.2. Динаміка показників фонематичний аналізу протягом експерименту (у %)

Повторна діагностика рівня сформованості в дітей фонематичного аналізу показав, що високий рівень зріс на 36 %, середній рівень зменшився на 22 % і низький зменшився на 14 % (рис.3.2.).

При повторному діагностуванні рівня сформованості фонематичних процесів, а саме обстеженні фонематичного синтезу був зафіксований високий рівень – 72 % та середній рівень – 28%, низького рівня не було виявленого, хоча при первинному обстеженні він був наявний у 36% учнів (рис.3.3.)

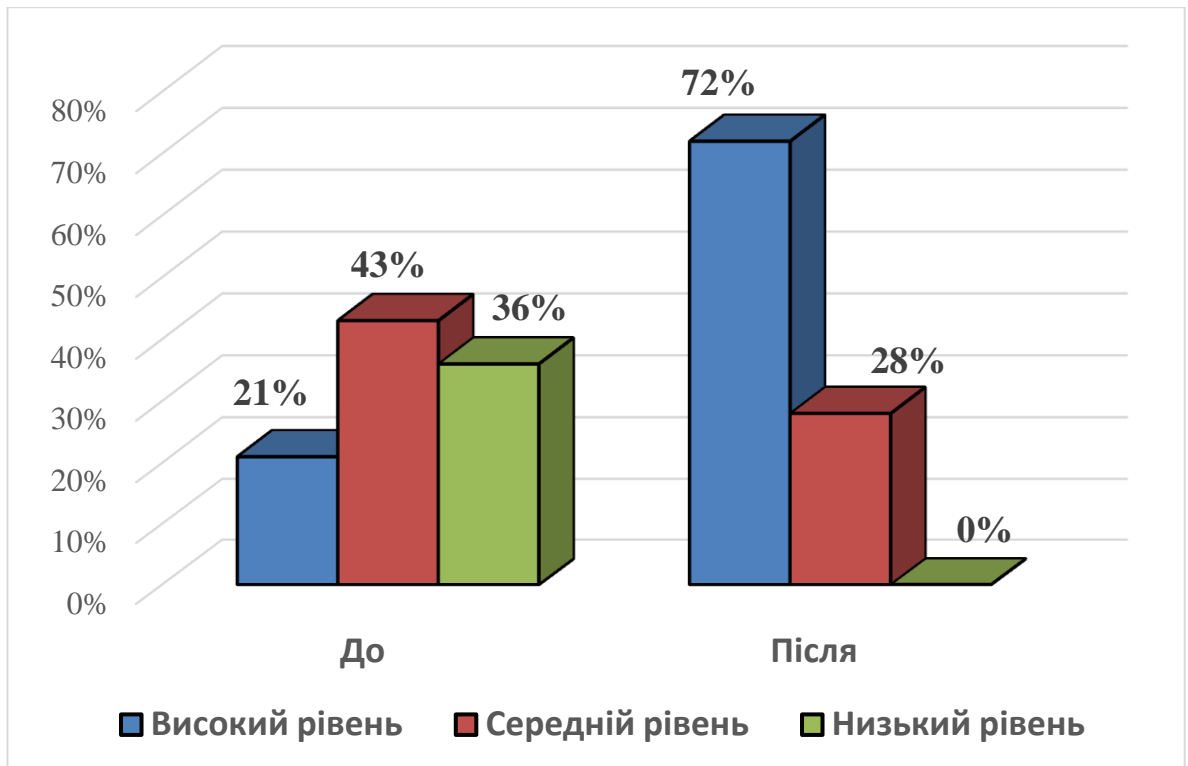

Рис.3.3. Динаміка показників фонематичного синтезу протягом експерименту (у %)

Як видно із наведених даних (табл. 3.3.), після застосування нашої методики на логопедичних заняттях нами була виявлена тенденція до покращення сформованості фонематичних процесів в учнів молодшого шкільного віку з дисграфією.

Таблиця 3.3.

Показники загального рівня сформованості фонематичних процесів при вторинному обстеженні

Сформованість фонематичних процесів	До						Після					
	В. р.		С. р.		Н. р.		В. р.		С. р.		Н. р.	
	АЧ	%	АЧ	%	АЧ	%	АЧ	%	АЧ	%	АЧ	%
	3	21	8	58	3	21	8	58	5	36	1	7

Примітка : В.р. – високий рівень; С.р. – середній рівень; Н.р. – низький рівень; АЧ – абсолютне число.

При повторному діагностуванні рівня сформованості всіх фонематичних процесів були зафіксовані такі результати: високий рівень – 58 %, середній рівень – 36 %, а низький рівень – 7 %. Дані показники є вищими, аніж при первинному обстеженні, так як зменшився відсоток середнього рівня, а збільшився показник високого рівня, що підтверджує поліпшення результатів. (рис.3.4.)

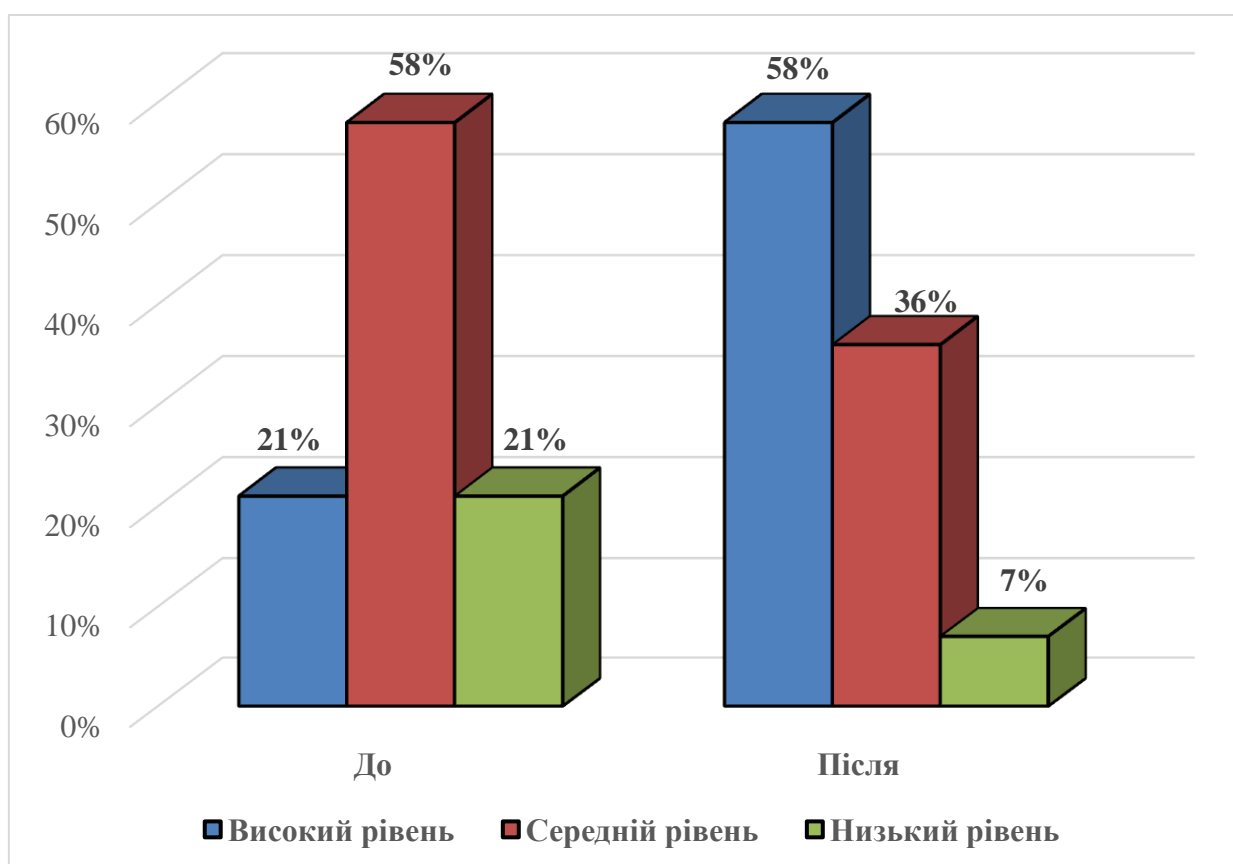

Рис.3.4. Загальна динаміка стану фонематичних процесів протягом експерименту (у %)

Аналіз динаміки індивідуальних показників учнів основної групи та групи порівняння дає можливість зазначити ефективність запропонованої нами експериментальної методики (табл. 3.4. і 3.5.).

Таблиця 3.4.

Основна група (3 учня)

Учень	До		Після	
	Загальна кількість балів	Загальний рівень	Загальна кількість балів	Загальний рівень
Тимур Ч.	12 б.	Середній	17 б.	Високий
Роман А.	8 б.	Низький	11 б.	Середній
Богдан Р.	15 б.	Високий	18 б.	Високий

Таблиця 3.5.

Порівняльна група (3 учня)

Ім'я учня	До		Після	
	Загальна кількість балів	Загальний рівень	Загальна кількість балів	Загальний рівень
Дмитро К.	16 б.	Високий	17 б.	Високий
Максим П.	11 б.	Середній	12 б.	Середній
Діана Б.	8 б.	Низький	9 б.	Низький

Порівнюючи індивідуальні показники дітей обох груп можемо відмітити дещо кращий результат представників основної групи, що займалась за розробленою нами методикою. Так, наприклад, учень Тимур Ч. до впровадження нашої методики мав результат 12 балів, що позначало середній рівень сформованості фонематичних процесів за мовленнєвими пробами Р. Лалаєвої, О. Мальцевої та О. Лурія, а після – 17 балів, що показало високий рівень при повторному обстеженні (покращення склало 5 балів). У порівняльній групі учень Максим П. на початковому обстеженні отримав 11

балів (середній рівень), повторне обстеження виявило зростання показника сформованості фонематичних процесів лише на 1 бал (рівень залишився середнім – 12 балів).

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ III

З метою покращення формування фонематичних процесів в учнів молодшого шкільного віку з дисграфією нами була розроблена експериментальна методика з використанням гри. У ході представленої методики корекційно-логопедичної роботи щодо формування фонематичних процесів вирішувалися розвивальні, корекційні, виховні та навчальні завдання. Під час роботи ми опиралися на такі принципи: систематичності та послідовності, доступності, наочності, принцип «мовленнєвого чуття», а також врахування віку дітей.

Під час впровадження розробленої експериментальної методики з метою формування фонематичних процесів у дітей молодшого шкільного віку з дисграфією ми використовували різні види ігор, а саме: ігри-змагання, настільні ігри, ігри з предметами (м'яч, кубик), ігри-головоломки, загадки.

Основними іграми були: гра з м'ячем «Скажи навпаки», логопедичне лото «Звуки», гра «Сліди», фонематична гра «Дзвіночок», гра з настільним дзвіночком «Хто найбільше», гра з цифровим (або буквенним) кубиком «Що ж випаде», логопедична ходилка «Букви», гра-головоломка, ігри-змагання для формування звуко-складового синтезу.

Після нашої методики було проведено повторне діагностування всіх фонематичних процесів із визначенням результатів : показники фонематичного сприймання, а саме високий рівень зріс на 43 % ; фонематичний аналіз – показники високого рівня зросли на 36 %, а учнів з середнім рівнем зменшилося на 22 %, низький рівень зменшився на 14 % ; фонематичний синтез – показники високого рівня зросли з 21 % до 72 %, кількість учнів із середнім рівнем зменшилося на 51 %, а низький рівень зменшився на 36 %. Щодо загального показника сформованості фонематичних процесів, спостерігалися такі результати: високий рівень зріс на 37 % , середній рівень зменшився на 22 %, а низький рівень зменшився на 14 %. Отже, можна зробити висновок про те, що розроблена нами експериментальна методика є ефективною та дієвою для застосування в логопедичній практиці.

ВИСНОВКИ

На основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури у науково-дослідній роботі розглянута детальна характеристика писемного мовлення, дисграфії, яка виникає в учнів молодшого шкільного віку та розвиток, формування фонематичних процесів в онтогенезі.

Опираючись на дані літературного аналізу та результати власних досліджень ми дійшли до висновку, що діти молодшого шкільного віку з дисграфією потребують включення ігор на формування фонематичних процесів для більшої ефективності корекційного впливу.

Для дослідження рівня фонематичних процесів в учнів молодшого шкільного віку з дисграфією нами була використана методика, в якій були присутні мовленнєві проби, запропоновані Р. Лалаєвой, Є. Мальцевої і О. Лурія, а також експрес-діагностика І. Садовнікової, яка дозволила визначити види помилок на письмі, і відповідно, форму дисграфії.

Під час первинного обстеження фонематичних процесів (загальний рівень) було зафіксовано високий (21%), середній (58%) та низький (21%) рівні. У ході проведення методики Садовнікової були виявлені наступні види дисграфій: акустична – у 29 % учнів, оптична – у 7 %, змішана (акустико-акустична) – у 57 %, змішана (акустико-оптична) – у 7 %.

Аналізуючи успішність виконання діагностичних методик необхідно відзначити, що розвиток простих фонематичних процесів (фонематичне сприймання, фонематичне уявлення) знаходилося на більш високому рівні, аніж більш складніші фонематичні процеси, такі як фонематичний аналіз та синтез. Це пояснюється тим, що в онтогенезі людини в основному будь-які процеси розвиваються від простішого до складнішого.

Керуючись даними науково-методичної літератури, результатами попереднього дослідження нами було розроблено експериментальну методику формування фонематичних процесів в учнів молодшого шкільного віку з дисграфією з використанням гри та впроваджено її в корекційно-логопедичну роботу в умовах шкільного логопункту сумської школи № 29. Учні були

поділені на дві групи: основну та порівняльну. Протягом 3 з половиною місяців застосування корекційно-розвивальних заходів у вигляді логопедичних занять ми активно спостерігали за дітьми.

Проаналізувавши результати вторинного обстеження нами була виявлена тенденція до покращення рівня фонематичних процесів. Серед показників загального рівня показники високого рівня збільшилися з 21 % до 58 %, середнього рівня зменшилися з 58 % до 36 %, а низького зменшилося з 21 % до 7 %.

Проведене нами дослідження підтвердило ефективність впровадження розробленої експериментальної методики формування фонематичних процесів в учнів молодшого шкільного віку з дисграфією з використанням гри.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдошина Н. В. Программа коррекции ОНР и профилактики смешанной дисграфии и дислексии, обусловленных ОНР и ФФН у учащихся 1 – 4 классов общеобразовательной школы : методичний посібник. Москва , 2018. 27 с.
2. Ахутина Т.В. Нарушения письма: диагностика и коррекция: Актуальные проблемы логопедической практики. Москва: Под ред. М.Г. Храковской. – СПб.: «Акционер и К°», 2004. 350 с.
3. Бамбуляк Д.В. Розвиток фонематичних процесів у дітей з порушеннями мовлення : Корекційна педагогіка і психологія. Кам'янець-Подільський: Випуск 5. «Медобори-2006», 2014. 306 с.
4. Барылкина Л. П., Матраева И.П., Л. А. Обухова Эти трудные согласные: Как помочь ребенку с нарушениями процесса письма и чтения: Пособие для учителей, логопедов и родителей. Москва: 5 за знания, 2005. 128 с.
5. Безруких М.М. Обучение письму. Екатеринбург: Рама Паблишинг, 2009. 607 с.
6. Боднар Н. М. Корекційна робота із запобігання дисграфії в дітей молодшого шкільного віку : Педагогічний альманах. Херсон: Вип. 30, 2016. 307 с.
7. Брушневська І. М. Механізми розвитку фонематичного компоненту мовленнєвої діяльності дітей за умов звичайного онтогенезу : СНУ імені Лесі Українки. Київ: Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Вип.19, Том 1, 2016. 270 с.
8. Вашуленко М. С., Біляєв О. М., Плахотнік В. М. Концепція мовної освіти в Україні : Рідна школа. Москва : № 9, 1994. 158 с.
9. Визель Т. Г. Нарушения чтения и письма у детей дошкольного и младшего школьного возраста: учеб.-метод. Пособие. Москва: Астрель: Транзиткнига, 2005. 127 с.
10. Выготский Л. С. Мышление и речь. Глава 7. Мысль и слово. Москва: Лабиринт, 2005. 253 с.

11. Гаврилова Н. С. Порухення фонематичних процесів у дітей: збірник наукових праць «Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)» / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. (ПП Медобори-2006). Кам'янець-Подільський: вип. 1, 2010. 98 с.

12. Державний стандарт початкової загальної освіти : Початкова школа. №18 (594), 2011. 96 с.

13. Долнер В. Ю., Мельніченко Т. В. Стан сформованості фонематичних процесів у дітей із тяжкими порушеннями мовлення : Науковий часопис. Актуальні проблеми логопедії. Київ, 2015. 13 с.

14. Дудоладова Г. А. Диагностика фонематического восприятия у младших школьников, 2016. 5 с.

15. Ефименко С. В. Смешанная дисграфия – миф или реальность: научная статья. Москва, 2013. 5 с.

16. Журавльова Л. С. Порухення письма як одна з проблем шкільного навчання: збірник наукових праць «Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)» / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. (ПП Медобори-2006). Кам'янець-Подільський : вип. 9, у 2 т. , 2017. 11 с.

17. Журавльова Л.С. Науково-теоретичний аналіз відмінностей поняття «дисграфія»: збірник наукових праць «Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)» / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. (ПП Медобори-2006). Кам'янець-Подільський: вип. 10, 2017. – 123 с.

18. Журавльова Л. С. До проблеми корекції мовленнєвого розвитку молодших школярів із дисграфією: збірник наукових праць «Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)» / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. (ПП Медобори-2006). Кам'янець-Подільський: вип. 7, 2016. 10 с.

19. Ільяна В. М. Особливості організації корекційної роботи вчителя-логопеда з розвитку фонематичних процесів у дітей молодшого шкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення: «Особлива дитина: навчання і виховання». Київ: № 2, 2015. 8 с.

20. Ільяна В. М. Реалізація психолінгвістичного підходу до програмово-методичного забезпечення з корекції фонетико-фонематичної сторони мовлення у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення: Особлива дитина. Київ: навчання і виховання ЗС Пригода, 2017. 13 с.

21. Каше Г. А. Подготовка к школе детей с недостатками речи: Пособие для логопеда. Москва : Просвещение, 1985. 7 с.

22. Коломієць Ю. В., Ніжинська О. В. Особливості порушень писемного мовлення у молодших школярів загальноосвітніх шкіл: Науковий часопис. Корекційна педагогіка. Київ, 2017. 5 с.

23. Коломієць Ю. В., Ніжинська О. В. Особливості порушень писемного мовлення у молодших школярів загальноосвітніх шкіл : Науковий часопис. Корекційна педагогіка. Київ, 2016. 5 с.

24. Коррекция нарушенной письменной речи: Учебно – методическое пособие/ Под ред. Н.Н. Яковлевой.:СПб.: КАРО, 2007.

25. Лалаева Р.И., Венедиктова Л.В. Диагностика и коррекция нарушений чтения и письма у младших школьников: учебно-методическое пособие СПб. : Союз, 2003. 221 с.

26. Левина Р. С. Нарушения речи и письма у детей: Избранные труды / Ред.-сост. Г. В. Чиркина, П. Б. Шошин. Москва: АРКТИ, 2005. 224 с.

27. Логинова Е.А. Нарушения письма. Особенности их проявления и коррекции у младших школьников с задержкой психического развития: Учебное пособие / под ред. Л. С. Волковой, СПб.: «Детство-пресс», 2004. 208 с.

28. Логопедія : підручник / за пед. М. К. Шеремет. Київ: Вид. 3-тє, перер. та доповн. Видавничий Дім «Слово», 2015. 776 с.

29. Лурия А. Р. Письмо и речь: Учебн. пособие для студентов высш. учеб. заведений. Москва : Издательский центр, 2002. – 7 с.

30. Махоня В. І. Порушення писемного мовлення: історія, реалії, перспективи : Науковий часопис. Корекційна педагогіка. Київ: Вип. 34, 2017. 5 с.

31.Мазанова Е. В. Коррекция акустической дисграфии. Конспекты занятий для логопедов : Издательство Гном и Д. Москва: 2-е изд., испр., 2007.184 с.

32. Мар'євич Н. Психологічні особливості організації ігрової діяльності молодших школярів на музичному матеріалі: Наукові записки. Серія «Початкове навчання». Вінниця: Вип. 6 – част. 1. ВДПУ, 2008. 4 с.

33. Методы обследования речи у детей: Пособие по диагностике речевых нарушений / под ред. Г. В. Чиркиной. Москва: 4-е изд. доп. АРКТИ, 2005. 240 с.

34.Момот Т. Л. Грамотійко. Логопедичний зошит №1 для розвитку усного і писемного мовлення: навчальна книга. Тернопіль: Богдан, 2018. 48 с.

35.Момот Т. Л. Грамотійко. Логопедичний зошит №2 для розвитку усного і писемного мовлення: навчальна книга. Тернопіль: Богдан, 2016. 56 с.

36.Момот Т. Л. Грамотійко. Логопедичний зошит №3 для розвитку усного і писемного мовлення : навчальна книга. Тернопіль: Богдан, 2018. 48 с.

37.Опанасець Н. А. Розвиток фонематичних процесів у дітей з мовленнєвими порушеннями: наук.-метод. журн. Херсон: Таврійський вісник освіти № 3(51), 2015. 6 с.

38.Радецька В. Й. Формування фонематичних навичок у дітей з мовленнєвими вадами : наук.-метод. журнал «Логопед». Харків: Основа, 2010. 7 с.

39.Садовникова И. Н. Нарушения письменной речи и их преодоление у младших школьников. Москва : Владос, 1997.184 с.

40.Садовникова И. Н. Нарушения письменной речи и их преодоление у младших школьников. Москва: Енциклопедія, 1979. 205 с.

41.Сагірова О. Порушення письма та їх подолання : Подолання логопедичних проблем молодших школярів / упоряд. Т. Бишова, О. Кондратюк. Київ: Вид. Л. Галіцина, 2006. 18 с.

42.Сиротюк А. Л. Нейропсихологическое и психофизиологическое сопровождение обучения. Москва: ТЦ Сфера, 2003. 288 с.

43.Соботович Е. Ф. Психолінгвістическая структура речевої діяльності и механізми її формування. Київ : ИЗМН, 1997. 44 с.

44.Сучасні методи корекції усного та писемного мовлення молодших школярів під час корекційно-логопедичних занять : тематичний збірник праць / упоряд. : А. А. Волосюк; за заг. ред. Гузь Н. Л. Рівне : РОІППО, 2014. 56 с.

45.Стрілецька С. В. Сучасні наукові підходи до вивчення дитячої дисграфії та класифікації її видів : збірник наук. праць «Теоретичні питання культури, освіти та виховання». Київ: Вип.42, КНЛУ, 2010. 4 с.

46.Тенцер Л. В. Психолінгвістичні механізми виникнення різних форм дисграфії у дітей молодшого шкільного віку: журнал «Логопедія». Херсон : Вип.5, 2015. 10 с.

47. Тищенко В. В. Ієрархія фонематичних процесів в онтогенезі дитячого мовлення: збірник наукових праць «Теорія і практика сучасної логопедії» / за ред. В. В. Тищенка. Київ: Актуальна освіта Вип. 4., 2007. 15 с.

48.Тищенко В. В. Фонематичні процеси в онтогенезі дитячого мовлення та методика діагностики їх порушень: метод. рек. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. 22 с.

49.Ткачова Ю. Дисграфія – порушення писемного мовлення: наук. журн. «Подолання логопедичних проблем молодших школярів» / упоряд. Т. Бишова, О. Кондратюк. Київ : ВД «Шкільний світ». Вид. Л. Галіцина, 2006. 11 с.

50.Хватцев М. Е. Предупреждение и устранение недостатков речи: : пособие для логопедов, пед. вузов и родителей. Санкт-Петербург : Дельта КАРО, 2004. 272 с.

51.Чердніченко Н. В. Типи та механізми дисграфічних помилок у писемному мовленні молодших школярів : журнал «Логопедія. Херсон : Вип. №2, 2012. 12 с.

52.Чердніченко Н. В., Тенцер Л. В. Організація та зміст корекційної логопедичної роботи з молодшими школярами із порушеннями писемного мовлення : журнал «Логопедія». Москва : Вип.№3, 2013. 12 с.

53.Ярош Т. О. Подолання дисграфії в учнів початкових класів (1-3 класи), 1 частина : конспекти занять. Київ: Мандрівець, 2013. 202 с.

54.Ярош Т. О. Подолання дисграфії в учнів 1 – 4 класів, частина 2 (продовження) : конспекти занять. Київ : Мандрівець, 2013. 141 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

*Результати первинного обстеження писемного мовлення**ЕТАП 1. Контрольне списування – Методика І. Садовнікової*

<i>Ім'я учня/ учениці</i>	<i>Кількість помилок</i>	<i>Оцінка</i>	<i>Рівень</i>
1.Віталій Ж.	відсутні	10 балів	Високий р.
2.Оля Д.	відсутні	10 балів	Високий р.
3.Руслан П.	відсутні	10 балів	Високий р.
4.Даша В.	відсутні	10 балів	Високий р.
5. Артем М.	5 помилок	4 бали	Середній р.
6.Олександр З.	відсутні	10 балів	Високий р.
7.Тимур Ч.	3 помилки	4 бали	Середній р.
8. Роман А.	1 помилка	6 балів	Середній р.
9. Богдан Р.	4 помилки	4 бали	Середній р.
10.Олександр Г.	4 помилки	4 бали	Середній р.
11. Артем К.	6 помилок	2 бали	Низький р.
12. Дмитро К.	відсутні	10 балів	Високий р.
13.Максим П.	2 помилки	6 балів	Середній р.
14.Діана Б.	відсутні	10 балів	Високий р.

Результати первинного обстеження писемного мовлення

ЕТАП 2. Слуховий диктант – Методика І. Садовнікової

<i>Ім'я учня/ учениці</i>	<i>Кількість помилок</i>	<i>Оцінка</i>	<i>Рівень</i>
1.Віталій Ж.	5 помилок	6 балів	Середній р.
2.Оля Д.	10 помилок	2 бали	Низький р.
3.Руслан П.	17 помилок	1 бал	Низький р.
4.Даша В.	21 помилка	1 бал	Низький р.
5. Артем М.	10 помилок	2 бали	Низький р.
6.Олександр З.	13 помилок	2 бали	Низький р.
7.Тимур Ч.	23 помилки	1 бал	Низький р.
8. Роман А.	6 помилок	6 балів	Середній р.
9. Богдан Р.	21 помилка	1 бал	Низький р.
10.Олександр Г.	6 помилок	6 балів	Середній р.
11. Артем К.	11 помилок	2 бали	Низький р.
12. Дмитро К.	7 помилок	2 бали	Низький р.
13.Максим П.	10 помилок	2 бали	Низький р.
14.Діана Б.	18 помилок	1 бал	Низький р.

Результати первинного обстеження писемного мовлення

ЕТАП 3.Розповідь – Методика І. Садовнікової

<i>Ім'я учня/ учениці</i>	<i>Смислова цілісність</i>	<i>Оцінка</i>	<i>Лексико- граматичне оформлення</i>	<i>Оцінка</i>
1.Віталій Ж.	Середній р.	6 б.	Середній р.	6 б.
2.Оля Д.	Низький р.	2 б.	Низький р.	2 б.
3.Руслан П.	Середній р.	5 б.	Середній р.	5 б.
4.Даша В.	Низький р.	2 б.	Низький р.	2 б.
5. Артем М.	Низький р.	2 б.	Низький р.	2 б.
6.Олександр З.	Низький р.	2 б.	Низький р.	2 б.
7.Тимур Ч.	Низький р.	2 б.	Низький р.	2 б.
8. Роман А.	Середній р.	4 б.	Середній р.	4 б.
9. Богдан Р.	Низький р.	2 б.	Низький р.	2 б.
10.Олександр Г.	Низький р.	2 б.	Низький р.	2 б.
11. Артем К.	Низький р.	2 б.	Низький р.	2 б.
12. Дмитро К.	Низький р.	2 б.	Низький р.	2 б.
13.Максим П.	Низький р.	2 б.	Низький р.	2 б.
14.Діана Б.	Низький р.	2 б.	Низький р.	2 б.

Визначення форм дисграфії за типом та кількістю помилок
ЕТАП 1. Контрольне списування та ЕТАП 2. Слуховий диктант –
Методика І. Садовнікової

Ім'я учня/ учениці	Фонетичні	Графічні та оптико- просторові	Лексико- граматичні	Форма дисграфії
1.Віталій Ж.	10 помилок	3 помилки	відсутні	Змішана
2.Оля Д.	16 помилок	відсутні	1 помилка	Акустична
3.Руслан П.	20 помилок	1 помилка	2 помилки	Змішана
4.Даша В.	33 помилки	2 помилки	2 помилки	Акустична
5. Артем М.	3 помилки	1 помилка	6 помилок	Змішана
6.Олександр З.	11 помилок	відсутні	2 помилки	Змішана
7.Тимур Ч.	38 помилок	4 помилки	3 помилки	Акустична
8. Роман А.	8 помилки	відсутні	2 помилки	Змішана
9. Богдан Р.	19 помилок	1 помилка	11 помилок	Змішана
10.Олександр Г.	11 помилок	4 помилки	відсутні	Оптична
11. Артем К.	16 помилок	відсутні	2 помилка	Змішана
12. Дмитро К.	10 помилок	відсутні	відсутні	Акустична
13.Максим П.	15 помилок	1 помилка	2 помилки	Змішана
14.Діана Б.	13 помилок	відсутні	8 помилок	Змішана

Результати первинного обстеження фонематичних процесів - Мовленнєві проби Р. Лалаєвої, О. Мальцевої і О. Лурія

<i>Ім'я учня/ учениці</i>	<i>Група</i>	<i>ФС</i>	<i>ФА</i>	<i>ФСн</i>	<i>Всього балів по 3 серіям</i>	<i>Загальний рівень сформованості фонематичних процесів</i>
1. Віталій Ж.	осн.	3 б.	8 б.	3 б.	14 б.	Середній рівень
2. Оля Д.	осн.	2 б.	8 б.	2 б.	12 б.	Середній рівень
3. Руслан П.	осн.	2 б.	8 б.	1 б.	11 б.	Середній рівень
4. Даша В.	осн.	3 б.	4 б.	1 б.	8 б.	Низький рівень
5. Артем М.	осн.	2 б.	8 б.	1 б.	11 б.	Середній рівень
6. Олександр З.	осн.	3 б.	8 б.	2 б.	13 б.	Середній рівень
7. Тимур Ч.	осн.	2 б.	7 б.	3 б.	12 б.	Середній рівень
8. Роман А.	осн.	2 б.	4 б.	2 б.	8 б.	Низький рівень
9. Богдан Р.	осн.	3 б.	11 б.	1 б.	15 б.	Високий рівень
10. Олександр Г.	осн.	2 б.	12 б.	2 б.	16 б.	Високий рівень
11. Артем К.	осн.	3 б.	6 б.	2 б.	11 б.	Середній рівень
12. Дмитро К.	пор.	3 б.	11 б.	2 б.	16 б.	Високий рівень
13. Максим П.	пор.	3 б.	5 б.	3 б.	11 б.	Середній рівень
14. Діана Б.	пор.	3 б.	4 б.	1 б.	8 б.	Низький рівень

Примітка: ФС – фонематичне сприймання, ФА – фонематичний аналіз, ФСн – фонематичний синтез.

*Результати первинного обстеження фонематичних процесів – Серія
1. Обстеження фонематичного сприймання. Мовленнєві проби Р. Лалаєвої,
О. Мальцевої і О. Лурія*

<i>Ім'я учня/учениці</i>	<i>Кількість білів</i>	<i>Рівень</i>
1. Віталій Ж.	3 б.	Високий
2. Оля Д.	2 б.	Середній
3. Руслан П.	2 б.	Середній
4. Даша В.	3 б.	Високий
5. Артем М.	2 б.	Середній
6. Олександр З.	3 б.	Високий
7. Тимур Ч.	2 б.	Середній
8. Роман А.	2 б.	Середній
9. Богдан Р.	3 б.	Високий
10. Олександр Г.	2 б.	Середній
11. Артем К.	3 б.	Високий
12. Дмитро К.	3 б.	Високий
13. Максим П.	3 б.	Високий
14. Діана Б.	3 б.	Високий

*Результати первинного обстеження фонематичних процесів – Серія
2. Обстеження фонематичного аналізу. Мовленнєві проби Р. Лалаєвої, О.
Мальцевої і О. Лурія*

<i>Ім'я учня/учениці</i>	<i>Кількість балів</i>	<i>Рівень</i>
1. Віталій Ж.	8 б.	Середній
2. Оля Д.	8 б.	Середній
3. Руслан П.	8 б.	Середній
4. Даша В.	4 б.	Низький
5. Артем М.	8 б.	Середній
6. Олександр З.	8 б.	Середній
7. Тимур Ч.	7 б.	Середній
8. Роман А.	4 б.	Низький
9. Богдан Р.	11 б.	Високий
10. Олександр Г.	12 б.	Високий
11. Артем К.	6 б.	Середній
12. Дмитро К.	11 б.	Високий
13. Максим П.	5 б.	Середній
14. Діана Б.	4 б.	Низький

*Результати первинного обстеження фонематичних процесів –
Серія 3. Обстеження фонематичного синтезу. Мовленнєві проби Р.
Лалаєвої, О. Мальцевої і О. Лурія*

<i>Ім'я учня/ учениці</i>	<i>Кількість балів</i>	<i>Рівень</i>
1. Віталій Ж.	3 б.	Високий
2. Оля Д.	2 б.	Середній
3. Руслан П.	1 б.	Низький
4. Даша В.	1 б.	Низький
5. Артем М.	1 б.	Низький
6. Олександр З.	2 б.	Середній
7. Тимур Ч.	3 б.	Високий
8. Роман А.	2 б.	Середній
9. Богдан Р.	1 б.	Низький
10. Олександр Г.	2 б.	Середній
11. Артем К.	2 б.	Середній
12. Дмитро К.	2 б.	Середній
13. Максим П.	3 б.	Високий
14. Діана Б.	1 б.	Низький

ДОДАТОК Б

Результати вторинного обстеження фонематичних процесів – Мовленнєві проби Р. Лалаєвої, О. Мальцевої і О. Лурія

<i>Ім'я учня/ учениці</i>	<i>Група</i>	<i>ФС</i>	<i>ФА</i>	<i>Фси</i>	<i>Всього балів по 3 серіям</i>	<i>Загальний рівень сформованості фонематичних процесів</i>
1. Віталій Ж.	осн.	3 б.	11 б.	3 б.	17 б.	Високий
2. Оля Д.	осн.	3 б.	10 б.	3 б.	16 б.	Високий
3. Руслан П.	осн.	3 б.	8 б.	2 б.	13 б.	Середній
4. Даша В.	осн.	3 б.	8 б.	2 б.	13 б.	Середній
5. Артем М.	осн.	3 б.	8 б.	2 б.	13 б.	Середній
6. Олександр З.	осн.	3 б.	10 б.	3 б.	16 б.	Високий
7. Тимур Ч.	осн.	3 б.	11 б.	3 б.	17 б.	Високий
8. Роман А.	осн.	3 б.	8 б.	3 б.	11 б.	Середній
9. Богдан Р.	осн.	3 б.	12 б.	3 б.	18 б.	Високий
10. Олександр Г.	осн.	3 б.	12 б.	3 б.	18 б.	Високий
11. Артем К.	осн.	3 б.	11 б.	3 б.	17 б.	Високий
12. Дмитро К.	пор.	3 б.	12 б.	3 б.	17 б.	Високий
13. Максим П.	пор.	3 б.	6 б.	3 б.	12 б.	Середній
14. Діана Б.	пор.	3 б.	4 б.	2 б.	9 б.	Низький

Примітка: ФС – фонематичне сприймання, ФА – фонематичний аналіз, Фси – фонематичний синтез.

**Результати вторинного обстеження фонематичних процесів –
Серія 1. Обстеження фонематичного сприймання. Мовленнєві проби Р.**

Лалаєвої, О. Мальцевої і О. Лурія

<i>Ім'я учня/ учениці</i>	<i>Група</i>	<i>Кількість балів</i>	<i>Рівень</i>
1. Віталій Ж.	осн.	3 б.	Високий
2. Оля Д.	осн.	3 б.	Високий
3. Руслан П.	осн.	3 б.	Високий
4. Даша В.	осн.	3 б.	Високий
5. Артем М.	осн.	3 б.	Високий
6. Олександр З.	осн.	3 б.	Високий
7. Тимур Ч.	осн.	3 б.	Високий
8. Роман А.	осн.	3 б.	Високий
9. Богдан Р.	осн.	3 б.	Високий
10. Олександр Г.	осн.	3 б.	Високий
11. Артем К.	осн.	3 б.	Високий
12. Дмитро К.	пор.	3 б.	Високий
13. Максим П.	пор.	3 б.	Високий
14. Діана Б.	пор.	3 б.	Високий

*Результати вторинного обстеження фонематичних процесів –
Серія 2. Обстеження фонематичного аналізу. Мовленнєві проби Р.*

Лалаєвої, О. Мальцевої і О. Лурія

<i>Ім'я учня/учениці</i>	<i>Група</i>	<i>Кількість балів</i>	<i>Рівень</i>
1. Віталій Ж.	осн.	11 б.	Високий
2. Оля Д.	осн.	10 б.	Високий
3. Руслан П.	осн.	8 б.	Середній
4. Даша В.	осн.	8 б.	Середній
5. Артем М.	осн.	8 б.	Середній
6. Олександр З.	осн.	10 б.	Високий
7. Тимур Ч.	осн.	11 б.	Високий
8. Роман А.	осн.	8 б.	Середній
9. Богдан Р.	осн.	12 б.	Високий
10. Олександр Г.	осн.	12 б.	Високий
11. Артем К.	осн.	11 б.	Високий
12. Дмитро К.	пор.	12 б.	Високий
13. Максим П.	пор.	6 б.	Середній
14. Діана Б.	пор.	4 б.	Низький

*Результати вторинного обстеження фонематичних процесів –
Серія 3. Обстеження фонематичного синтезу. Мовленнєві проби Р.*

Лалаєвої, О. Мальцевої і О. Лурія

<i>Ім'я учня/ учениці</i>	<i>Група</i>	<i>Кількість балів</i>	<i>Рівень</i>
1. Віталій Ж.	осн.	3 б.	Високий
2. Оля Д.	осн.	3 б.	Високий
3. Руслан П.	осн.	2 б.	Середній
4. Даша В.	осн.	2 б.	Середній
5. Артем М.	осн.	2 б.	Середній
6. Олександр З.	осн.	3 б.	Високий
7. Тимур Ч.	осн.	3 б.	Високий
8. Роман А.	осн.	3 б.	Високий
9. Богдан Р.	осн.	3 б.	Високий
10. Олександр Г.	осн.	3 б.	Високий
11. Артем К.	осн.	3 б.	Високий
12. Дмитро К.	пор.	3 б.	Високий
13. Максим П.	пор.	3 б.	Високий
14. Діана Б.	пор.	2 б.	Середній

ДОДАТОК В

Конспекти логопедичних занять для формування фонематичних процесів з використанням ігор

Тема 1: «Диференціація звуків і букв У-Ю»

Мета: розвивати фонематичні процеси (фонематичне сприймання, уявлення), вчити дітей правильно вживати букви - Уу, - Юю на початку складу. Утворення дієслів 3-ї особи множини теперішнього часу.

Матеріал: картинки-сліди різнокольорові (13 пар), картинки із зображенням букв У-Ю, маленький м'яч, сюжетні картинки.

Хід заняття

I. Організаційна частина. Організація дітей до заняття, повідомлення теми заняття.

II. Основна частина.

1. Демонстрація букв - Уу, - Юю. Уточнення, на що схожі ці букви. Написання букв У – Ю у зошит. Пояснення різниці. Пояснення, що звукосполучення [йу] позначається буквою - Юю на початку складу.

2. Слухання віршів, виділення (запам'ятовування та озвучування) слів із [у] та [йу] на початку слова (усно):

*Спізвився на урок удав, узорну шкіру надівав.
У школу увійти не встиг - уклався лежма під поріг. (Т. Коломієць)

*Юрко з Юстинкою для мами зварили юшку із в'юнами.
(Т. Бойченко)

3. Відновлення слова. Вставити пропущені букви: - у , - ю:

Вправа 1

* _ чениця, вишива_, _країнка, підміта_, витира_, _ кривати,
_ дарив, відпочива_, підніма_, _усмішка, _нак, _рко.

* Кат..ша і ..ля приміря..ть с..кні.

X__дожник к__пив т..бик фарби.

4. Гра з м'ячем «Поверни зайве ». Кожній дитині по два.

ЛУ-ЛЮ-ЛУ КУП-КЮП-КУП

Вправа 3

<i>Я</i>	<i>ВОНИ</i>
<i>мию</i>	<i>миють</i>
<i>даю</i>
<i>шию</i>
<i>граю</i>
<i>знаю</i>
<i>сідаю</i>
<i>ховаю</i>

III. Заключна частина. Підведення підсумків. Домашнє завдання: вивчити скоромовку, в якій буде присутній звук [у] або [йу].

Тема 2: «Диференціація голосних звуків першого та другого ряду»

Мета: вчити дітей правильно писати слова з буквами Е-Є, А-Я, У-Ю, І-И, О-У-А на початку складу, розвивати фонематичні процеси такі, як фонематичний слух, сприймання; вчити складати речення з дієсловами 3 - ї особи однини теперішнього часу, розвиток пам'яті, уваги, мислення.

Матеріал: картинки із зображенням букв А, У, О, Е, И, І, Ю, Я, Є, Ї; малюнки-відгадки; настільний дзвіночок; настільна гра «Логопедичне лото» (6 наборів-фішки, ігрове поле із картинками).

Хід заняття

I. Організаційна частина. Організація дітей до заняття: написання числа, класної роботи, перевірка домашнього завдання, повідомлення теми заняття. Повторення про голосні першого (а, у, о, е, и, і) та другого (я, ю, є, ї) порядку.

II. Основна частина.

1. Змінити слова за зразком та підібрати до них слова, таким чином, щоб утворилося зв'язне словосполучення.

Вправа 1

Зразок

Який? Яка? Яке?

Вечір вечірній Київ вечірня зоря вечірнє сонце

Літо
 Сусід
 Давнина

2. Відгадування загадок, виділення та озвучування голосних звуків у словах-відгадках та визначення які з них позначають твердість, а які м'якість приголосного.

*Ось вона яка – розбійниця морська.

Всіх би проковтнула зажерлива...
(акула).

*У святковому залі стоїть, як
картинка

весела зелена красуня... (ялинка).

*Птах той бігає, не літає,
голову в пісок ховає. (Страус)

*Риє землю звір залізний,
має пащу, зуби грізні. (Екскаватор)

*Смужка темна, хвіст пухнастий,
любить їжу полоскати
перед тим, як з'їсти має.

Ну, і хто його впізнає? (Сніг)

*Птах надувся, ніби пан,
сірий одягнув жупан.

Ходить двором і белькоче,
налякати діток хоче.

Керувати змалку звик

цей поважний птах... (індик).

*Дивний звірок, круглий, мов
клубок.

Голки стирчать, спробуй узяти.
(Їжак)

*У землі вона зростає,
дуже смак приємний має,
її смажать і печуть,
її варять і товчуть.

Овоч цей всі люблять дуже.

Як же він зветься, друже?
(Картопля)

*Рожевеньке та жирненьке,
Наче діжечка, кругленьке,
Є на рильці п'ятачок,

Замість хвостика - гачок. (Порося)

*Зі мною кожен бутерброд зазирає
вам у рот. (Ковбаса)

3. Слухати уважно слова і записати лише ті, де є буква:

Вправа 2

- Буква *Ї*

Клей, клеїти, країна, край, прийти, приїхати, сарай, доїти, змійка, поїду, тролейбус, гербарій.

- Буква *Є*

Екран, Єгор, Єва, екскаватор, електричка, Європа, енергія, Естонія, єдина, електрика, єнот.

- Буква *Я*

Сад, сяду, дятел, вівця, цап, зал, зяблик, танк, тягне.

4. Гра «Дзвіночок. Хто перший?»

Придумати слова на букву Я : хто перший придумає, тому потрібно відразу доторкнутися до дзвіночка, щоб він задзвенів і сказати придумане слово.

5. «Запиши навпаки»

Вправа

МА – МЯ , МЕ – МЄ , ЗУ – ЗЮ

ЕЛ – ЄЛ , ЕН – ЄН, АМ – ЯМ

АН – ЯН , ЕЦ – ЄЦ , ЕК – ЄК

ЕР – ЄР , ІЗ – ЇЗ , ІМ – ЇМ

АС – ЯС, АЛ – ЯЛ, АК – ЯК

ЕТ – ЄТ, ЕВ – ЄВ, ЕЧ – ЄЧ

УГ – ЮГ, УС – ЮС, УЛ – ЮЛ

УТ – ЮТ, УР – ЮР, УН – ЮН

6. Написання диктанту. Підкреслити голосні, які не пом'якшують приголосні однією лінією, а ті, які пом'якшують двома.

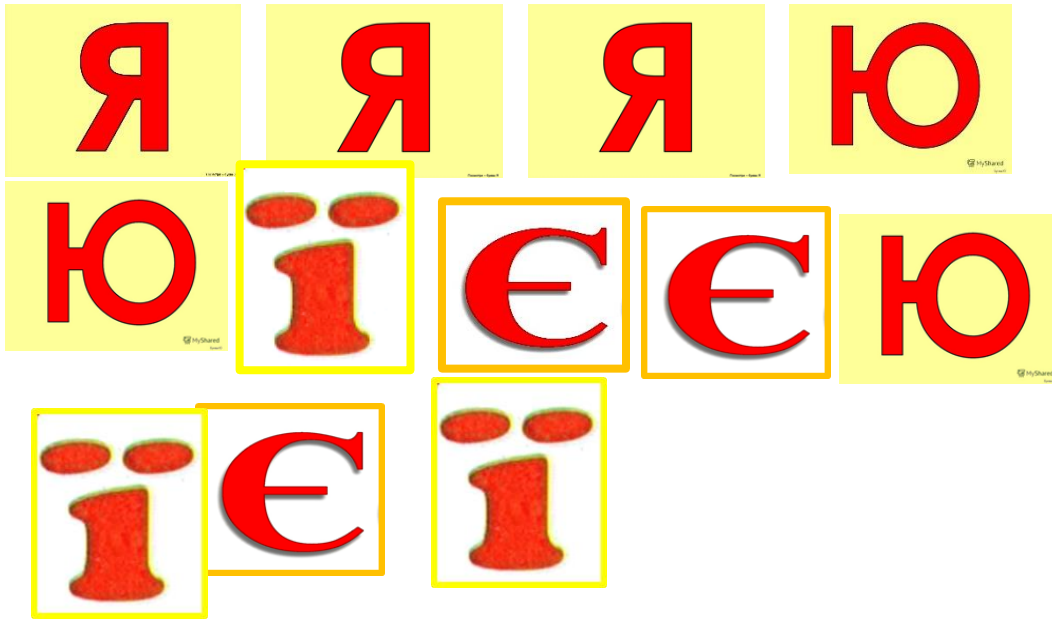
Диктант

Мені купили зимове пальто. Осіннє повітря холодне. Сусіднє село невелике. Тато замінив заднє колесо. Вечірнє небо було хмарне.

7. Настільна гра «Логопедичне лото»

Потрібно накрити той малюнок, в назві якого є заданий звук. Наприклад, логопед називає звук [ю], а учні накривають картинку із зображенням юнги буквою Ю.

III. Заклучна частина. Підведення підсумків заняття.

Тема 3 : «Позначення пом'якшення приголосних на письмі». Лексична тема: «Прогулянка в ліс»

Мета: узагальнення знань про пом'якшення приголосних; тренувальні вправи; розвиток фонематичного сприймання, слуху ; розвиток уваги, мислення; розвиток просторових уявлень; орієнтування на аркуші паперу.

Матеріал: таблиці з правилами, картка із диктантом, картка із графічним диктантом.

Хід заняття

I. Організаційна частина. Організація дітей до заняття: написання числа, класної роботи, повідомлення теми заняття. Узагальнення знань про пом'якшення приголосних.

Розгляд правил.

Уживання знака м'якшення	
Пишемо ь	Не пишемо ь
1. Після букв, які позначають м'які приголосні [д´], [т´], [з´], [с´], [ц´], [л´], [н´], [дз´], у кінці слова та складу (<i>вісь, дядько</i>)	1. Після букв на позначення губних, шиплячих і [г], [к], [х], [г] (<i>до<u>щ</u>, дрі<u>б</u></i>)
2. У суфіксах -зьк-, -ськ-, -цьк- (<i>морськ<u>ий</u></i>)	2. Після <i>р</i> у кінці складу і слова (<i>Хар<u>к</u>ів, чотир<u>ма</u></i>)
3. У дієсловах на -ть-, -ться (<i>вч<u>а</u>ться</i>)	3. Після <i>н</i> перед <i>ж, ч, ш, щ</i> (<i>тон<u>ш</u>ий, промін<u>ч</u>ик</i>). <u>Виняток</u> : <i>нян<u>ь</u>чити, брин<u>ь</u>чати</i> і похідні від них слова
4. Після букви <i>л</i> перед буквою на позначення м'якого приголосного (<i>і<u>д</u>аль<u>н</u>я, сіль<u>сь</u>к<u>ий</u></i>)	4. Між буквами на позначення м'яких або напівпом'якшених приголосних (крім випадків, зазначених у пунктах 3, 4 першої колонки) (<i>кузн<u>я</u>, промін<u>ц</u>і</i>). <u>Виняток</u> : <i>ть<u>м</u>яний, різь<u>б</u>яр</i>

II. Основна частина.

1. Утворення пестливих (ласкавих) слів

Вправа 1

Зразок : білий – біленький

синій –

жовтий –

зелений –

червоний –

2. Гра «Підстрибни!»

Виділення слів з м'яким приголосним звуком (потрібно підстрибнути):

Слова: слон, пень, день, кіт, кінь, сіль, стіл, стілець, кабан, кріль, тінь, колос, лось, пилосос, карась лад, біль, сон, вус, даль, мед, липень, зал, ячмінь, салат, ніготь, кабан, галас, лікоть, молодь, голод, теніс, Петрусь, лимон, танець, палац.

3. Вставити пропущені голосні літери, які позначають пом'якшення.

Вправа 2

Дивний мисливець живе у нашому селі. Дід Максим. Усі кажуть: дід — мисливець. Як тілки починається полівання на зайців чи на качок, дід щодня

йде з рушнице* до л*су. Виходит* із дому рано-вранці*, а повертаєт*ся ввечер*.

Але що це за д*вний мисливец* такий! Н*коли не несе додому ні зайц*, ні качки. Приходить* із порожньо* торбою. Одного разу прин*с д*д Макс*м зайчен* мален*ке. Знайшов н*д куцем. У зайчен*ти була зламана ніжка. Дід зробив із двох г*лочок пов'язку, забинтував н*жку. Через тижден* н*жка зрослас*, і д*д відн*с зайчен* у поле.

4.Усна вправа. Назвати приголосний, який пом'якшується. Кожному учню по два слова.

Слова: культура, виделка, бульбашка, зеленка, кушетка, русалка, читанка, кульбаба, ненька, берізка, вузький, волоський, колиска, міський

5.Графічний диктант. Малювання по клітинкам. Малювання певного предмета чи істоти, виконуючи вказівки, наприклад: 1 клітинка вгору, дві вправо.

Робот

1↓	2←	3↑	1←	3↓	2←	1↑	1→	5↑
2←	1↑	3→	1↑	1←	3↑	3→	3↓	1←
1↓	3→	1↓	2←	5↓	1→			

III.Заключна частина. Підведення підсумків заняття. Домашнє завдання: вивчити будь-яку скоромовку.

Тема 4: Диференціація парних звуків та букв «З-С». Лексична тема: «Сніжна зима»

Мета: ознайомити учнів зі звуками [З] та [С], поєднати образи цих букв зі звуками; навчити розрізняти їх на початку, в середині та в кінці слів на письмі; розвивати рухову пам'ять, логічне мислення, фонематичне сприймання, уявлення; тренувальні вправи з утворення множини іменників.

Матеріал: настільна гра «Логопедична ходилка» (фішки, кубики, полотно); картинки із зображенням букв З та С; картинки-відгадки; картка із загадками;

Хід заняття

I. Організаційна частина. Організація дітей до заняття: написання числа, класної роботи, перевірка домашнього завдання, повідомлення теми заняття. Узагальнення знань про звуки [З] та [С]. Прописування букв, що позначають ці звуки.

Характеристика звуків

[с] - приголосний, глухий, твердий;

[з] - приголосний, дзвінкий, твердий

[с`] - приголосний, глухий, м'який;

[з`] - приголосний, дзвінкий, м'який.

II. Основна частина.

1. Відновлення слів. Вставити пропущені букви: - з, - с.

Вправа 1

_амер_нути, _ви_ток, _абре_ти, _а_инати, _рібля_тий, _ане_ти,
ро_дягати_я, _ані_нити_я, _порт_мен, _ано_ити, _а_півати, _ка_ати,
барбари_, компре_, кара_ь, боягу_, геркуле_, моро_, діду_ь, кла_, електрово_,
ву_, кня_ь.

2. Відгадування загадок, визначення першої та останньої букви у слові-відгадці.

*Що кружляє, наче пух, наче зграя
білих мух?

Та додолу опадає, все ретельно
укриває. (Сніг)

*Я істота нежива, я істота снігова.

З кульок я складаюсь, дітей
потішаю. (Сніговик)

*У червонім фартушку птах
стрибає по сніжку.

І розпитує синичку про найближчу
годовничку. (Снігур)

*Входить в двері Новий рік,

Починає новий рік...

Різдвяна в небі зірочка,

А під вікном щедрівочка. (Січень)

*Небесна зірка на долоню впала

І в ту ж мить розтала. (Сніжинка)

*Влітку відпочивають, взимку дітей
катають. (Санчата)

*По стежині, по дорозі

Бігти я у них не в змозі,

По снігу не йдуть як слід:

До вподоби – тільки лід. (Ковзани)

*Хто малюнок на вікні

Уночі зробив мені,(Мороз)

*Взимку — білий, літом — сірий

(Заєць)

3. Розподіл слів на 2 групи і запис їх у 2 колонки в зошит:

Вправа 2

С

кокос

колос

ананас

термос

абрикос

автобус

З

хмиз

гарбуз

мазь

водолаз

віз

тепловоз

4. Виділення звуків [с], [з] із слів (підняти відповідну букву):

[с], [с`] – зал, сало, суп, зуб, сіно, Зіна, зірка, сік, сітка, зілля, сум

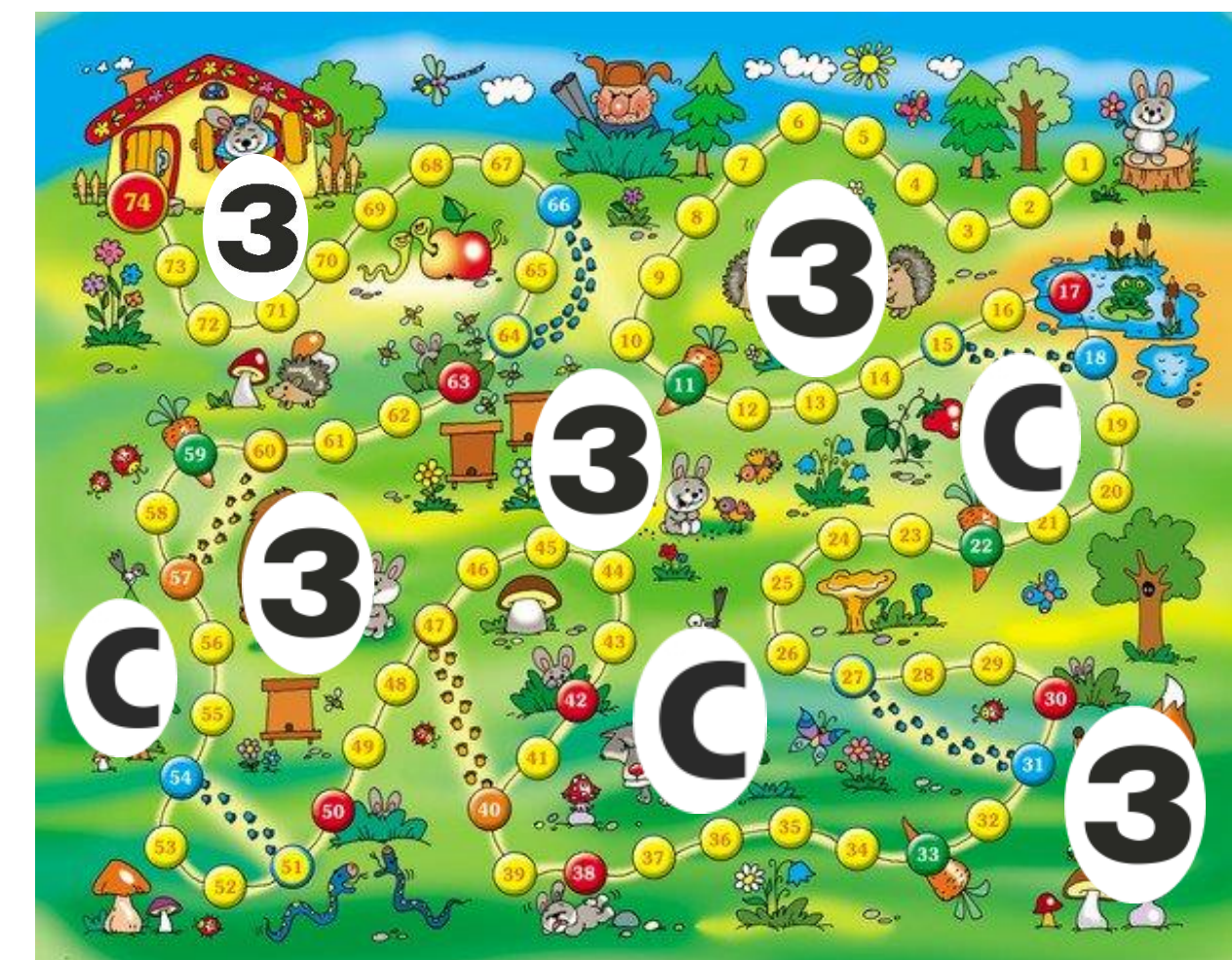
[з], [з`] – синій, зима, зійти, сідати, собака, зябра, завод, самокат

[с], [с`] – осел, козел, візок, лісок, ясен, язик, бабуся, кизил, казка, каска

[з], [з`] – брезент, хустка, тісто, бензин, бісквіт, гімназія, ластівка, низький.

5. Настільна гра «Логопедична ходилка. Букви З і С».

Інструкція: необхідно поділитися учнів на дві групи по 2 чи по 3 особи. Кожній групі дається настільна гра, кожному гравцеві по 1 фішці і по одному кубіку з цифрами або крапочками. Кидаючи кубик, випадає певна цифра, у грі потрібно переставити свою фішку на відповідну цифру (або порахувати, наприклад, якщо фішка стоїть на 5, а випало 6, то необхідно рахувати від 5). У певному полі намальована буква, на яку потрібно придумати слово, озвучивши його, «ходить» наступний гравець. Перемагає той, хто перший прийде до фінішу.

III. Заклучна частина. Підведення підсумків заняття.

Тема 5: Диференціяція парних звуків та букв «З-С». Лексична тема: «Сніжна зима».

Мета: ознайомити учнів зі звуками З та С, поєднати образи цих букв зі звуками; навчити розрізняти їх на початку, в середині та в кінці слів; розвивати рухову пам'ять, логічне мислення, фонематичне сприймання, уявлення; тренувальні вправи з утворення множини іменників.

Матеріал: 6 настільних дзвіночків (кожному учню), картинки-символи звуків [З] і [С], невеликий м'яч, картки із завданнями (для логопеда).

Хід заняття

I. Організаційна частина. Запис числа, класна робота. Повторення теми з минулого разу.

II. Основна частина.

1. Слухання вірша. Назвати слова, які мали у своєму складі звук [З]:

*Зима морозяна надворі, замети білі на землі.
Зоріють в небі ясні зорі, заснули зайчики малі. (Н. Забіла)

2. Відновлення вірша. Вставити пропущені букви - З, - С.

Вправа 1

_ранку _лива _лиувала – всю тилюку по _мивала:

з ли_тя, з прутиків ло_и, із_ухої дере_и.

Після _ливи і гро_и – _віт чи_тіший від _льо_и. (Г.Чубач)

3. Гра в м'яч «Заміни один звук на інший»

Логопед кидає м'яч кожному учню, говорячи певне слово, в якому необхідно змінити один звук на інший (звук [з] на [с] або навпаки) і кинути м'яч говорячи вже нове слово та пояснити значення як заданого слова, так і зміненого.

Зуб-суп

Ліс-ліз

Коса-коза

Каска-казка

Злива-слива

Ліска-Лізка

4. Письмова вправа «Символічний диктант»

Учні слухають слова, які називає логопед і записує їх символами. Слова, в яких присутній звук [З] малюється комар, а слова зі звуком [С] – учні малюють чайник.

Вправа 2

Слова : миска, носоріг, телевізор, зозуля, гуси, апельсин, вазон, ластівка, крісло, фазан, бузок, морозиво, замислений, заріс, засвоїти, забаритися, загострений, совість, сказати, зразок, селезень, змусити, слизький, залізний, сизий.

5. Гра в м'яч «Придумай слово»

Потрібно, щоб учні стали в коло, передаючи м'яч, по черзі, придумували слова на букву З' та С'.

6. Письмове завдання. Прослухати речення, а потім під диктовку записати, підкреслюючи звук [З] зеленою лінією, а звук [С] – синьою.

Диктант

На возі – лоза, під возом – коза. Семен сіно віз – не довіз. Кинув сани, узяв віз. Де зелена дерева – козенят пасе коза. Мій дідусь старенький, як голуб сивенький. Степану спалось непогано, йому приснилася сметана.

7. Фонематична гра «Дзвіночок». Виділення слів із звуками [С], [С'] із ряду слів:

У кожного учня є настільний дзвіночок до якого потрібно доторкнутися тоді, коли почуєш звук [С] у словах, які будуть зачитуватися логопедом.

Слова: квасоля, морозиво, зуби, слива, парус, козеня, сіль, бабуся, злізь, Івась, айстра, казка, пилосос, рис, мазь, посилка, гніздо, барбарис.

III. Заключна частина. Підведення підсумків заняття. Домашнє завдання: вивчити скоромовку на звук [з] або [с].

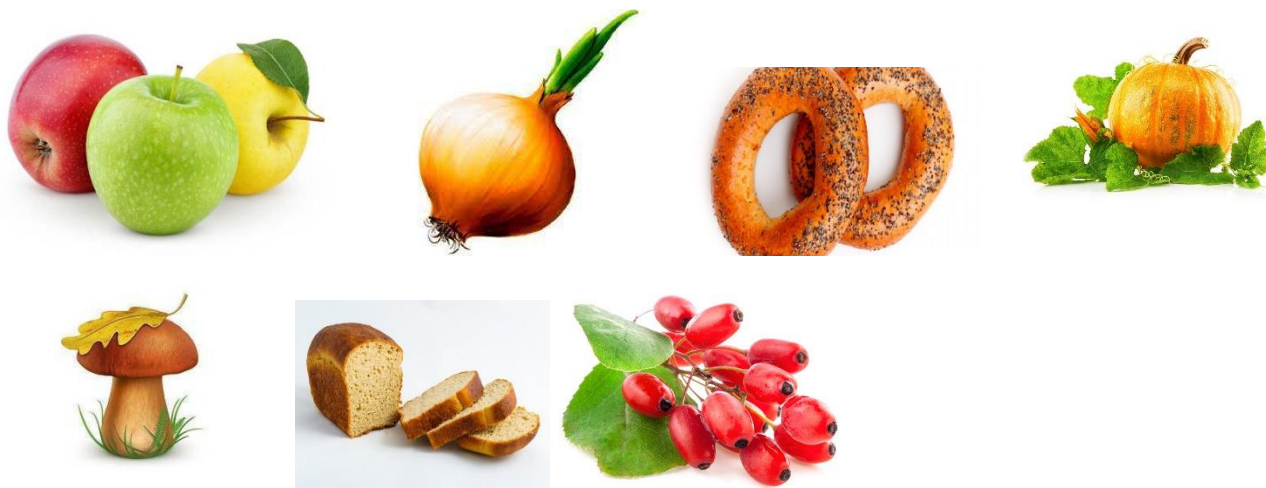
Тема 6 : «Диференціація звуків та букв Б-П». Лексична тема: «Продукти»

Мета : формування фонематичного сприймання, уявлення, правильне написання слів з цими буквами у різних позиціях (на початку, всередині, наприкінці), формування зорових і слухових уявлень цих букв, узагальнення знань за темою «Посуд».

Матеріал: картинки-продукти, картинки із зображенням букви «Б» та букви «П», м'яч, 24 пари картинок-слідів, картки із завданнями, 6 картинок-завдань.

Хід заняття

I. Організаційна частина. Організація дітей до заняття: написання числа, класної роботи, перевірка домашнього завдання, повідомлення теми заняття.

4. Гра « Сліди». Ставати на сліди ногами кожен раз коли учень почує слово з відповідними звуками.

Виділення слів із звуками [п], [п'] серед слів:

**парта*, метал, золото, *пенал*, волошка, *поні*, кошик, *підручник*, зошит, *парк*, котик, *половина*, сонечко, *пальто*, шарфик, *пустеля*, колючка.

Виділення слів із звуком [б] із слів:

**павук*, *барви*, пружина, *бузок*, *баня*, пальто, парус, *банан*, *ботаніка*, *пиріг*, *бандура*, *потяг*, *бук*, *половина*, *подушка*, *бруд*, *поле*.

5. Відновлення слів шляхом підбору необхідного складу (па - ба).

Вправа 3

ри _ , *ли* _ , *ко* _ *ти*, *с* _ *ти*, *жа* _ , *вер* _ , *са* _ , *клум* _ , *ла* _ , *со* _ *ка*, *лам* _ , *шу* _ , *кру* _ , *ков* _ *са*, *мав* _ , *куль* _ *ба*.

6. Усна вправа. Робота біля дошки. Дібрати до словосполучень відповідні слова (синоніми). Підкреслити букву Б – однією лінією, букву П – двома.

Вправа

Пучок квітів

Барліг

Речі пасажира

Буря

Сильний вітер

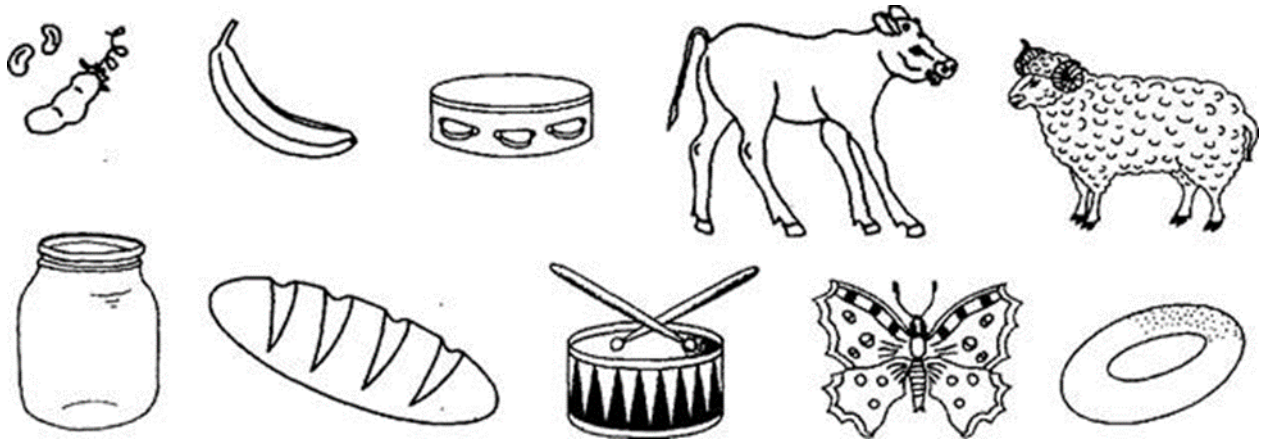
Букет

Лігво ведмедя

Багаж

7. Гра «Прикуси язичок»

Потрібно прикусити язика і знайти картинку, в зображенні якої немає букви «Б» і зафарбувати.

III. Заключна частина. Підведення підсумків заняття.

Тема 7 : «Диференціація звуків та букв Б-П». Лексична тема: «Птахи та звірі»

Мета : закріпити навички дітей користуватись буквами - п, - б у різних позиціях слова; збагачення словникового запасу; розвиток фонематичних процесів (слуху, сприймання, уявлення) як в усному мовленні, так і на письмі; навчити встановлювати смислові зв'язки між словами.

Матеріал: настільний дзвіночок, картки із завданнями, настільна гра «Логопедичне лото» (6 наборів- ігрове поле, фішки), картинки-символи звуків (для зразка).

Хід заняття

I. Організаційна частина. Організація дітей до заняття: написання числа, класної роботи, повідомлення теми заняття. Повторення матеріалу з минулого заняття.

II. Основна частина.

1. Утворення однини іменників від множини. Запис у зошити.

Вправа 1

Зразок

дуби – дуб

сути –

чуби–

трапи –

зуби –

снопи –

горби–

степи –

клуби –

сиropи –

2. Гра «Дзвіночок»

Придумати слова на звук [б], [п]. Учні сидять за партами, як у колі. Той учень, який перший придумав слово на заданий звук, відразу дзвонить у дзвіночок.

3. Утворення родового відмінку множини іменників.

Вправа 2

Зразок

Є

шуби

НЕМА

шуб

риби -

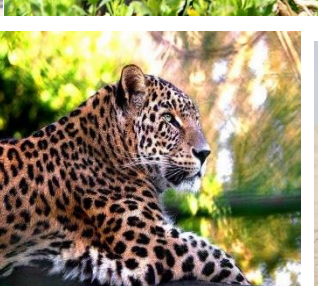
жаби -

труби -

4. Настільна гра «Логопедичне лото. Звірі та птахи.»

Потрібно накрити той малюнок, в назві якого є заданий звук. Наприклад, логопед називає звук [п], а учні накривають картинку із зображенням леопарда фішкою із буквою п.

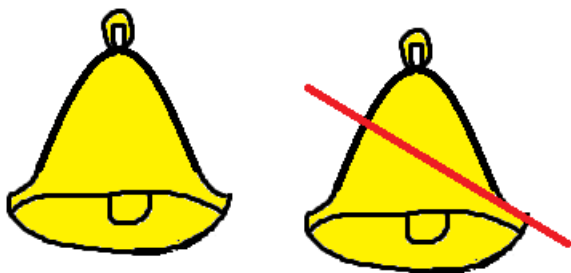
Картинки: леопард, пелікан, півень, бурундук, папуга, бобер, бегемот, білка, борсук, пінгвін, мавпа, черепаха.

5.Символічний диктант

Виділити слова із звуками [п], [б] серед слів (намалювати малюнок-символ).

Так, як звук б – дзвінкий, а звук п – глухий, то їхні відповідні символи.

Вправа 3

Слова: клуб, папір, жабка, пушок, яблуня, сипати, боби, яструб, суп, дуб, копати, збирати, навич, білка, трап, копати, глобус, шпак, верба, гребінь, сапа, кубло, рубанок, ліпити, фабрика, спорт, жабеня, шепотіти, хоробрий.

6.Закріплення матеріалу. Підбір пар слів за значенням за допомогою запитання (усно): Яке слово із 1-ї колонки можна об'єднати із словом з 2-ї колонки і скласти з ними речення?

Вправа 4

біб

суп

куб

кріп

чуб

ромб

дуб

голуб

хліб

Йосип

гриб

лісоруб

дзьоб

хлібороб

III.Заключна частина. Підведення підсумків заняття. Домашнє завдання: вивчити скоромовку на звук [б] або [п].

Тема 8 : «Диференціація звуків та букв Т-Д». Лексична тема: «Транспорт»

Мета: закріпити вміння дітей писати слова з буквами - Д, - Т на початку, в середині та в кінці слова; розвивати фонематичні процеси (слух, сприймання, уявлення); збагачувати словниковий запас; навчити узгоджувати числівник з іменником.

Матеріал: м'яч, предметні картинки, картки із завданнями, мішечок з літерами Д, Т, Д', Т', картки із зображеннями літер.

Хід заняття

I. Організаційна частина. Організація дітей до заняття: написання числа, класної роботи, перевірка домашнього завдання, повідомлення теми заняття.

Узагальнення знань про звуки [Д] та [Т]. Прописування букв, що позначають ці звуки.

Характеристика звуків

Звук [Д] – приголосний, дзвінкий, може бути як твердим, так і м'яким.

Звук [Т] – приголосний, глухий, може бути як твердим, так і м'яким.

II. Основна частина.

1. Відновлення речень. Вставити пропущені букви - т, - д.

Вправа 1

_ енис грає у _ еніс. _ ополя – це високе _ ерево. _ ельфін і _ юлень – це морські _ варини. Мій _ руг грає на _ рубі. _ амара поїхала на _ ачу.

2. Гра в м'яч «Заміни букву» Перетворення слів. Замінити букву - т у словах буквою – д та навпаки. Логопед кидає м'яч учневі, називаючи при цьому слово, а учневі потрібно повернути назад м'яч, змінюючи один звук на інший. Необхідно також пояснити лексичне значення слів.

Дочка-точка

Толя –доля

Тиск-диск

Дон – тон

Душ-туш

Терти-дерти

Двір – твір

Плоти-плоди

Тіло-діло

туга–дуга

там – дам

3. Узгодження числівника з іменником:

Зразок

один котик - чотири котики

Вправа 2

один жовток -
один стілець -
один будинок -
один колодязь -
один мандарин -

4.Гра «Чарівний мішечок»

Логопед пропонує кожному учневі дістати із мішечка по одній картинці, на яких намальовані букви Д і Т. Яку літеру дістане учень, на таку потрібно придумати слова та записати їх у зошит.

5.Поділ видів транспорту на види. На дошці прикріплені картинки, які необхідно поділити на такі групи (записати в зошит, знайти і підкреслити однією лінією букву д, двома лініями – букву т.

Вправа 3

повітряний–

підземний –

водний –

залізничний –

міський –

технічний –

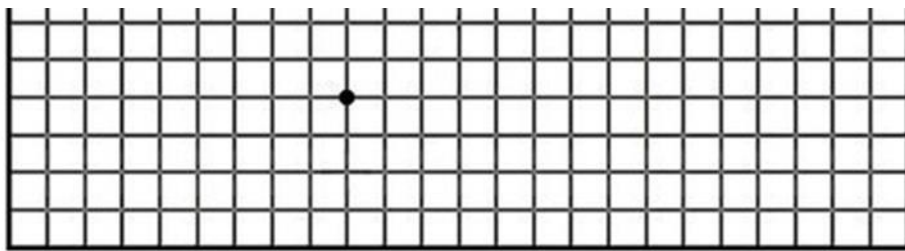
індивідуальний–

Слова: велосипед, теплохід, поїзд, літак, ракета, автомобіль, мотоцикл, автобус, катер, вантажівка, метро, трамвай, тролейбус, вертоліт, скутер, яхта, екскаватор

6. Графічний диктант. Малювання по клітинкам. Малювання певного предмета чи істоти, виконуючи вказівки, наприклад: 1 клітинка вгору, дві вправо.

Олень

1←	3↑	1←	1↑	1←	4↑	1←	2↑	2→	1↑
1→	2↑	1→	1↓	1→	1↑	1→	1↓	1→	1↑
1→	2↓	4←	1↓	1←	3↓	1→	1↓	8→	3↓
1←	2↑	1←	5↓	1←	2↑	1←	1↑	4←	3↓

7. Виділення слів із звуками [т], [т'], [д], [д']. Підняти відповідну букву.

Слова: хата, відро, кімната, грядка, жовтень, будяк, стіна, подія, листя, лютий, гадюка, ластівка, подорожник, косити, неділя, літак, кедр, дача, таксі, діжка, тінь, доріжка, тополя, ділянка, тільки, добро, торгівля, долоня, тісний, дівчина, душ, тюль, дюжина, тюльпан.

III. Заключна частина. Підведення підсумків заняття.

Тема 9: «Диференціація звуків та букв К-Г».

Мета: закріпити вміння дітей писати слова з буквами - Г , - К у різних положеннях; розвивати фонематичні процеси (слух, сприймання, уявлення), збагачувати словниковий запас; навчити дітей підбирати синоніми до слів.

Матеріал: два гральних кубики із цифрами від 1 до 6, картки із зображеннями букв (8 шт.), картинки-синоніми, картки із завданнями,

Хід заняття

I. Організаційна частина. Організація дітей до заняття: написання числа, класної роботи, повідомлення теми заняття.

Узагальнення знань про звуки [к] та [г]. Прописування букв, що позначають ці звуки.

Характеристика звуків

[г] – приголосний, дзвінкий, твердий, задньоязиковий

[к] – приголосний, глухий, твердий і пом'якшений, задньоязиковий

II. Основна частина.

1. Відновлення вірша. Вставити пропущені букви - г, - к

Вправа 1

_ ава _ удзи _ а знайшла і на _ ано _ принесла.

_ едзи _ поряд пролетів – диво, _ удзи _ а уздрів (Ж. Вовк – Черемуш)

2. Гра «Дзвіночок»

Виділення слів із звуком [г] серед інших (подзвонити у дзвіночок):

Слова : каша, гава, кефір, гедзь, крук, ґрунт, килим, ганок, куток, гуля, газда, корона, мокрий, гвалт, морква, ґрати, собака, гніт, гроно, кавун, агрус

Виділення слів із звуком [к] серед інших слів(подзвонити у дзвіночок):

Слова: смерічка, козак, гудзик, вулкан, жайворонок, ганок, кулачок, дзиглик, кактус, мішок, гедзик, квітка

3. Розподіл слів на 2 групи і запис їх у 2 колонки залежно від наявності звуків [г], [к].

Вправа 2

гедзь, рукавиці, трено, тарілка, агрус, баклажан, дзигар, кофта, дзига, капуста

4. Відгадайте загадки, у словах-відгадках визначте місце звука [г] або [к] – на початку, всередині, в кінці.

Десь з гори летить вогонь,

І димить зі всіх сторін,

Там небезпечний хуліган

Знов прокинувся (Вулкан)

Кавунчики дрібненькі,

Олена зелена,

Не сіяна, не саджена,

Хто доторкнеться,

Той обпечеться. (Кропива)

Стоїть собі літечком

На городі тіточка,

Світлокоса, білочуба,

а на ній зелена шуба. (Кукурудза)

Дуже я потрібна всім:

І великим, і малим.

Всіх я розуму учу,

А сама завжди мовчу.

(Книга)

Ледь помітний він, маленький...

Смугасті та кисленькі,

У колючки вбралися

І кущиком назвалися.

(Агрус)

То квадратний, то кругленький...

Як його ти відірвеш,

То штани не застібнеш...

(Гудзик)

На одній нозі танцюю,

Зовсім я не байдикую.

Ти мене лиш накрути –

Та в таночок знов пусти.

(Дзига)

Вміє вишивати, шити,

Може гудзики пришити,

Та без одягу донині

Рукодільниця – кравчиня.

(Голка).

5. Підбір синонімів (картинок) до слів, які записані на дошці та запис їх у зошит.

Вправа 3

тава – ворона
 твалт – шум, крик
 тазда – хазяїн, господар
 ґрунт – земля
 ґрати – решітка
 дзигар – годинник
 дзиглик – стільчик
 ґирлига – палиця
 таздиня – господиня, хазяйка
 ґречний – ввічливий, чемний
 ґринджоли – санки

6. Гра «Що ж випаде?»

Кожен учень, по черзі підкидає кубик з цифрами від 1 до 6, яка цифра випаде – на таку літеру потрібно придумати слово, наприклад, випаде 3, під цією цифрою на дошці знаходиться буква к, саме на цю букву необхідно придумати слово. У грі дві команди по 2-3 учасника.

III. Заключна частина. Підведення підсумків заняття. Вивчити скоромовку на звук [к].

Тема 10: «Диференціація звуків та букв Х-Г»

Мета: закріпити вміння учнів писати слова з буквами - Г, - Х на початку, всередині та в кінці слова; розвивати фонематичні процеси (слух, сприймання, уявлення), збагачувати словниковий запас; робота із антонімами.

Матеріал: цифровий ряд, картки із завданнями, пальчикова гімнастика у картинках.

Хід заняття

I. Організаційна частина. Організація дітей до заняття: написання числа, класної роботи, перевірка домашнього завдання, повідомлення теми заняття.

Узагальнення знань про звуки [x] та [г]. Прописування букв, що позначають ці звуки.

Характеристика звуків

[g] – приголосний, дзвінкий, твердий та пом'якшений перед звуком [i].

[x] – приголосний, глухий, твердий та пом'якшений перед звуком [i].

II. Основна частина.

1. Утворити нові слова, змінюючи першу букву на Х або Г.

Вправа 1

Зразок

Латка – хатка

Нора –

Зуби –

Майка –

Пороша –

Шукати –

Море –

Зірка –

Салат –

2. Усна вправа. Пояснити значення кожної пари слів, чим вони відрізняються?

гід – хід

Гліб-хліб

голод – холод

гол – хол

гори-хори

3. Гра «Підстрибни на одній нозі». Учні стоять на одній нозі, а коли почують відповідний звук у слові, підстрибують на тій же самій нозі.

Виділення слів із звуком [г] серед слів (підстрибнути на правій нозі).

Слова: загадка, пазуха, погода, потіха, змагання, виходити, крихти, прогулянка, мерехтіти, телеграма, навкруги, іграшка, стріха.

Виділення слів із звуком [х] серед слів (підстрибнути на лівій нозі):

Слова: схилити, роги, схема, круги, магазин, вагон, шахта, береги, сходи, снігур, кахлі, багаж, кухоль, сьогодні, ліхтар, довгий, вільха, тихий.

4. Відновлення речень. Списати, вставити пропущені букви - г, - х.

Вправа 2

Пирі_ має приємний запа_. Бульдо_ має хороший ню_. Педаго_ почув дитячий смі_. Мій дру_ забив цвя_. Кожу_ – це верхній одя_. Ховра_ побі_ по траві. Пасту_ вчасно повернув бор_.

5.Пальчикова гімнастика. Один учень виходить до дошки і читаючи віршик, виконує супроводжуючи рухи, всі інші учні повторюють за ним.

6.Визначення місця звука у словах (за цифровим рядом):

[х]: глухар, горох, горіхи, хихотіти, ховрах глухий.

[г]: геолог, географ, біографія, автограф, хуга, гагара.

7.Підбір антонімів до слів, які читає логопед, запис у зошити лише слів-антонімів.

Вправа 3

гучний – тихий

вологий – сухий

хороший – поганий

теплий – холодний

ситий – голодний

короткий – довгий

мілкий – глибокий

травоїдний – хижий

бідний – багатий

III.Заключна частина. Підведення підсумків заняття.

Тема 11: «Диференціація звуків та букв Х-Г». Лексична тема: «Дикі та домашні тварини»

Мета: закріпити вміння учнів писати слова з буквами - Г, - Х на початку, всередині та в кінці слова; розвивати фонематичні процеси (слух, сприймання, уявлення), збагачувати словниковий запас; навчити утворювати зменшувально - пестливі слова.

Матеріал: картинки із зображенням тварин, кубик з буквами г, х, невеликий мяч,

Хід заняття

I. Організаційна частина. Організація дітей до заняття: написання числа, класної роботи, повторення попередньої теми заняття. Узагальнення знань про звуки [х] та [г]. Пояснення чергування букв.

II. Основна частина.

1. Слухання вірша. Запам'ятовування та озвучування слів із звуком [х].

*Хом'ячок хвалився хрущу: - В хащу по харчі ходжу.
Я хоробрий, як ніхто! – Хвацько прибрехав хвалько. (М. Морозенко)

2. Утворення зменшувально - пестливих слів (позначення суфікса - к).

Вправа 1

вухо – вушко

нога – ніжка

муха – мушка

книга – книжка

птаха – пташка

папуга – папушка

комаха – комашка

дорога – доріжка

черепаха – черепашка

подруга – подружка

3. Гра «Зоопарк». Демонстрація і називання малюнків (тварини).

Розподілити малюнки на 2 групи і записати слова у 2 колонки.

Вправа 2

г

тигр, кенгуру,

ягуар, бегемот

х

хом'як, ховрах,

черепаха, тхір

4. Гра в м'яч «Поверни склад з протилежним приголосним звуком»

Логопед кидаючи м'яч учневі говорить один склад, а учню необхідно, повертаючи м'яч, сказати склад з протилежним звуком, наприклад га-ха.

аг – ах ег – ех ог – ох уг – ух иг – их іг – іх
 ах – аг ех – ег ох – ог ух – уг их – иг іх – іг

5. Розподіл та запис слів у 3 колонки за положенням звука [х] у слові. Логопед читає слова, а учням необхідно їх записати у відповідні колонки.

х _____	_____ х _____	_____ х
хрущ	муха	цвях
халат	птахи	кожух
хустка	кухоль	пастух
хом'як	теплохід	фартух
холодильник	черепаша	капелюх

6. Усна вправа. Підняти відповідну літеру. Логопед читає слова, серед яких є слова зі звуком [г] та зі звуком [х], необхідно підняти картку з літерою

Слова: гриб, глечик, гарбуз, хом'як, халат, хліб,
 гуска, горобець, голуб, хата, хрущ, хлопчик халва, герань, хутро, хустка,
 гречка, граблі, хитрий, город, хобот, горобина, горло, худий, глибокий, хазяїн,
 газета, характер, хижак.

7. Гра з кубиком «Що випаде?».

Учні по черзі, підкидають кубик з буквами г, х, х' (пом'якшений), г' (пом'якшений) і яка буква випаде, на таку необхідно придумати слово.

III. Заключна частина. Підведення підсумків заняття.

**Тема 12 : «Диференціація звуків та букв Ж-Ш». Лексична тема :
«Продукти та страви».**

Мета: закріпити вміння учнів писати слова з буквами - ж, - ш на початку, в середині та вкінці слова, розвивати фонематичні процеси (слух, сприймання, уявлення, аналіз, синтез), поповнювати словниковий запас; закріпити вміння складати речення з додатком у місцевому відмінку.

Матеріал: картки із буквами українського алфавіту, загадки, картки із завданнями, невеликий м'яч, картинки-завдання.

Хід заняття

I. Організаційна частина. Організація дітей до заняття: написання числа, класної роботи, повідомлення теми заняття. Узагальнення знань про звуки [ж] та [ш].

Характеристика звуків

[ж] – приголосний, дзвінкий, твердий і напівпом'якшений, щільний

[ш] – приголосний, глухий, твердий і напівпом'якшений, щільний

II. Основна частина.

1. Виділення слів із звуками [ж] - [ш], [ж']-[ш'] серед інших (підняти букву):

[ж], [ж'] – душно, дружба, ішак, пошана, бажати, решето, урожай, одужати, раніше, абажур, крушина, лижі, кожен, мішок, можна, пішохід, йоржі
[ш], [ш'] – книжка, душний, їжак, кушнір, товариші, лижі, поштовх, багажі, коштує, ужалити, пішки, режим, трішки, кашкет, важливий, миші

2. Відновлення вірша. Вставити пропущені букви - ж, - ш.

Вправа 1

Мор_і на кри_ині _ивуть, ка_алоти у морі пливуть.

Ми_ки _ивуть у норі, ка_ани літають вгорі. (Т.Ярош)

3. Відгадування загадок, визначення у словах-відгадках першого і останнього звука, називання всіх звуків по черзі, визначення їхньої кількості.

*Ой, смачна вона,
духмяна – рисова, гречана, манна.

Ложку в рот – і буде наша.

Здогадалися? Це ... (каша).

*На смак чудова, жовта, медова,
їсть її малий Павлуша.

Здогадалися, що це?... (Груша)

*Зерно змололи на млині, щоб хліб
спекти тобі й мені. (Борошно)

*Їх цінують за начинку,
в них ховають сир, родзинки,

сливи, яблука і мак,

різні овочі на смак. (Пиріжки)

*Їх для торта випікають,
на тарілочку складають.

Треба кремом їх змастити,

будуть тортик їсти діти. (Коржі)

4. Утворення прикметників від іменників, запис словосполучень у зошити.

Зразок:

-каша з пшона – пшоняна каша

Вправа 2

-повидло з груші –

- компот із ожини -

- ікра з баклажанів -

- вироби з борошна –

5. Гра в м'яч «Заміни звук один на інший».

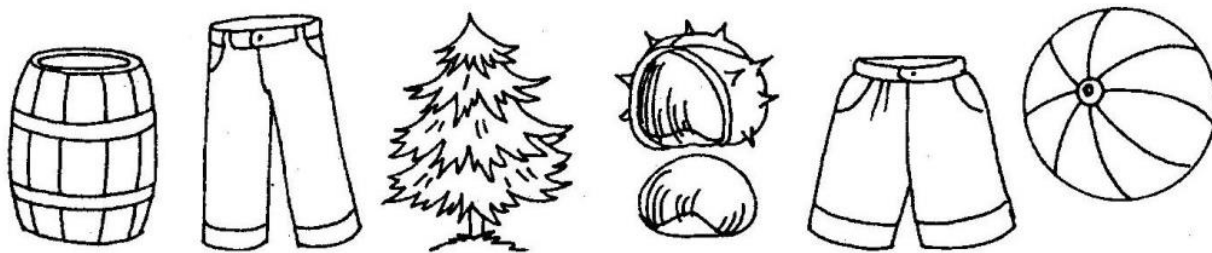
Логопед кидає м'яч, говорячи відповідне слово, учню необхідно змінити у цьому слові звук ш на ж або навпаки та кинути м'яч логопеду, говорячи при цьому змінене слово.

Слова: душа – дужа, лоша – ложа, пошити – пожити, ніс – ніж, папка – шапка, зуби – шуби, мило-шило,

6. Відновлення деформованих слів. Гра-змагання у командах (складання із карток із буквами). Кожному учаснику команди дається певна кількість карток із буквами, з яких необхідно скласти слово, яка команда перша складе слова і складе їх правильно та й виграє.

Перша команда		Друга команда	
увж	(вуж)	шду	(душ)
лжпя	(пляж)	шфра	(фарш)
раагж	(гараж)	нфііш	(фініш)
жвнтаа	(вантаж)	ушклі	(куліш)
прдоожо	(подорож)	тошвиар	(товариш)

7. Учням необхідно прикусити свій язичок і знайти, обвести ті картинки, в яких є звук [ж] або [ш], вдома по бажанню можна розфарбувати.

III. Заключна частина. Підведення підсумків заняття. Домашнє завдання: вивчити скоромовку «Мишка в білім фартушку швидко бігла по лузку».

Тема 13 : «Диференціація звуків та букв Ж-Ш». Лексична тема: «Побутові та господарські речі».

Мета: закріпити вміння учнів писати слова з буквами - ж, - ш на початку, в середині та в кінці слова, розвивати фонематичні процеси (слух, сприймання, уявлення, аналіз, синтез), поповнювати словниковий запас; навчити будувати речення з додатком у орудному відмінку за запитаннями.

Матеріал: картки із завданнями, шість настільних дзвіночків, кубик із цифрами, предметні картинки, невеликий м'яч.

Хід заняття

I. Організаційна частина. Організація дітей до заняття: написання числа, класної роботи, перевірка домашнього завдання, повторення матеріалу з минулої теми заняття.

II. Основна частина.

1. Гра в м'яч «Визнач зайвий склад». Логопед кидає м'яч, говорячи три склади, один з яких зайвий, два склади однакові, а третій відрізняється одним звуком, учень повинен визначити зайвий і озвучивши, кинути м'яч назад логопеду.

жа – ша – жа

жі – ші – жі

же – ше – ше

ажа–аша–аша

ош – ож – ош

жи – жи – ши

аж – аж – аш

уш – уж – уш

жо – шо – шо

еж – еш – еш

іш – іж – іш

жу – шу – жу

иш – иж – иш

ажі – аші – ажі

2. Побудова речень з додатком у орудному відмінку за запитаннями. На дошці записані питання, необхідно на них дати відповідь у вигляді речення і записати його у зошит.

Вправа 1

- Чим їдять кашу? *Кашу їдять ложкою.*
- Чим ріжуть хліб? *Хліб ріжуть ножем.*
- Чим миють підлогу? *Підлогу миють шваброю.*
- Чим бавиться дитина? *Дитина бавиться іграшкою.*
- Чим витирають руки? *Руки витирають рушником.*
- Чим проколюють дірки? *Дірки проколюють шилом.*

3. Гра в настільний дзвіночок.

Виділення слів із звуками [ж], [ш], [ж'], [ш'] серед інших (подзвонити у дзвіночок):

[ж], [ж'] – втішати, жердина, м'якуш, ватажок, мішень, жінка, калюжа, шепотіти, тираж, миші, моржі, куліш, шашлик, діждати, продаж, вірші

[ш], [ш'] – пішки, рубежі, іграшка, жувати, екіпаж, примушувати, іржа, наші, майже, журавлина, товариші, коржі, шипшина, пожива, пташеня

4. Утворення дієслів 2 - ї особи однини. Змінити слова за зразком та записати в зошит.

Вправа 2

я**ти**

жду

ждеш

жую

біжу

в'яжу
жалію

5. Гра-змагання в командах. Потрібно придумати якомога більше слів, які «заховані» у даному слові та записати на окремому аркуші паперу. Яка команда знайде найбільше слів та й виграла.

Перша команда

МОЛОТОК

Наприклад: лоток, ток і т.д.

Друга команда

РОМАШКА

Наприклад: ром, Маша і т.д.

6. Усна вправа «Впізнай слово»

Демонстрація малюнків, проплескування будь-якого слова (1 оплеск - це один склад), за кількістю оплесків учні повинні відгадати слово, яке загадувалося логопедом, а точніше картинку. Додаткове завдання: визначити місце звука [ш] або [ж] в слові : на початку, всередині, в кінці.

Перша серія картинок : шафа, шланг, вішалка.

Друга серія картинок: подушка, швабра, ніж.

Третя серія картинок: кошик, шкатулка, ліжко.

7. Гра з кубиком. Учні по черзі підкидують кубик з цифрами, яка цифра випаде – стільки потрібно щоб було звуків у слові, яке учень повинен придумати.

III. Заключна частина. Підведення підсумків заняття.

Тема 14 : «Диференціація звуків і букв Ч – Щ»

Мета : закріпити вміння учнів писати слова з буквами - ч, - щ на початку, всередині та вкінці слова, розвивати фонематичні процеси (слух, сприймання, уявлення, аналіз, синтез), поповнювати словниковий запас.

Матеріал: різнокольорові картинки-сліди (36 пар), картки із завданнями, кубик зі складами, картки із загадками, картки із скоромовками.

Хід заняття

I. Організаційна частина. Організація дітей до заняття: написання числа, класної роботи, повідомлення теми заняття.

II. Основна частина.

1. Гра «Сліди». Якщо учень почує заданий звук у слові, то він повинен стати на сліди. У кожного учня своя «стежка» різнокольорових слідів.

Виділення слів із звуком [ч]:

Піч, кліщ, квац, Овруч, кущ, меч, ніч, хвощ, калач, ткач

Виділення слів із звукосполученням [щч]:

Дощ, річ, борщ, глядач, хрящ, трубач, хлющ, ткач, пугач, кліщ

2. Відновлення слів. Вставити попущені букви - ч, - щ.

Вправа 1

_апля, _авель, _уплий, _уприна, _еревики, _еплення, _едрівка, _ерепаха, ово_евий, видови_е, ко_ерга, вітри_е, гал_а, па_а, кра_ий, колю_ий

3. Відгадати загадки та у словах-відгадках визначити місце звука [ч] та звукосполучення [щч] – на початку, в середині, вкінці .

*По одному можна бити, (Хрущ, обруч) (Т.Ярош)

іншого – в річках ловити. *Одне гуляє і кусається, а другий – у землі ховається.

(М'яч, лящ) (Т.Ярош) (Щеня, черв'як) (Т.Ярош)

*Один дерева обплітає, а другий – двері відчиняє. *У перший воду наливають, а в другий речі поскладають.

(Плющ, ключ) (Т.Ярош) (Глечик, ящик) (Т.Ярош)

*Один уміє гудіти, а другий можна крутити.

4.Слухання дієслів, запис їх у 2 колонки.

Вправа 2

ч	щ
чути – чуємо	пицати – пицимо
бачити	щепити
кричати	прощати
чаювати	оповіщати
чатувати	пригощати
чарувати	щедрувати
чергувати	покращувати
червоніти	підвищувати

5.Вправа «Склади розсіпані слова»

Вправа 3

УКАЩ, ЮЧЛК, ОБРЩ, ЧИЕОПВ, ЧЕПАРЕХА.

Правильна відповідь: *щука, ключ, борщ, печиво, черепаха.*

6. Гра з кубиком. На кубик є такі склади: ща, щу, ще, щі, ча, чу, че. Учні по черзі підкидають кубик і кому який склад випаде, на такий потрібно придумати слово, додаючи до цього складу або один звук, або один-два склади.

III.Заключна частина. Підведення підсумків заняття.

Домашнє завдання: вивчити скоромовку на вибір. Логопед роздає кожному учню картку із скоромовками.

- *Чорне щеня гуляє щодня. (Т.Ярош)
- *Чайка летить над водою, щука пливе під водою. (Т.Ярош)
- *Читанка й щоденник в учня є щоденно. (Т.Ярош)
- *У щиглика червоне пір'я, курчата ходять на подвір'ї. (Т.Ярош)
- *Калач м'який, а плащ новий. (Т.Ярош)
- *Круглий м'яч і мокрий лящ. (Т.Ярош)
- *Плющ виростає, ключ відмикає. (Т.Ярош)

Тема 15 : «Диференціація звуків і букв Ч – Щ»

Мета : закріпити вміння учнів писати слова з буквами - ч, - щ на початку, всередині та вкінці слова, розвивати фонематичні процеси (слух, сприймання, уявлення, аналіз, синтез), поповнювати словниковий запас.

Матеріал: картка із диктантом, цифровий ряд, кубики з буквами, картки з буквами щ та ч,

Хід заняття

I. Організаційна частина. Організація дітей до заняття: написання числа, класної роботи, перевірка домашнього завдання, повторення минулої теми заняття.

II. Основна частина.

1. Усна вправа.

Виділення слів із звуком [ч] (підняти картку з буквою - ч):

Слова: чий, щит, щуп, чуб, щєбінь, червень, чемний, щедрий, щєпа, черга

Виділення слів із звукосполученням [щч] (підняти картку з буквою - щ):

Слова: щойно, чорний, човен, щогла, чоло, щока, шука, чудо, чути, шурик

2. Усна вправа.

Визначення місця звука [ч] у словах (за цифровим рядом):
чищу, почищений, дощечка, щєбєчє, щєнячий, щорічний, щурячий, щучий

3. Відновити правильний порядок слів у реченнях.

Вправа 1

дощ у літає не пугач

кущ під м'яч кинув я

дощ під попав трубач

купив і тато квач плащ

і калач борщ обід їли на

печі борщ мама у варить

зняв театрі у глядач плащ

4. Закріплення матеріалу. Диктант.

Вовчєня не пїдходить до вогнища. Ми беремо на дачу глєчик і ящик. Дївчинка та хлопчик їдуть на площу. Малєньке щєня почало пищати. Мама пригощає дїтей печивом. У хащах є пахуча черемха. Хлопчик попав пїд лїтнїй дощик. Дївчинка одягла плащик. Нещодавно почали будувати дачу. Люди їдуть вїдпочивати на пїщаний берег.

5.Гра-змагання «Склади з кубиків». Логопед дїлить учнів на двї команди, кожнїй з яких дає кубики з буквами, учням необхідно з цих букв скласти якомога бїльше слїв та записати окремо на аркуші паперу.

III.Заклучна частина. Пїдведення пїдсумків заняття.

Тема 16: «Диференціяція звуків і букв Ч – ДЖ»

Мета: закрїпити вмїння учнів писати слова з буквосполученням - дж та буквою - ч, розвивати фонематичнї процеси (слух, сприймання, уявлення, аналіз, синтез), поповнювати словниковий запас.

Матеріал: невеликий м'яч, картки із завданнями, картки із зображеннями букв, предметнї картинки, 6 наборів ігор-головоломок з надрукованими на них словами, графічний диктант, картки із скоромовками (домашнє завдання).

Хїд заняття

I. Організаційна частина. Організація дїтей до заняття: написання числа, класної роботи, півідомлення теми заняття. Характеристика звуків.

Характеристика звуків

[дж], [дж'] – приголоснї, дзвінкї, твердий та напївном'якшений,

зїмкнено - щїлиннї

[ч], [ч'] – приголоснї, глухї, твердий та напївном'якшений,

зїмкнено - щїлиннї

II.Основна частина.

1. Гра з м'ячем «Скажи навпаки». Логопед кидає м'яч по черзї, кожному учню, вимовляючи склад, а учень, повертаючи м'яч, говорить склад зї зміненим приголосним звуком.

ча – джа че – дже чо – джо чу – джу чи – джи чї – джі
ач – адж еч – едж оч – одж уч – удж ич – идж їч – їдж

2.Відновлення слів. Вставити пропущені букви - дж, - ч.

Вправа 1

Труба _ , кото _ , пі_ак, у_итель, _ерепаха, _ерелянка, _еревики, _емпер, б_ола, ка_ка, наро_ення, ка_еня, _ейран, _оботар, пе_иво, _унглі, пла_.

3.Потрібно визначити слово за кількістю оплесків. Логопед плескає в долоні, а учні відгадують слово, показуючи на картинку.

Перша серія картинок: бджола, джерело, джем.

Друга серія картинок: трубач, чоботи, черепаха, чай.

Третя серія картинок: піджак, печиво, джміль.

Додаткове завдання: у кожному «вгаданому» слові порахувати кількість звуків та букв, а також вказати місце вивчених на даному занятті звуків у словах (на початку, всередині чи вкінці).

4. Утворити словосполучення за зразком, відповідаючи на запитання.

Вправа 2

який?

Зразок: рій бджіл – бджолиний рій

джем із черешні –

водичка із джерела –

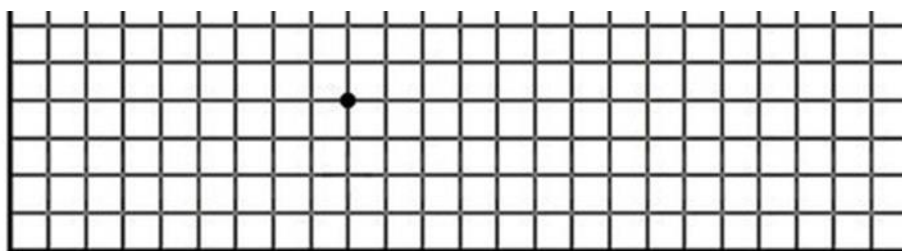
джеремпер із чорних ниток –

5.Гра-головоломка. Скласти логічну головоломку, на кожній частині якої є певне слово (або картинка), склавши головоломку потрібно зв'язати всі слова у речення або у декілька речень.

Слова для логічних головоломок: бджола, джерело, джем, трубач, чоботи, черепаха, чай, піджак, печиво, джміль, джунглі, джентльмен, чорний, човен, молоко, чути, мавпа, вода.

6.Графічний диктант. Малювання по клітинкам. Малювання певного предмета чи істоти, виконуючи вказівки, наприклад: 1 клітинка вліво, дві вправо.

Олень

1←	3↑	1←	1↑	1←	4↑	1←	2↑	2→	1↑
1→	2↑	1→	1↓	1→	1↑	1→	1↓	1→	1↑
1→	2↓	4←	1↓	1←	3↓	1→	1↓	8→	3↓
1←	2↑	1←	5↓	1←	2↑	1←	1↑	4←	3↓

III.Заключна частина. Підведення підсумків заняття. Домашнє завдання вивчити на вибір скоромовку:

*В чаплі чорні черевички,

Чапля чапа до водички.

*Хочеш їсти калачі — не лежи на печі.

На печі смачні та гарячі пшеничні калачі.

*Чубата чапля, чваньковита,

Через болото йде одна.

Чомусь з журавликом дружити

Не хоче — трішечки чудна!

* День народження у джунглях

Відзначає Джонатан.

Одягнув нарядні джинси

Відбиває джаз у джбан.

* Джміль на склянку з джемом сів,

Гедзь до нього підлетів,

І дзвінка пішла розмова.

Першим гедзь промовив слово:

«Що, солодкий джем із грушки?»

«З'їм його я самотужки!»

Джміль дзижчав, що було сили,

Поки склянку не закрили.

Тема 17: «Диференціація звуків і букв С-Ш». Лексична тема: «Професії»

Мета: закріпити вміння учнів писати слова з буквами - с, - ш на початку, всередині та вкінці слів, розвивати фонематичні процеси (слух, сприймання, уявлення, аналіз, синтез), поповнювати словниковий запас.

Матеріал: картки із завданнями, картинки із зображенням відповідних букв, цифровий ряд, 6 настільних дзвіночків.

Хід заняття

I. Організаційна частина. Організація дітей до заняття: написання числа, класної роботи, перевірка домашнього завдання, повідомлення теми заняття.

Характеристика звуків

[с], [с'] – приголосні, глухі, твердий і м'який, щільні

[ш], [ш'] – приголосні, глухі, твердий і напівпом'якшений, щільні

II. Основна частина.

1. Виділення слів із звуками [с], [с'] серед інших (подзвонити у дзвіночок):

Слова: краса, кошара, ковбаса, потішати десять, веселий, теплішати, восени, колосся, мішень, душевний, косити, голосок, мурашиний, ласувати, несу.

Виділення слів із звуками [ш], серед інших (подзвонити у дзвіночок).

Слова: шепіт, сайра, шинка, шолом, сапфір, салат, шорти, семеро, шеренга, сумка, шухляда, секрет, шуліка, середа, скат, шторм, солдат, шланг, сковорода

2. Відгадування загадок та підрахунок звуків у кожному слові-відгадці.

*На городі в нас росте сонце ясне, золоте.

Жовте око, жовті вії, та чомусь воно не гріє. (Соняшник) (М.Пономаренко)

*Вони із борошна, кругленькі, малята дуже їм раденькі. (Сушки) (Т.Ярош)

*Він худобу випасає, на сопілці виграває. (Пастушок) (Т.Ярош)

*Що в розетку треба вмикати,
щоб праска могла працювати? (Штепсель) (Т.Ярош)

*Дуже сильний чоловік піднімати штангу звик. (Штангіст) (Т.Ярош)

*Хто у фігурки гарні грає, по дошці їх переставляє. (Шахіст) (Т.Ярош)

*Поїздом він управляє. Хто його, діти, впізнає? (Машиніст). (Т.Ярош)

*Перев'язки та уколи не пропустить він ніколи,
всі призначення він знає, лікарям допомагає. (Фельдшер) (Т.Ярош)

*Хто на лузі не гуляє, а корову випасає? (Пастух) (Т.Ярош)

*Він газети принесе, в кожен ящик покладе.

Шлях його – це тротуар, до будинку йде ... (поштар). (Т.Ярош)

*Хто щодня ліси обходить, із дерев очей не зводить?

Берегти дерева звик, тож і зветься він ... (лісник). (Т.Ярош)

*Хто літає у ракеті до далекої планети? (Космонавт). (Т.Ярош)

*В руку мотузок взяла, їх на гору потягла.

Швидко з'їхала з гори, треба вгору знов тягти. (Сани) (Ю.Турчина)

*Вона для колеса потрібна, вона для колеса, як рідна.

На колесо її вдягають, вона від цвяхів захищає. (Шина) (Т.Ярош)

3. Записати у правильному порядку всі слова у кожному рядку вірша, записати таким чином, щоб можна було зрозуміти зміст.

Вправа 1

поріг, сніг, Падав, на.

собі, Кіт, зліпив, пиріг.

смажив, пік, Поки, поки.

водою, А, стік, пиріг.

що, не знав, Кіт, на, пиріг.

а, не сніг, тісто, Треба.

Падав сніг на поріг.

Кіт зліпив собі пиріг.

Поки смажив, поки пік.

А пиріг водою стік.

Кіт не знав, що на пиріг.

Треба тісто, а не сніг.

4. Визначення місця звуку [ш] у словах (за цифровим рядом):

шарпаєш, свистиш, шуткуєш, шерстяний, старший, шарудиш,
шубовість, страшний, сушиш, шушукатися, шевство

5. Відновлення слів. Вставити пропущені букви - с, - ш.

Вправа 2

арку_, агру_, коми_, кипари_, кулі_, арахі_, гуа_,
анана_, автобу_, товари_, кльош_, коко_, ду_, ву_

6. Виписати слова з буквою С у перший стовпчик, з буквою Ш – у другий, а з буквами С і Ш – у третій. Логопед читає вірш, а учні уважно слухаючи кожен рядок, відбирають слова і записують у відповідні стовпчики.

Вправа 3

Мишка в нірку поспішала,

Мишка нірку прикрашала.

Наносила в нірку зілля –

Нині в мишки новосілля.

Василь Кравчук.

7. Гра з кубиками «Що ж випаде?». Учні по черзі підкидають кубик з складами СА-ША-СУ-ШУ-СЕ-ШЕ та придумують слова, які починаються з того чи іншого складу, який випав. Потім дається інший кубик з іншими складами : ШО-СО-СІ-СИ-ШИ-ШАШ.

III. Заключна частина. Підведення підсумків заняття.

Тема 18: «Диференціація звуків і букв С-Ш». **Лексична тема:** «Професії»

Мета: закріпити вміння учнів писати слова з буквами - с, - ш на початку, всередині та вкінці слів, розвивати фонематичні процеси (слух, сприймання, уявлення, аналіз, синтез), поповнювати словниковий запас.

Матеріал: настільна гра «Логопедичне лото» (6 наборів- ігрове поле, фішки з буквами), картки із буквами, картки із завданнями, цифровий ряд.

Хід заняття

I. Організаційна частина. Організація дітей до заняття: написання числа, класної роботи, повторення минулої теми заняття.

II. Основна частина.

1. Виділення слів, у яких одночасно є звуки [с], [ш] (оплеском):

шашки, шостий, сестра, шишка, шосе, космос, швидший, смішний, шашлик, свист, шестірня, дешевший, шерстяний, сеанс, шанс

2. Відновлення слів. Вставити пропущені склади - **се**, - **ше**.

Вправа 1

Мі__нь, ба__йн, гру__вий, ки__ня, вере__нь, ве__лий, ми__ня, кра__нь, пта__ня, де__вий, во__ни, у__редині, наголо__ний, гарне__нький.

3. Визначення місця звука [ш] у словах (за цифровим рядом):

шарпаєш, свистиш, шуткуєш, шерстяний, старший, шарудиш, шубовсть, страшний, сушиш, шушукатися, шевство

4. Настільна гра «Логопедичне лото. Звук [С] і [Ш].»

Потрібно накрити той малюнок, в назві якого є заданий звук. Наприклад, логопед називає звук [с], а учні накривають картинку із зображенням колеса фішкою із буквою С.

Картинки: колесо, осел, садівник, кошик, груша, апельсин, посуд, мішок, миша, парашут, шофер, гусак.

5.Робота біля дошки. Вправа «Додавай склади» . Учням дається завдання придумати слова на букву С та Ш, при цьому постійно ускладнююючи складову структуру.

Подається такий зразок:

Біб (1 склад)

Бобер(2склади)

Барабан (3 склади)

Балалайка (4 склади)

6.Побудова складносурядних речень із сполучником - а. Додати потрібні слова.

Вправа 2

_____ *пасе корову, а _____ рубає дерева.*
 _____ *доглядає дерева, а _____ лікує людей.*
 _____ *літає у ракеті, а _____ приносить газети.*
 _____ *виготовляє двері, а _____ шиє хутряні вироби.*

7. Гра-змагання «Хто найбільше». Логопед поділяє учнів на дві команди. Кожній команді дає картку, яка складається із букв з яких необхідно скласти якомога більше слів, записати на окремому аркуші паперу. Перемагає та команда, яка найбільше складе слів.

И	Е	И	Н	Н	Е	Л	Т
Г	П	Е	А	Ь	Р	Н	Е
Н	И	Р	Д	И	Е	И	Н
Д	П	Е	Е	Н	Т	Е	В
О	П	О	С	Т	Е	Л	И
В	Т	Ш	У	П	Р	О	З
П	С	М	Я	Р	Н	Е	Р
А	И	Л	Ц	Е	И	К	У

III. Заключна частина. Підведення підсумків заняття. Домашнє завдання вивчити будь-яку скоромовку на звук [С] або [Ш].

Тема 19: «Диференціація звуків і букв З-Ж». Лексична тема: «Ліс».

Мета: закріпити вміння учнів писати слова з буквами - з, - ж на початку, всередині, вкінці слова, розвивати фонематичні процеси (слух, сприймання, уявлення, аналіз, синтез), поповнювати словниковий запас. Уточнити та закріпити знання про ліс.

Матеріал: настільний дзвіночок, картки із зображенням відповідних букв, картки із завданнями, картки із загадками.

Хід заняття

I. Організаційна частина. Організація дітей до заняття: написання числа, класної роботи, перевірка домашнього завдання, повідомлення теми заняття.

Характеристика звуків

[з], [з'] – приголосні, дзвінки, твердий і м'який, щільні.

[ж], [ж'] – приголосні, дзвінки, твердий і напівом'яшений, щільні.

II. Основна частина.

1. Виділення слів із звуками [ж], [ж'] серед інших (підняти картку з буквою):

Слова: жало, завтра, жабник, захід, жадібний, жінки, Зіна, желатин, зубатий, жувати, зимовий, житло, жнива, збори, жувати, жмурити, злий, жменя.

Виділення слів зі звуками [з], [з'] серед інших (підняти картку з буквою)

Слова: вантажі, язик, дружба, важливий, ковзани, огорожа, магазин, музей, моржі, газета, калюжа, лижі, різьба, ужалити, казки, бажати, візьми

2. Підбір іменника із 2-ї колонки до прикметника із 1-ї колонки.

Вправа 1

зелені	жаба	жовті	закладка
зелена	жилет	жовта	золото
зелене	жуки	жовте	замок
зелений	жабеня		жовтий
зернята			

3. Відгадування загадок та визначення у словах-відгадках кількості звуків.

*Біла кора, тоненькі віти. Хто я така, відгадайте, діти? (Береза)

*Дивний звірок, круглий, мов клубок.

Голки стирчать, спробуй узять. (Їжак)

*Не коваль, а кую цілий день у гаю. (Зозуля).

*У лісі він співає, живіт плямистий має

і невеликий зріст. А зветься просто ... (дрізд) (Т.Ярош)

*У малини є сестричка, що засмаглі має щічки.

На кущах біля стежини зріють ягідки ... (ожини) (Л.Вознюк)

*Його побачиш, милий друже, як тільки зайдеш у лісок.

Руденький має капелюшок, тому і звать його ... (рижок) (Т.Ярош)

*А у жабки є дитятко, воно зветься... (жабенятко). (Т.Ярош)

*Червона та кисла на болоті звисла.

Журавель завітав і кислицю позбирав. (Журавлина)

*Від землі не відриваюсь, часом у клубок звиваюсь.

Тож прозвали люди злі: «Та, що лізе по землі». (Змія)

*Ми сухі гілки збираємо, їх у вогнище кидаємо. (Хмиз) (Т.Ярош)

*Він на дубі виростає, шапочку гарненьку має.

З дуба в землю упаде і весною проросте. (Жолудь)

4. Письмова вправа. Розподілити слова на чотири стовпчики в зошиті, у перший стовпчик записати слова з 1 складом, у другий – з 2 складами, у третій – з трьома, а у четвертий – з 4 складами.

Вправа 2

Слова: Зебу, жаба, зубр, жирафа, зебра, журавель, землерийка, жайворонок, жук, зерно, їжак, зозуля, дрізд, сиріїжки, гарбуз, морж, вітраж, водолаз, гараж, тепловоз, манеж, дикобраз.

5.Склади і запиши речення. Замалюй букву З синім, а букву Ж – простим олівцем.

Вправа 3

Називають, своїми, Люди, птахів, друзями.

Птахи, садів, полів, шкідників, знищують.

Дрозди і граки, землі, із, шкідників, добувають.

6.Гра в дзвіночок. Придумати слова спочатку на звук [З], а потім на звук [Ж], доторкаючись до настільного дзвіночка, хто перший придумав – той натискає на нього.

III.Заключна частина. Підведення підсумків заняття.

Тема 20: «Диференціація звуків і букв З-Ж». Лексична тема: «Ліс».

Мета: закріпити вміння учнів писати слова з буквами - з, - ж на початку, всередині, вкінці слова, розвивати фонематичні процеси (слух, сприймання, уявлення, аналіз, синтез), поповнювати словниковий запас.

Матеріал: картки із словами, картки із завданнями, набір різнокольорових резинок, картинки-символи звуків(50 штук).

Хід заняття

I. Організаційна частина. Організація дітей до заняття: написання числа, класної роботи, повторення минулої теми заняття.

II.Основна частина.

1.Виділення слів, у яких одночасно є звук [з] і звук [ж] (оплеском): зозуля, авжеж, зважити, зразок, розпізнавати, пожежа, заживати, замерзати, жоржина, узвіз, заважати, зазирати, Жоржик, зараз, пожежник, звужувати

2.Відновлення слів. Вставити пропущені склади - за, - жа.

Вправа 1

Ба__ти, ба__р, уро__й, ко__к, вка__ти, набли__ти, перева__ти, гро__,
не__баром, мере__, по__ду, оду__ти, кри__ний, вирі__ти, калю__.

3. Гра з резиночками на визначення кількості складів «5 хвилин». Логопед роздає картки із словами, учню необхідно визначити кількість складів у кожному слові і одягнути таку ж кількість резиночок на кожен палець : великий палець – це перше слово, вказівний палець – це друге слово і т.д.

Картка № 1: береза, їжак, розвантажити, розважати, безмежний.

Картка № 2: зозуля, дрізд, ожина, ріжок, жабенятко.

Картка № 3: журавель, журавлина, змія, хмиз, жолудь.

Картка № 4: незалежний, ізюбр, пожежник, результат, коржі.

Картка № 5: розмножити, бездоріжжя, роздражнити, незаміжня, приказка.

Картка № 6: різьба, ужалити, казки, бажати, візьми.

4. Слухаючи текст, виписати слова у два стовпчика: перший стовпчик – слова з буквою З, а в другий слова з буквою Ж.

Вправа 2

Пташиний скарб

Навесні пташки мостять гнізда. Граки гніздяться на високих деревах зграями. Їхні гнізда схожі на великі кошики. Синиця-ремез будує своє гніздечко у кущах з пуху і травинок. Її гніздо нагадує рукавичку. Жайворонок ховає своє гніздо у високій траві. Журавлі мостять гнізда на землі біля річки чи озера.

Часто люди кладуть дерев'яне колесо на високе дерево або на дах будинку. Весною там збудують гніздо лелеки.

А ти знаєш, яке гніздо будує зозуля.

5. Усна вправа «Виклади схему». Логопед читає склади, а учням потрібно уважно слухати та викласти відповідну схему трьох послідовних складів.

ЗА – ЖА – ЗА

ЗО – ЖО – ЗО

АЖА – АЗА – АЖА

ЖЕ – ЗЕ – ЖЕ

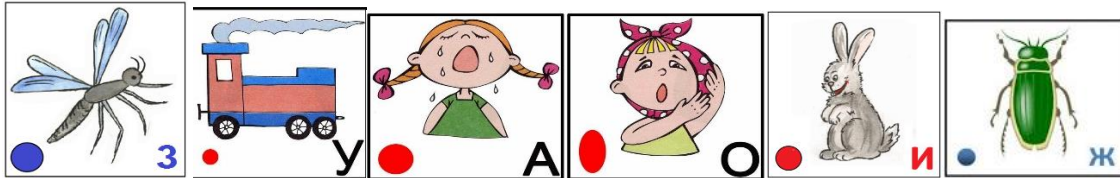
ЗУ – ЗУ – ЖУ

УЗУ - УЖУ - УЖУ

ЗИ – ЗИ – ЖИ

ЗІ – ЖІ – ЖІ

ЕЗЕ - ЕЗЕ - ЕЖЕ

6. Утворення дієслів 1-ї ос. однини та множини.

Змінити слова за зразком:

Що робити?

Що роблю?

Що робимо?

лізти

лізу

ліземо

Вправа 3

бігти

везти

могти

завезти

вразити

залазити

III. Заключна частина. Підведення підсумків заняття. Домашнє завдання: вивчення вірша.

Вірш

*Як діждемо літа та нажнемо жита.

Літо тепленьке, жито золотеньке.

Тема 21: «Диференціація звуків і букв Ч–Ц»

Мета: закріпити вміння учнів писати слова з буквами - ч, - ц на початку, всередині та в кінці слів, розвивати фонематичні процеси (слух, сприймання, уявлення, аналіз, синтез), поповнювати словниковий запас.

Матеріал: 48 пар різнокольорових слідів, картки із завданнями, предметні картинки, настільна гра «Логопедичне лото» (6 наборів – 1 набір: ігрове поле і 12 фішок із зображенням букв), кубики з буквами.

Хід заняття

I. Організаційна частина. Організація дітей до заняття: написання числа, класної роботи, перевірка домашнього завдання, повідомлення теми заняття.

Характеристика звуків:

[ч], [ч'] – приголосні, глухі, твердий та напівном'якшений, зімкнено - щілинні
[ц], [ц'] – приголосні, глухі, твердий та м'який, зімкнено - щілинні

II. Основна частина.

1. Гра «Сліди». Логопед називає слова, а учням необхідно «продвинутися» на одні сліди вперед, якщо почують слово, в якому є той чи інший звук.

Виділення слів із звуками [ч], [ч'] (стати на одну пару слідів):

Слова: цвіт, чуб, кварц, кінець, плач, чіпати, операція, офіцер, тачка, кільце, чіпкий, цікавий, нічний, гіацинт, черв'як, акація, вечір.

Виділення слів із звуками [ц], [ц'] (стати на одну пару слідів):

Слова: колючка, вакцина, обручка, оцінка, квочка, панцир, дверцята, печиво, учитель, гречаний, працьовитий, принцип, родючий, горлиця, бичок.

2. Відновлення речень. Додати потрібне слово.

Вправа 1

У чай кладуть _____. Читанка і циркуль потрібні _____. Череда та цикламен – це лікарські _____. Цап і черепаха – це _____. Із цукру виготовляють _____.

3. Відгадування загадок та визначення у словах-відгадках кількості звуків.

*До школи йде вона щодня, щоб здобувати там знання. (Учениця)

*У лісі блукає, здобич шукає.

Сірі вовчята – це її малята. (Вовчиця)

*Їли ягоди малята, годі їх тепер впізнати.

Лиш блищать очиці, бо їли ... (чорниці).

*Знають тепер малюки, що верхня частина руки має в собі букву «че», бо зветься вона... (плече).

*Люди його водою вмивають

і рушником м'яким витирають. (Лице)

*У чашку наливай смачний гарячий ... (чай)

*Хто сидить на троні в золотій короні? (Цар) .

4. Утворення словосполучень. Дібрати іменники до прикметників.

Вправа 2

<i>цільий</i>	<i>день</i>
<i>чіткий</i>	<i>урок</i>
<i>чіпкий</i>	<i>фільм</i>
<i>цінний</i>	<i>сарай</i>
<i>цупкий</i>	<i>горох</i>
<i>цікавий</i>	<i>папір</i>
<i>чудовий</i>	<i>почерк</i>
<i>цегляний</i>	<i>помідор</i>
<i>червоний</i>	<i>подарунок</i>
<i>четвертий</i>	<i>відпочинок</i>

5. Гра-змагання «Хто найбільше». Логопед ділить учнів на дві команди, даючи кожній з них кубики з буквами, учням необхідно якомога більше слів скласти з цих букв та записати окремо на аркуші паперу. Переможе та команда, яка склала найбільше слів.

6. Розподіл малюнків на 2 групи та запис назв малюнків у 2 колонки:

Ч

бочка
гачок
ручка
глечик
курчата

Ц

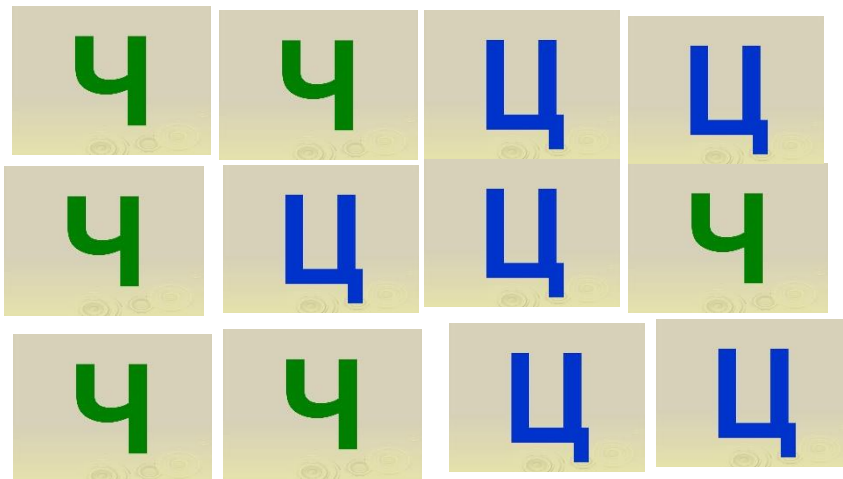
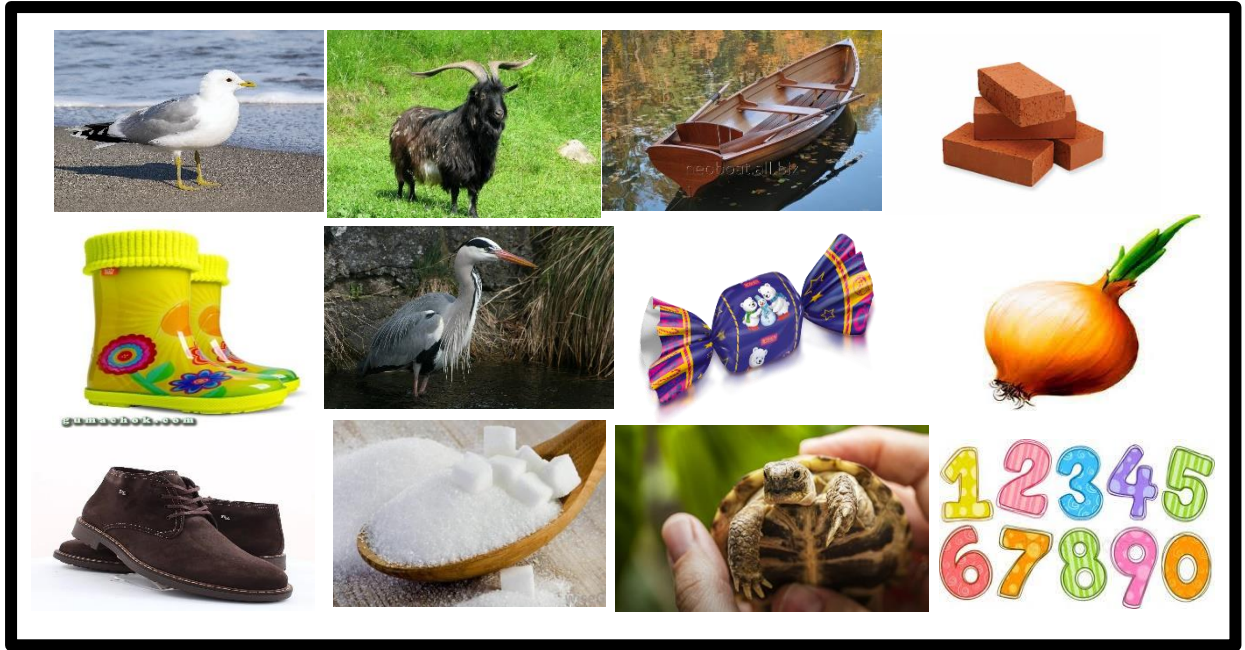
яйце
лицар
блюдце
криниця
мотоцикл

7. Настільна гра «Логопедичне лото. Звук [Ц] і [Ч].»

Потрібно накрити той малюнок, в назві якого є заданий звук. Наприклад, логопед називає звук [ч], а учні накривають картинку із зображенням черевик фішкою із буквою Ч.

Картинки: чапля, чайка, човен, цап, цегла, цукор, чоботи, черевики, черепаха, цифри, цибуля, цукерка.

III. Заключна частина. Підведення підсумків заняття.

Тема 22: «Диференціація звуків і букв Ч-Ц»

Мета: закріпити вміння учнів писати слова з буквами - ч, - ц на початку, всередині та в кінці слів, розвивати фонематичні процеси (слух, сприймання, уявлення, аналіз, синтез), поповнювати словниковий запас.

Матеріал: цифровий ряд, настільний дзвіночок, невеликий м'яч, картки із завданнями, картинки-символи (набір – 25 шт).

Хід заняття

I. Організаційна частина. Організація дітей до заняття: написання числа, класної роботи, повторення минулої теми заняття.

II. Основна частина.

1. Розподіл та запис слів у зошит у 2 колонки:

ч	ц
меч	перець
м'яч	борець
ключ	олівець
пугач	хлопець
калач	плавець
обруч	горобець

2. Визначення місця звуків [ц], [ц`] у словах (за цифровим рядом):
цуценя, вовчиця, цариця, цяцька, учениця, черепиця, чорниця, чорнобривці

Визначення місця звуків [ч], [ч`] у словах (за цифровим рядом):
чепчик, цапочок, циркач, чечуга, цибулиночка, чечітка, читач, оціночка

3. Утворення пестливих слів. Змінити слова за зразком, записати у зошити.

Вправа 2

Зразок: яйце – яєчко

зайці – зайчики

кільце

пальці

віконце

хлопці

блюдце

горобці

Зразок: вулиця – вуличка

полиця – полицка

палиця

таблиця

криниця

рукавиця

кранниця

полуниця

4. Усна вправа «Виклади схему». Логопед читає склади, а учням потрібно уважно слухати та викласти відповідну схему трьох послідовних складів.

ЧА – ЦА- ЧА

ЧЕ – ЦЕ- ЦЕ

ЧО –ЦО – ЦО

ЧУ –ЧУ- ЦУ

ЧИ – ЦИ -ЧИ

ЦАЧ- ЧАЦ – ЦАЧ

АЧ – АЦ- АЧ

ЕЧ -ЕЧ– ЕЦ

ОЧ – -ОЦ- ОЦ

УЧ- УЧ – УЦ

ИЧ – ИЦ - ИЦ

ЧОЦ – ЦОЧ-ЦОЧ

5. Закріплення матеріалу.

Диктант.

Чорний цуцик весь дім стереже. (Замок) Цвіт черешні дуже гарний. Музикант чудово грає на цимбалах. Тато забив чотири цяхи. Чоловік будує дім із червоної цегли. У четвер діти були у цирку.

6. Гра з настільним дзвіночком «Хто найбільше придумає». Учні сідають у коло, всередині, на столі стоїть настільний дзвіночок. Необхідно придумати слова спочатку на звук [Ч], а потім на звук [Ц]. Хто придумає перший, той відразу дзвонить у дзвіночок, доторкаючись до кнопки.

III. Заключна частина. Підведення підсумків заняття. Домашнє завдання: Вивчення скоромовок.

Скоромовки

**Очиці у вовчиці, наче блискавиці.*

**Чарівна царівна всіх зачарувала, коли царювала.*